

02

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

**ПОЛИТИЧКА НЕУТРАЛНОСТ, СТРАТЕШКО ОДВРАЋАЊЕ
И ТЕРИТОРИЈАЛНИ ИНТЕГРИТЕТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

Вангел Милковски, Сандра Божић, Срђан Старчевић,
Срђан Благојевић, Александар Гајић, Михаило Кобања,
Ђуро Бодрожич, Стефан Сурлић, Андријана Лазаревић,
Младен Лишанин, Милан Крстић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Драгана Митровић, Дуња З. Величковић,
Љубиша Р. Митровић, Весна Станковић Пејновић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Душан Чорбић, Љиљана Коларски,
Бојана Секулић, Јелена Тодоровић Лазић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

УДК 32

Број 2/2023.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ips@ips.ac.rs
E-mail: spm@ips.ac.rs
https://www.ips.ac.rs

www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 2/2023. XXX vol. 80

Главни и одговорни уредник
Миша Стојадиновић

Заменик главног и одговорног уредника
Драган Траиловић

Извршни уредник
Дејана Вукасовић

Редакција часописа
Милан Јовановић, Дејан Ђурђевић, Милош Кнежевић, Живојин Ђурић,
Дејана Вукасовић, Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђуро Бодрожић,
Ђорђе Стојановић, Миша Стојадиновић, Драган Траиловић

Секретари часописа
Слађана Младеновић, Младен Лишанин, Олга Стевановић,
Анријана Лазаревић, Љиљана Коларски

Савет часописа
Зоран Аврамовић, Сретен Сокић, Милован Митровић, Миломир Степић,
Драган Симеуновић, Милан Брдар, Зоран Стојиљковић,
Драгана Митровић, Љубиша Деспотовић

Чланови савета из иностранства
Mamoru Sadakata, Simon James Critchley, Anastasia Mitrofanova, Виталиј Шаров,
Iver B. Neumann, Goran Kovacic, Ewa Bujwid-Kurek

Лектура и коректура
Татјана Вучинић-Малјевић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Радови СПМ/СПТ налазе се и доступни су у електронским базама научних часописа
SCIndeks, С.Е.Е.О.Л. (Central and Eastern European Online Library) и
ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Прелом и штампа
Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини,
било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима
лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење издавача,
уредништва нити установа у којима су аутори запослени.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

САДРЖАЈ

Тема броја:

ПОЛИТИЧКА НЕУТРАЛНОСТ, СТРАТЕШКО ОДВРАЋАЊЕ И ТЕРИТОРИЈАЛНИ ИНТЕГРИТЕТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Вангел Милковски, Сандра Божих

КОНЦЕПТ ТОТАЛНЕ ОДБРАНЕ У СТРАТЕГИЈИ
ОДВРАЋАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ..... 07-32

Срђан Старчевић, Срђан Благојевић

СЛУЖЕЊЕ ВОЈНОГ РОКА КАО ДЕО
ДРУШТВЕНОГ ИДЕАЛА У СРБИЈИ..... 33-51

Александар Гајић

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ НАКОН
ОТПОЧИЊАЊА РАТА У УКРАЈИНИ: НЕУТРАЛНОСТ И
СТРАТЕШКО ОДВРАЋАЊЕ У КРИЗНОМ КОНТЕКСТУ..... 53-74

Михаило Копанџа

ЕФЕКТИВНОСТ ОДВРАЋАЊА: КАДА ЈЕ ОДВРАЋАЊЕ
„ПРАВА” СТРАТЕГИЈА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ
НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА? 75-96

Ђуро Бодрожих

УЛОГА ДРЖАВЕ У ОБЛИКОВАЊУ И ЗАШТИТИ
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА 97-113

Стефан Сурлић, Андријана Лазаревић

ПРИНЦИП ТЕРИТОРИЈАЛНОГ ИНТЕГРИТЕТА:
ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ ТРАГАЊА ЗА ФИНАЛНИМ
СТАТУСОМ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ..... 115-131

Младен Лишанин
АМЕРИЧКА БОРБА ЗА ГЛОБАЛНО ЛИДЕРСТВО
И СТРАТЕШКЕ ОПЦИЈЕ СРБИЈЕ 133-157

Милан Крстић
„ГЛОБАЛНА БРИТАНИЈА” У МЕЂУНАРОДНОЈ ПОЛИТИЦИ
И СТРАТЕШКЕ ОПЦИЈЕ СРБИЈЕ У ОДНОСИМА
СА УЈЕДИЊЕНИМ КРАЉЕВСТВОМ 159-184

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Драгана Митровић, Дуња З. Величковић, Љубиша Р. Митровић
УЛОГА ЕЛИТА ЗНАЊА У РАЗВОЈУ ТРАНСГРАНИЧНЕ
САРАДЊЕ И КУЛТУРЕ МИРА НА БАЛКАНУ..... 185-200

Весна Станковић Пејновић
ОВЛАДАВАЊЕ НАД БИМОЋИ У КОГНИТИВНОМ
И НАДЗОРНОМ КАПИТАЛИЗМУ..... 201-226

Владан Станковић, Тијана Перић Дилигенски
НЕФОРМАЛНИ ОБЛИЦИ ДРУШТВЕНЕ АНОМИЈЕ..... 227-249

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Душан Чорбић
ПАРТИЈЕ НА ПОСТЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ:
ГАРАНТ ИЛИ ПРЕПРЕКА ДЕМОКРАТСКОМ РАЗВОЈУ? 251-254

Љиљана Коларски
БАЛКАНСКИ УВИДИ: ПРИСТУП МИРУ
И БЕЗБЕДНОСТИ.....255-260

Бојана Секулић
САВРЕМЕНЕ СОЦИОЛОШКЕ ТЕМЕ..... 261-265

Јелена Тодоровић Лазић
НАУКА И НАУЧНИЦЕ У СРБИЈИ И СВЕТУ..... 266-271

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENT

This Issue's Theme:

POLITICAL NEUTRALITY, STRATEGIC DETERRENCE AND TERRITORIAL INTEGRITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Vangel Milkovski, Sandra Božić

THE CONCEPT OF TOTAL DEFENSE IN THE DETERRENCE STRATEGY OF THE REPUBLIC OF SERBIA..... 07-32

Srđan Starčević, Srđan Blagojević

THE MILITARY SERVICE AS PART OF THE SOCIAL IDEAL IN SERBIA..... 33-51

Aleksandar Gajić

GEOPOLITICAL POSITION OF SERBIA AFTER THE BEGINNING OF THE WAR IN UKRAINE: NEUTRALITY AND STRATEGIC DETERRENCE IN A CRISIS CONTEXT.. 53-74

Mihailo Kopanja

EFFECTIVE DETERRENCE: WHEN IS DETERRENCE THE “RIGHT” STRATEGY FOR ACHIEVING NATIONAL INTERESTS? 75-96

Đuro Bodrožić

THE ROLE OF THE STATE IN SHAPING AND PROTECTING NATIONAL IDENTITY 97-113

Stefan Surlić, Andrijana Lazarević

PRINCIPLE OF TERRITORIAL INTEGRITY: POLITICAL CONSEQUENCES OF THE SEARCH FOR THE FINAL STATUS OF KOSOVO AND METOHIJA 115-131

Mladen Lišanin
AMERICAN STRUGGLE FOR GLOBAL LEADERSHIP
AND THE STRATEGIC OPTIONS OF SERBIA..... 133-157

Milan Krstić
GLOBAL BRITAIN IN INTERNATIONAL POLITICS
AND STRATEGIC OPTIONS OF SERBIA IN RELATIONS
WITH THE UNITED KINGDOM 159-184

ESSAYS AND STUDIES

Dragana Mitrović, Dunja Z. Veličković, Ljubiša R. Mitrović
THE ROLE OF THE KNOWLEDGE ELITE IN THE
DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER COOPERATION
AND THE CULTURE OF PEACE IN THE BALKANS..... 185-200

Vesna Stanković Pejnović
CONTROL OVER BIOPOWER IN COGNITIVE
AND SURVEILLANCE CAPITALISM..... 201-226

Vladan Stanković, Tijana Perić Diligenski
INFORMAL SHAPES OF SOCIAL ANOMIE..... 227-249

REVIEWS

Dušan Čorbić
PARTIES IN THE POST-YUGOSLAV AREA: GUARANTEE
OR OBSTACLE TO DEMOCRATIC DEVELOPMENT?..... 251-254

Ljiljana Kolarski
BALKAN INSIGHTS: A GRASSROOTS APPROACH TO
PEACE AND SECURITY..... 255-260

Bojana Sekulić
CONTEMPORARY SOCIOLOGICAL THEMES..... 261-265

Jelena Todorović Lazić
SCIENCE AND WOMEN IN SCIENCE IN SERBIA
AND THE WORLD..... 266-271

Вангел Милковски*

*Школа националне одбране „Војвода Радомир Путник”,
Универзитет одбране*

Сандра Божич**

*Високе студије безбедности и одбране,
Универзитет одбране*

КОНЦЕПТ ТОТАЛНЕ ОДБРАНЕ У СТРАТЕГИЈИ ОДВРАЋАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ***

Сажетак

Предмет овога рада односи се на испитивање погодности концепта тоталне одбране као основе за пројектовање система одбране у функцији стратешког одвраћања Републике Србије. Постојећи систем одбране требао је бити заснован на концепту тоталне одбране, који од настанка Републике Србије није дефинисан, проверен и општеприхваћен. У складу са наведеним, поставља се питање: да ли постојећи начин организовања и функционисања система одбране одговара захтевима стратешког одвраћања. Полазиште у овом раду представља став да систем одбране, без претходно дефинисаног и општеприхваћеног концепта тоталне одбране, можда неће бити у потпуности ефикасан и ефективан у стварању кредибилне и веродостојне претње у функцији стратешког одвраћања. Резултати

* Имејл-адреса: vmilkovski@gmail.com.

** Имејл-адреса: sandra.bozic@parlament.rs.

*** Рад је настао у оквиру пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2022. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2022. године.

истраживања указују да је за развој потребних способности снага система одбране и њихову употребу ради стратешког одвраћања, претходно потребно развити концепт тоталне одбране. Процесом развоја могуће је постићи пуну сагласност свих снага о њиховим задацима, начинима ангажовања и повезаним ризицима. Такође, концептом тоталне одбране је могуће утврдити мере и препоруке о променама у постојећем систему одбране које треба да повећају ефективност и ефикасност стратешког одвраћања. У теоријско-методолошком приступу коришћена је теоријска анализа и компарација концепата тоталне одбране у различитим историјским и геополитичким условима као и метода моделовања савременог концепта који може да одговори захтевима стратешког одвраћања у савременом вишедимензионалном стратешком окружењу.

Кључне речи: систем, одбрана, концепт, тотална одбрана, стратегија, одвраћање

КОНЦЕПТ ТОТАЛНЕ ОДБРАНЕ МАЛИХ ЗЕМАЉА

Одбрана и војна делатност као њен најважнији део функционишу у нестабилном стратешком окружењу, па је функционисање система одбране постало комплексно и неизвесно. Ова чињеница условила је потребу за системским уређењем одбрамбеног организовања државе које се заснива на стратешком мишљењу у логици формулисања стратегије (слика 1). Формулисање стратегије подразумева тражење одговора на три основна питања: шта треба да се уради (који су циљеви и исходи), каква средства (снаге) постоје за деловање или их је у будућности могуће развити и који је најбољи начин да се користе те снаге? Најбољи начин за деловање снага који стоје на располагању држави у одбрани њених интереса дефинишу се као *стратегички концепти*.

Садржај стратегијског концепта јесу идеје и опис начина организације и употребе снага ради достизања циљева у претпостављеним условима окружења. Развој стратешког концепта подразумева избор општег приступа и форме будућег деловања снага одбрана ради реализације циљева стратегије (A National Security Strategy Primer 2020, 37–42). Због повезивања исхода и снага, развој концепта је кључна фаза формулисања стратегије, па концепт чини

најважнији и суштински део стратегије (слика 1). Оптимална стратегија увек се састоји од исхода, концепата и снага, а фокус је на томе како они синергијски комуницирају са стратешким окружењем да би се добили жељени ефекти (Vračar i Milkovski 2022, 52–56).

Слика 1: Логика развоја стратегије

Извор: Обрада аутора

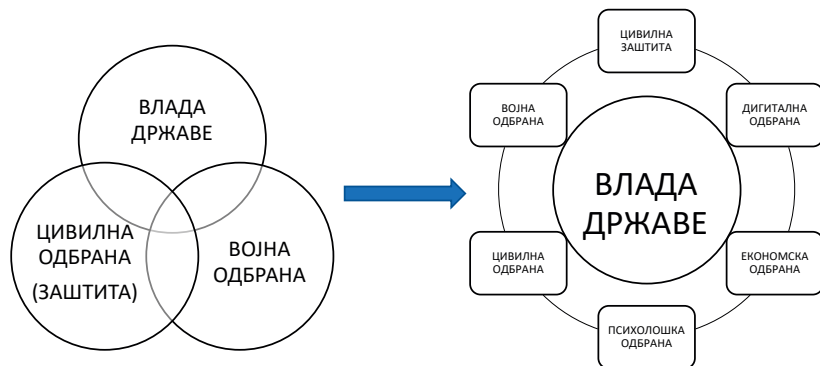
Дефинисање концепта тоталне одбране Републике Србије, немогуће је без претходног сазнања о суштини и начину функционисања система одбране заснованих на том концепту. Идеја о концепту тоталне одбране настала је, по тврдњама неких аутора, у Шведској током Другог светског рата (Larsson 2021, 46–47). Тоталан рат, какав је био Други светски рат, показао је да оружане снаге више нису деловале у одвојеном окружењу и да су ратом погођени сви сегменти друштва, па су неке државе у покушају изналагања одговора на могуће спољне притиске и претње, дошле до закључка да је потребно организовати све већи број учесника савременог друштва за интегрисани одбрамбени напор. Тако је концепт тоталне одбране постао опредељујући начин организовања и употребе снага у несврстаним и неутралним државама, попут Швајцарске Финске, Шведске, Аустрије, СФРЈ и Сингапура у времену од Другог светског рата па до краја Хладног рата. Тотална одбрана почивала је на комбинацији способности оружаних снага са развијеном цивилном одбраном и покушајем повезивања економске и политичке инфраструктуре у одбрамбено планирање. За разлику од војне одбране, цивилна одбрана различито се тумачила и организовала

и најчешће је изједначавана са цивилном заштитом. Временом су установљене разлике између цивилне одбране и цивилне заштите (видети: Jakovljević 2022, 71–73). Тотална одбрана је попримила различите форме организовања, па су препознате компоненте одбране као што су војна, економска, психолошка и цивилна одбрана у Шведској (Larsson 2021, 47) или војна, економска, социјална, цивилна, психолошка, дигитална одбрана у Сингапуру (видети: Mindef 2023). Југословенска концепција општенародне одбране и друштвене самозаштите од средине 1970-тих година представљала је операционализацију идеје о тоталној одбрани тог времена на нашим просторима. Концепција је почивала на организованом ангажовању свих расположивих потенцијала друштва на темељу искуства из Другог светског рата и марксистичкој идеји наоружаног народа. Најважнија опредељења концепције, изузимајући она која су идеолошки обојена, су њена одвраћајућа функција у миру, ванредном стању и рату, као и ослонац на сопствене капацитете (Strategija ONO i DSZ, 40–46).

Нестанак биполарног светског поретка, смањење опасности од међудржавног оружаног сукоба, употребе нуклеарног оружја, појава недржавних актера са способностима деловања у вишедимензионалном стратешком окружењу и јачање глобализације у последњој деценији прошлога века довели су до преиспитивања таквог начина остваривања одбране. Државе које су до краја Хладног рата развиле концепт тоталне одбране нашле су се пред изазовом његове трансформације и прилагођавања новим геополитичким условима. Основна идеја постхладноратовског концепта тоталне одбране постаје свеобухватност у погледу потребе ангажовања свих снага за одбрану у свим димензијама окружења и отклон од секторског приступа, у којем су резултати функционисања система одбране били прост збир појединачних напора појединих министарстава владе и њихових снага (слика 2). Нов приступ почива на системском интегралном приступу у организовању и функционисању система одбране чији резултат треба да буде синергијски ефекат ангажовања свих расположивих снага државе и друштва у целини. Тотална одбрана, поред ослонаца на сопствене снаге, због транснационалног карактера претњи у већој или мањој мери, укључује ослонац на партнерства и савезе. Овакав приступ се у неким земљама назива „приступ целокупне владе” (енг. *whole of government approach*) и односи се на национални модел система одбране који има облик

усклађених и координираних међуагенцијских напора за примену свих елемената националне моћи (Stickler 2010, 4).

Слика 2: Трансформација концепта тоталне одбране

Извор: Обрада аутора

Основни разлог за овакав приступ је резултат повећаних способности државних и недржавних носилаца претњи за деловање у политичкој, економској, социјалној, информативној, војној и другим димензијама окружења ради умешног коришћења рањивости државе и постизања циљева без потребе за ескалацијом оружаног сукоба ширих размера. Делујући на овај начин, повећава се двосмисленост, неизвесност и чине отежаним препознавање стварних намера и циљева деловања. Страна која делује на овај начин брише границе између рата и мира и остаје испод одређених прагова за откривање и реаговање које укључују постојеће међународне правне норме.

Дакле, у постхладноратовском периоду уочава се потреба за свеобухватним приступом у одбрани и заштити националних интереса јер одговара насталим променама у перцепцији целокупне безбедносне парадигме у глобално повезаном свету и физиономији садашњег и будућег сукоба у свим димензијама окружења. Дефинисањем и употребом снага способних за деловање у различитим димензијама окружења обезбеђује се свеобухватност одговора који „заједно са развијеним способностима за веродостојну и кредибилну претњу представља неопходан предуслов за стратешко одвраћање” (Blagojević i Radanović 2022, I/31).

СТРАТЕГИЈА ОДВРАЋАЊА МАЛИХ ЗЕМАЉА

У свом основном облику стратегија одвраћања је усмерена на спречавање рата и заснована је на претњи који има за циљ да убеди противника да ће његове агресивне акције или бити неуспешне или толико скупе да их чине бескорисним (Gearson 2009, 35). Хладноратовска логика довела је до дефинисања и примене стратегије одвраћања конвенционалним (Mearsheimer 2018, 3–8) или нуклеарним средствима заснована на два основна, али не и међусобно искључива приступа која почивају на одбијању противника и кажњавању противника (Mazzar 2018, 2). Ове две варијације стратегије одвраћања заснивају се на различитим врстама способности и на различитим начинима доношења трошкова коришћењем тих способности. У блоковској подели света, за мале земље једна од стратешких опција било је *проширено одвраћање* ослонцем на помоћ једне или више држава у њеној одбрани.

За Републику Србију, као војно неутралну земљу, проширено одвраћање није стратешка опција, док улагање у конвенционално одвраћање захтева велика финансијска средства, па је потребно размотрити развој другачијег, иновативног приступа у одвраћању који мора да обухвати војне и невојне претње безбедности. Истраживање у домену теоријске и практичне примене одвраћања малих земаља су актуелна. Недавни извештаји који се односе на одбрамбене моделе балтичких држава предлажу разматрање „иновативних приступа одбрани са ниским трошковима” и да би балтичке државе требало да гледају даље од конвенционалне борбе како би осмислили креативније и исплативије приступе уништавању непријатеља (Hooker 2019). Ти приступи названи су „стратегичка јежа” и указују на применљивости неконвенционалних опција, као што је нпр. оне које су биле део швајцарске националне одбрамбене стратегије током Хладног рата (Klein et al., 2019). Истраживачи РАНД корпорације (енг. *The RAND Corporation*) закључују да неконвенционално ратовање може значајно да подржи напоре Балтика за одвраћање и одбрану (Osburg 2016). Иновативни приступ у дефинисању стратегије одвраћања Републике Србије може да почива на теоријском оквиру неконвенционалног одвраћања (Mindaugas 2005, 11–13) и асиметричног сукоба (Arreguín-Toft 2005).

За наведене теоријске оквире заједничко је разматрање асиметричног приступа у употреби војних снага употребом војних снага

у герилском начину ратовања. На овај начин постоји могућност да се, ради успешног одвраћања од агресије, створи и искористи страх код потенцијалног нападача од дуготрајног и скупог ангажовања са великим људским и финансијским губицима. Теоријски оквир сугерише да слабија страна може да победи у сукобу, ако своју стратегију заснива на комбинацији постојања широке друштвене подршке, услова за извођење герилских дејстава и идеје која може да учини да се жртвовање чини и неопходним и племенитим у одбрани националних интереса. У основи, овај приступ наглашава потенцијалну употребу војних снага мале државе на неконвенционалан начин у испуњењу кредибилности и веродостојности претње као основних захтева за одвраћањем.

Неконвенционално одвраћање носи одређене ризике. Први ризик је препознат у тврдњи Ханса Моргентхауа о „заблуди једног фактора” по којој националну моћ не треба заснивати на једном елементу (Jablonski 1997, 35). Други ризик је одређен са осетљивошћу на трошкове агресора, како у материјалном тако и у људском смислу. Пошто претње одвраћања треба да промене агресорове калкулације трошкова и користи, увек би постојало питање, у неконвенционалном одвраћању, да ли је трошак који може бити нанет довољно велики да буде неподношљив или неприхватљив за агресора. Због могуће ограничене деструктивности претњи, агресор може да одлучи да сноси цену деловања, па је степен до којег је противник осетљив на трошкове од велике важности у неконвенционалном одвраћању. Смањење овог ризика могуће је дефинисањем и развојем способности осталих снага за отпор и одвраћање од невојних претњи попут тероризма, пропаганде, организованог криминала, сајбер напада, које самостално или у различитим комбинацијама, могу угрозити безбедност државе у различитим димензијама окружења и нанети штету виталним националним интересима.

Дакле, на основу претходног разматрања, оквир за дефинисање и примену стратегије одвраћања Републике Србије треба да почива на развијеним способностима војних снага за асиметричан приступ у употреби и способностима осталих снага државе за деловање у свим димензијама окружења против државних и недржавних актера. На овај начин могуће је створити услове за повећање трошкова и ризике деловања потенцијалних носилаца претњи, смањити вероватноћу њиховог успеха, повећати отпорност друштва и јачати поверење јавности у сопствене снаге. Са аспекта различитих

мотива и начина деловања потенцијалних носилаца претњи овакав начин одвраћања има различиту ефикасност и носи одређене недостатке. Државни актери су осетљивији на могућност повећања трошкова и ризика од неуспеха, за разлику од недржавних актера на које повећање безбедности и отпорности друштва употребом војних и осталих снага можда неће имати одвраћајући ефекат.

КОНЦЕПТ ТОТАЛНЕ ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Покушај уређења система одбране и његовог концепта траје од 2009. године када је усвојена прва Стратегија одбране Републике Србије, која је деценију касније измењена и допуњена. У овим документима, уважавајући захтев за војном неутралношћу у документу из 2020. године као стратешким опредељењем, дефинисана је тотална одбрана као „систем” (2009) и „модел” (2020), а интеграција снага одбране је дефинисана као „заједничко ангажовање субјеката одбране и одбрамбених потенцијала” (2009) и „свеобухватни одговор система одбране” (2020). За разлику од документа из 2009. године, у важећем документу из 2020. године, одбрана се тежишно ослања на сопствене снаге и потенцијале и, по први пут, одбрана је дефинисана преко две компоненте: војне и цивилне одбране.

Даљом анализом се може утврдити да је за војну одбрану одговорна Војска Србије и друге наоружане снаге одбране, без јасног навођења на које се снаге мисли, а да цивилна одбрана подразумева припреме за одбрану и одбрану невојним средствима (која нису наведена, нити су објашњена). Имплицитно се може закључити да су за цивилну одбрану одговорне „друге снаге одбране” (Strategija odbrane Republike Srbije 2019, čl. 13). Овакав начин дефинисања тоталитета одбране, раздвајањем на цивилну и војну одбрану, са претежно подржавајућом улогом цивилне у односу на војну одбрану, више одговара моделу тоталне одбране из хладноратовског периода. На овај начин занемарене су чињенице да је разматрање безбедности проширено, да постоје снаге које имају способност хибридног деловања према националним интересима Републике Србије, као и да све већи значај по последицама на националну безбедност имају изазови попут природних и технолошких катастрофа и пандемија. При оваквом начину дефинисања концепта тоталне одбране реалне и постојеће снаге Републике Србије у домену информисања,

економије, образовања, културе, правосуђа и дипломатије третирали су као „други субјекти значајни за националну безбедност”, које са системом одбране и обавештајно-безбедносним системом чине систем националне безбедности Републике Србије (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, 94/2019–13). Намена и задаци других снага система одбране и других субјеката значајних за националну безбедност нису довољно јасно објашњени, што у коначном не представља основу за развој њихових способности и употребу у функцији испољавања националне моћи државе за деловање у различитим димензијама окружења. Оваква организација подржана великим бројем посебних законских и подзаконских аката који уређују функционисање појединих снага система одбране може да представља препреку за њихову системску интеграцију.

Посебан изазов у постојећем систему одбране представљају постојеће надлежности управљачког дела система одбране (Strategija odbrane Republike Srbije, t. 6.2) које треба претворити у конкретну организацијску структуру са јасним системом веза, односа и функција и њихових носилаца. Овај изазов постаје још већи ако се узме у обзир и потреба за ангажовањем снага из различитих система које није имуно на неке универзалне унутрашње проблеме у односима, комуникацији и кооперативним активностима. Ови проблеми могу се појавити између различитих министарстава, одељења министарства, различитих органа или служби и препознају се као мањак информација, лоша комуникација, лоше организационе и радне процедуре, стереотипи, бирократска ривалства, разлике у организационим културама, прекомерна специјализација, екстремна тајност, недостатак професионализма, слабе компетенције, недостатак толеранције, парохијски менталитет и неслагања, лични анимозитет топ менаџера, завист итд. (Nikolić 2018, 36–37). Парцијална решења у виду измена и допуна законског оквира, без претходно развијеног концепта, тешко да могу да доприносу отклањању недостатака.

Дакле, највећи изазови у постојећем систему одбране Републике Србије односе се на недовољно јасну поделу одговорности, задатака и способности различитих снага и непостојању јединствене организацијске структуре управљачке функције. Ове изазове једино је могуће превазићи претходним развојем концепта и његовим вредновањем пре одобравања и прихватања од стране свих снага система одбране.

КЉУЧНЕ ИДЕЈЕ ЗА РАЗВОЈ КОНЦЕПТА ТОТАЛНЕ ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Уважавајући идентификоване кључне недостатке, систем одбране Републике Србије би требало димензионисати као облик свеобухватног одбрамбено-безбедносног организовања друштва ради стратешког одвраћања и супротстављања унутрашњим и спољним претњама војног и невојног карактера. Свеобухватност захтева системску интеграцију свих снага Републике Србије која се у практичном аспекту огледа у међуресорном приступу целокупне владе и здруженом деловању војних и невојних инструмената националне моћи система одбране у свим димензијама окружења ради достизања циљева одбране. Овакав начин организације система одбране доноси неколико предности које уједно представљају квалитет оваквог приступа у пројектовању и функционисању система одбране Републике Србије.

Међуресорни приступ Владе Републике Србије

Међуресорни приступ целокупне владе у одбрамбеном организовању и функционисању почива на развијеном систему планирања, надзора и управљања ради обезбеђења системске интеграције свих снага у систему одбране. Јединствен систем управљања потребно је подржати одговарајућим организацијским целинама, процесима међуресорног планирања, правилима и процедурама и програмима обуке на свим нивоима организовања снага одбране. На највишем нивоу организовања државно руководство је одговорно за изградњу и дефинисање интереса, циљева употребе, смерница за деловање и доделу ресурса снагама одбране. Конкретан облик организовања највишег политичког нивоа у систему одбране треба да обезбеди јединство деловања свих расположивих снага у складу са њиховим могућностима. Кључно место у јединственом управљању система одбране могао би да преузме Савет за националну безбедност Републике Србије уз неопходно редефинисање надлежности и састава. Упоредном анализом функционисања сличних органа у 25 земаља, Милосављевић правилно уочава и предлаже да се ради побољшања рада за Савет за националну безбедност Републике Србије, „примени решење о одређивању његове улоге као саветодавне и координативне” и да у састав Савета буде „укључен министар

надлежан за спољне послове” (Milosavljević 2018, 297). Поред министра надлежног за спољне послове, своје место као стални чланови Савета треба да имају и министри за економију и информисање. На овај начин би се на једном месту објединиле најважније снаге који имају способности за деловање у свим димензијама окружења.

Потпуно уређење управљачке функције у систему одбране захтева постојање посебних организационих целина чији би задатак био да одлуке и смернице Савета претвара у конкретне планове. Ове организационе целине је потребно формирати на нижим нивоима у оквиру министарстава и између њих. Њихов рад и надлежности могу бити уређени у односу на претње (нпр. тероризам, сајбер претње, и сл.) или у односу на димензије окружења (нпр. војну одбрану, економску одбрану, одбрану од претњи из информационог простора и сл.), при чему треба имати у виду да се носиоци претњи и начини њиховог деловања преплићу и испољавају у готово свим димензијама окружења. Као пример може се узети стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма Републике Србије. У истоименом документу као један од проблема наведено је да „Уколико се ресурси и активности надлежних државних органа и других учесника у систему не прерасподељују у складу са уоченим ризицима, ефекти рада тих различитих делова система биће битно мањи уз исти трошак, при чему је могуће да трошкови по грађане буду још виши” (Strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma Republike Srbije za period 2020–2024. godine 2020, 13–14).

Оваква организација мора бити подржана развијеним разумевањем о улози, циљевима, способностима и радној пракси других снага, као и свест о потреби и користи интеракције са другима. На тај начин се стварају услови за примену јединствених организационих поступака који омогућавају повезивање са другим владиним, као и невладиним и организацијама из приватног сектора. За развијање овакве свести потребно је заједничко образовање, док би руководиоци требало да промовишу и подстичу сарадњу са другим организацијама. Међуресорни тимови, попут Координационог тела за спречавање прања новца и финансирања тероризма чији састав чине 32 припадника из 26 органа државне управе, тела и институција, треба да имају заједничко разумевање проблема са којима се суочавају, као и да користе јединствену терминологију. Заједничка обука и дељење физичког простора за смештај и рад, изградња поверења и одговарајући стилови вођења тима такође су изузетно

важни елементи. Целокупан подухват заједничког деловања у систему одбране почива на људима који су стручни за послове безбедности и одбране и који поседују широк поглед на безбедност, радно искуство и уважавање разлика у организационој и професионалној култури различитих организација, као и способност за изградњу и одржавање односа са тим организацијама.

Снаге система одбране Републике Србије

Снаге система одбране поседују способност за деловање у достизању циљева одбране. За функционисање система одбране из практичних разлога је корисније разматрати инструменте националне моћи јер „сваки од инструмената моћи у себи носи одређене способности које се изграђују на елементима моћи” (Vračar i Ćurčić 2022, 51). При томе треба имати на уму да не постоји универзално прихваћена листа елемената националне моћи, те да постоји мноштво различитих приступа у њиховом формулисању (видети: Vlačojević 2022). Инструменти моћи су манифестација деловања снага система одбране у различитим димензијама стратешког окружења. Димензије стратешког окружења детерминисане су друштвеним, ситуационим, контекстуалним факторима и најчешће се разматрају кроз модификовану примену ПЕСТЛЕ методе (енг. *P-political, E-economical, S-social, T-technological, L-legislative, and E-environmental*) настале у анализи макроекономског окружења. У војном и одбрамбеном контексту стратешко и оперативно окружење разматра вишедимензионално (политичка, економска, социјална, технолошка, правна, информациона, војна као и димензија физичког простора. Најпознатији и најчешће употребљавани приступ у разматрању инструмената националне моћи подразумева постојање дипломатског, информативног, војног, и економског инструмента моћи (видети: *A National Security Strategy Primer 2019, 19–22*). Листа инструмента се не закључује са наведеним и у неким случајевима подразумева и постојање полицијског, правног (правосудног), обавештајног, финансијског или другог инструмента националне моћи.

Слика 3: Инструменти националне моћи

Извор: Обрада аутора

У процесу развоја концепта тоталне одбране потребно је за сваки инструмент моћи одредити потребну способност и ефекте које треба постићи. На пример, дипломатски инструмент националне моћи треба да развије способност за изградњу односа и ангажовање дипломатских представника да бране или прослеђују ставове државне политике у одбрани националних интереса. Деловањем дипломатског инструмента моћи ствара се ефекат обезбеђења услова да ставови државне политике буду јасно препознати у међународном окружењу. У детаљном развоју концепта за све инструменте моћи је потребно дефинисати способности и ефекте деловања. Контекстуално, инструменти националне моћи, ма како дефинисани, могу се одвојити само вештачки. У стварности, они су повезани у деловању како би се постигли национални циљеви сразмерни и повољни за национална очекивања и жељена крајња стања у стратешком окружењу. Како је стратешко окружење увек дефинисано карактером политике и интеракцијама међу политичким субјектима, не постоји један доминантан инструмент националне моћи. Стратешко окружење је сложено и подложно интеракцији динамичних и често контрадикторних фактора. Утицај стратешког окружења на способности сваког инструмента националне моћи појединачно и у комбинацији, одређује и усмерава и контролише прилике и изазове у стратешком окружењу. Иако је корисно препознати способности снага, повезивање једног државног органа или институције са једним инструментом моћи може бити преуско и контрапродуктивно.

На пример, Министарство одбране је институција која је најуже повезана са војним инструментом моћи, а већина његових способности и мисија повезана је са применом војног инструмента. Међутим, Министарство одбране поседује дипломатски инструмент и информативни инструмент моћи. Министарство спољних послова, поред основних надлежности, одговорно је између осталог за безбедносне аранжмане на међународном нивоу, контролу наоружања и остале међународне послове из домена безбедности и одбране.

Напред наведено указује да снаге и субјекте система одбране треба разматрати као инструменте националне моћи. Инструменти националне моћи држава користи у области војне одбране, економије, информисања, дипломатије итд. за вршење утицаја на друге актере у стратешком окружењу. Баланс између инструмената националне моћи је ствар политичких одлука заснованих на проценама циљева одбране и начина за њихово остваривање. Изазов у функционисању система одбране је утврђивање које комбинације инструмената националне моћи су најприкладнији за решавање неке одређене ситуације. Овај изазов захтева разумевање корисности сваког инструмента моћи, које су његове могућности и ограничења у датој ситуацији, који су најбољи начини за употребу и који су трошкови и ризици развоја способности и употребе.

Функционисање система одбране Републике Србије

Основна идеја за функционисање система одбране почива на развијеној институционалној агилности и системској интеграцији инструмената националне моћи ради развоја отпорности и одбране од носилаца претњи безбедности Републици Србији. У таквом приступу, систем одбране треба да обезбеди континуитет услова који оптимизују безбедност и просперитет државе и друштва.

Отпорност друштва постаје важан део како стратешких и безбедносних студија, тако и праксе функционисања система националне безбедности и одбране, па је већина глобалних сила уградила појам отпорности у своје стратешке документе, било експлицитно (САД, Уједињено Краљевство), или имплицитно (Русија, Кина), (Кековић и Нинковић 2020, 159). Отпорност друштва се развија током припрема и подржава планирање употребе снага одбране. Отпорност је кључна за способност земље да одврати, одупре се и опорави од деловања претње у кризним, ванредним ситуацијама и рату.

Криза КОВИД-19 показала је потребу за разумевањем и развојем отпорности државе и друштва. Настала криза није се раније идентификовала као посебан изазов у смислу захтева за здравственим капацитетима тог обима и начин функционисања свих снага одбране. Успех концепта тоталне одбране захтева да становништво буде спремно да се посвети својим специфичним индивидуалним и групним одбрамбеним улогама током мирнодопског времена и током ванредних ситуација, и да буде спремно да брани земљу током рата. Одбрамбене припреме су целина организационих, кадровских, техничких и других мера и активности које се спроводе у миру, за време ванредног стања и ратног стања (Вегиша 2009). Најбољи пример за припрему становништва је обавеза служења војног рока која чини значајну одредницу концепта тоталне одбране.

У процесу редефинисања концепта тоталне одбране у светлу геополитичких промена у последњој деценији овога века, земље попут Шведске, Грузије и Литваније су укинуле, па поново успоставиле модел обавезног служења војног рока (видети: Subotić i Rokvić 2021, 248–251). Отпорност друштва у целини почива на вољи и способности да се издрже спољни притисци и утицаји и/или опорави од ефеката тих притисака или утицаја и заједно са способностима војних снага за асиметричан одговор у војној димензији, чине битне елементе одвраћања. Разумевање и развој отпорности друштва за одбрану представља важан корак у димензионисању система одбране Републике Србије по концепту тоталне одбране за 21. век. Изградња отпорности друштва и воље и моћи за отпором не сме да постане својеврсна идеологија. Искуства из прошлости нам указују да је концепција ОНО и ДСЗ у СФРЈ, како наглашава Вишњић (Višnjić 1997, 114) „представљала својеврсну, идеолошко – филозофску основу и замисао деловања бивше државе, која је третирана као дата, остварена реалност, а не као задата, чијем би се остварењу требало тежити”. У случају да одвраћање не успе и непријатељ отпочне оружану агресију, општенародни отпор и оружана борба су природан одговор Републике Србије и друштва у целини у суочавању са претњом националном суверенитету и независности. Општенародни отпор и оружана борба нису непознаница у организовању и начину функционисања система одбране на нашим просторима (видети: Strategija ONO i DSZ, 169–178). Прегледом мера и активности дефинисаних у Стратегији ОНО и ДСЗ могуће је утврдити сличност са савременим поимањем општенародног отпора у

стратегијама одбрана неких држава (видети: Resistance Operating Concept 2019). Наведене мере и активности, уз одређене модификације ради прилагођавања општим друштвено-економским условима, прихватљиве су за систем одбране Републике Србије (табела 1).

Табела 1: Пример примене инструмената моћи

		МИР/КРИЗА		РАТ
		ПРИПРЕМЕ	ОДВРАЋАЊЕ	ОПШТЕНАРОДНИ ОТПОР И ОРУЖАНА БОРБА
ИНСТРУМЕНТИ МОЋИ	Д	Одржавање мултилатералних и билатералних односа Одржавање односа са списком дијаспором Представљање националних интереса у међународној заједници...	Блиска сарадња са пријатељским земљама и организацијама ради обезбеђења подршке Извршавање дела надлежности из оквира стратешких комуникација...	Осигурање наставка подршке пријатељских земаља и организација Представљање и пројектовање ставова Владе у међународном окружењу...
	Е	Обезбеђење потребних средстава за развој способности снага одбране и РмР Обезбеђење финансијских резерви за потребе одбране...	Обезбеђење потребних средстава за развој способности снага одбране и РмР Обезбеђење финансијских резерви за потребе одбране Припрема транспортних капацитета ...	Обезбеђење одржавања и набавке РмР и средстава за станиовиштво Саботаже на објектима од значаја за производњу и транспорт које користи непријатељ (по претходном одобрењу)...
	И	Развој стратешких комуникација и планова за кризно комуницирање Идентификација непријатељске пропаганде Координација владиних и невладиних способности у сајбер простору...	Дистрибуција порука у стратешким комуникацијама Против психолошко-пропагандно деловање Сарадња са средствима информисања пријатељских земаља...	Дистрибуција порука у стратешким комуникацијама Обнова нарушеног систем информисања Надгледање и деловање против непријатељеве пропаганде ...
	В	Развој способности за одбрану Здружене вежбе и обука са осталим снагама одбране Набавка НВО Планирање и чување дела РмР ...	Приказ способности за одбрану Здружене вежбе и обука са осталим снагама одбране Планирање и чување дела РмР ...	Избегавање директног сукоба са главним снагама непријатеља тежишјем умешној, једновременој и координисаној употреби Снага у просторним и временским условима које непријатељ најмање очекује...
	Ос	Развој и одржавање националног идентитета и патриотског образовања Развој, одржавање и промоција националне културе...	Развој и одржавање веза са пријатељским државама Развој, одржавање и јачање веза са дијаспором и НВО које негују патриотизам и традицију...	Наставак образовања Одржавање морала станиовиштва Организовањем културних активности Различитање непријатељеве пропаганде Организовање ненасилних protesta ...

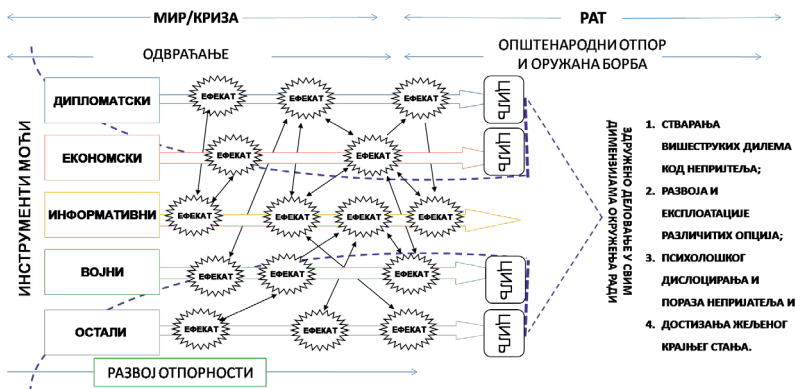
Извор: Обрада аутора

Проактивна припрема и планирање владе у оквиру њених министарстава и целог друштва је од виталног значаја да би се обезбедило постојање одговарајућих механизма за спровођење организованог општенодрожног отпора против окупатора. Методе и интензитет отпора одређују се понашањем окупатора или власти коју подржава окупатор.

Здружено деловање инструмената националне моћи да би испунило захтев свеобухватности треба да почива на њиховој системској интеграцији која постаје институционална, и у којој је размена информација потпуна, а деловање без помоћи других организација немогуће. Достизање циљева је резултат заједничког напора различитих организација са јединственим способностима које се у реализацији преплићу и допуњују (слика 4).

Слика 4: Здружено деловање инструмената националне моћи

Извор: Обрада аутора

Здружено деловање почива на доприносу који свака организација система одбране, у складу са својим специфичним способностима, може да пружи. Функционисање снага и субјеката система одбране не огледа се само у њиховој употреби за основну намену, већ у заједничком деловању које делује као мултипликатор и у коначном може да резултује синергијским ефектом у деловању целокупног система. Уважавајући вишедимензионалну и динамичну природу савременог окружења, свеобухватност у одбрани заснива се на чињеници да ефикасна решења за изазове не могу долазити од појединачних снага, нити од простог збира резултата њихових појединачних деловања. Ово се подједнако односи на активности у фазама откривања, спречавања претњи, активног супротстављања и управљања последицама њиховог деловања. Удружени напори свих снага система одбране, и по указаној потреби, наднационалних организација често су кључни за решавање националних, регионалних и глобалних безбедносних питања. Миграциона криза је показала потребу за удруживањем напора више министарстава Владе Републике Србије, цивилних и међународних организација. Заједничка усмереност ка циљевима одбране подразумева њихово конвергентно деловање у вишедимензионалном окружењу. Предност оваквог начина деловања се огледа у преклапању деловања ради стварања опција и побољшања услова за постизање позитивних ефеката и остваривања циљева као и повећању сложености за непријатеља и остваривања услова за деловање по његовим рањивостима.

Функционисање система одбране по основама концепта тоталне одбране има значајне аспекте. Политички аспект огледа се у позитивном утицају на унутрашњу стабилност државе и њену позицију у међународном окружењу. Уређен и јасно дефинисан концепт тоталне одбране омогућава јединство свих снага система одбране и њихово деловање у складу са захтевима одбране националних интереса док уједно представља транспарентан одвраћајући фактор. У економском аспект, концепт тоталне одбране обезбеђује ефикасно ангажовање додељених ресурса и рационално трошење буџетских средстава, што значајно утиче на укупну стабилност земље. Са теоријског и практичног аспекта, у дефинисаном процесу развоја способности снага одбране, стварају се услови за промену и допуну ставова и начина функционисања система одбране. Развијен садржај концепта тоталне одбране постаје део свеукупног теоријског фонда и на тај начин подложен проучавању, иновативној анализи и евентуалним променама у складу са захтевима окружења.

Развој и примена концепта тоталне одбране носи одређене организационе, културолошке, финансијске изазове и изазове развоја и очувања националног идентитета. Организациони изазови огледају се у превазилажењу разлика у перцепцији о решавању кризних ситуација у миру и рату и процедурама деловања различитих снага. Због тога постоји потреба за развојем интероперабилности у свим сегментима организовања и функционисања система одбране. Културолошки изазови повезани су са значајем и вредностима стратешке и организационе културе. Стратешка култура је један од услова за здружено деловање јер треба да допринесе јачем повезивању различитих цивилних организација и војних снага ради стварања широког консензуса око безбедносних и одбрамбених циљева и начина њиховог постизања (Blagojević 2019). У контексту вредности и начина функционисања организационих култура у војним и цивилним организацијама недостају навике, подстицаји и аранжмани који би олакшали њихову сарадњу. Различите организације и институције су склоне да се држе својих устаљених начина функционисања и строге поделе надлежности. Уколико се у обзир узму и разматрања различитости у начинима планирања и појмовно-категоријалном апарату, онда постаје јасно какви су комплексни културолошки изазови у изградњи концепта тоталне одбране. Финансијски изазови су видљиви у покушају избегавања дуплирања трошкова и развоја истих или сличних способности код

различитих актера. Изазови развоја и очувања националног идентитета представљају кључну претпоставку успешног функционирања друштва и државе, па самим тиме и интегралног система одбране. Тотална одбрана захтева друштвену кохезију и одржавање националног идентитета, културе и традиције, једнакост грађана у приступу државним услугама и бенефицијама и једнак третман према закону. С обзиром да национални идентитет утиче на формирање и одређивање националних интереса и вредности, јасно је да без националног идентитета нема ни националне безбедности и одбране. Како Вишњић тврди (Višnjić 2019, 258) „због тога државе и друштва држе до свог националног идентитета и атак на њега доживљавају као напад на своју личност, друштво и државу”. У процес развоја и очувања националног идентитета неопходно је укључити образовне, културне и научне институције и медије ради неговања традиција, обичаја, културе и развоја патриотизма.

ЗАКЉУЧАК

Комплексност стратешког окружења, његова непредвидивост и неизвесност захтевају промену парадигме у размишљању о одбрани. Способност различитих државних и недржавних актера да угрозе националне интересе у стању које је између мира и рата, захтева превазилажење бинарног погледа на стање окружења, као и доградњу законског и организационог аспекта система одбране.

Систем одбране Републике Србије није до краја пројектован по основама и захтевима концепта тоталне одбране прилагођеног условима стратешког окружења. Недостатак разумевања односа концепта и стратегије, као и непостојање јасног концепта употребе снага, може да умањи ефикасност и ефективност система одбране. Превазилажење изазова у његовом функционисању могуће је развојем концепта тоталне одбране уз претходну анализу предности и недостатака постојећег система, дефинисањем основне и кључних идеја на којима би требало развијати способности постојећих снага да достигну системску интеграцију у конвергентном деловању у свим фазама функционисања система одбране.

Пратећи логику разликовања конвенционалног и нуклеарног одвраћања, неконвенционално одвраћање, у случају изабране стратегије Републике Србије, се може дефинисати као убеђивање потенцијалног јачег противника да не напада, претњом неконвенционалним

ратовањем. Главни елемент неконвенционалног одвраћања је веродостојна претња и способност употребе свих инструмената моћи, који у концепту тоталне одбране може да представља снажан одвраћајући фактор.

Суштина концепта тоталне одбране одражава се кроз однос, с једне стране, војних и невојних изазова и претњи виталним националним вредностима и интересима, и с друге, интегрисаног и синхронизованог одговора снага система одбране на те претње коришћењем војних и невојних инструмената националне моћи. По својој суштини концепт тоталне одбране Републике Србије треба да представља облик одбрамбено-безбедносног организовања не само државе у ужем смислу, него и друштва у целини.

Основу функционисања система одбране чини интеракција различитих снага у области безбедности и одбране: државних органа, јавног сектора и невладиних организација, предузећа из приватног сектора и локалних заједница. Функционисање система одбране је сложен процес јер укључује више снага у многим димензијама окружења (политичка, војна, технолошка, информативна, социјална, еколошка, економска итд.) ради суочавања са великим бројем динамичких фактора и многим неизвесностима.

Принцип интеграције ресурса у концепту тоталне одбране треба да буде операционализован, не само кроз јединствено управљање, већ и одлучну интеграцију на нивоу свести, намера и циљева које треба постићи у одбрани националних интереса. Друго, војне снаге морају изградити такве способности за прелазак са конвенционалних на неконвенционалне облике ратовања у свим доменима оперативног окружења. У првој фази евентуалне агресије, војне снаге треба да избегну главну борбу са главним снагама противника (стратешка одбрана) у домену физичке силе како би се створили услови за деловање организованих снага. Ако рат потраје дуго, повећава се могућност преласка на другачије начине употребе снага и фазе стратегије. Од одлучности и воље сукобљених страна, њихове рањивости на губитке, и вредности и интереса за које се боре зависи и физиономија сукоба у наредним фазама.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Arreguín-Toft, Ivan. 2005. „How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict.” *Cambridge studies in International Security* 26 (1): 99–113.
- Beriša, Hatidža. 2009. „Pripreme društva za odbranu.” *Vojno delo* 2: 197–220.
- Blagojević, Veljko, i Tihomir Radanović. 2022. „Strateško odvracanje: ključne nadležnosti državnih organa Republike Srbije.” *Vojno delo* 4: I/28–39. doi: 10.5937/vojdelo2204028B.
- Blagojević, Veljko. 2019. „Strateška kultura - studija slučaja – Srbija.” *Vojno delo* 71 (8): 93–117. doi: <https://doi.org/10.5937/vojdelo1908093V>.
- Blagojević, Veljko. 2022. *Moć i sila - Srbija i vojni faktor u međunarodnoj politici*. Beograd: Medija centar Odbrana.
- Concept Development and Experimentation, Version 2.0, NORDEF. 2012. Swedish Armed Forces Joint Concept Development & Experimentation Centre (JCDEC).
- Fiala, Otto C. 2019. Special Operations Command Europe SOCEUR. <https://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2019/05/U-SMA-Brief-SO-CEUR-Resistance-Operating-Concept.pdf>.
- Gearson S., Michael. 2009. “Conventional Deterrence in the Second Nuclear Age.” *Parameters* 39 (3). doi:10.55540/0031–1723.2486.
- Guide for Navy concept generation and Concept Development Program, Navy Warfare Development Command. 2011. *Department of the Navy Office of the Chief of Naval Operations*
- Heffington, Steven, Oler, Adam, and David Tretler. 2019. *A National Security Strategy Primer*. Washington, D.C.: National Defense University Press.
- Hooker, Jr., Richard D. 2019. “How to Defend the Baltic States.” *The Jamestown Foundation*. Last access April 20, 2023. <https://jamestown.org/wpcontent/uploads/2019/10/How-to-Defend-the-Baltic-States-full-web4.pdf?x41697>
- Jablonsky, David. 1997. „National Power.” *The US Army War College Quarterly: Parameters* 27 (1): 34–54. doi: 10.55540/0031–1723.1815, 2–13.
- Jakovljević, Vladimir. 2022. „Teorijsko i normativno-pravno određenje civilne odbrane i civilne zaštite.” U *Pravni i bezbednosni aspekti*

- upravljanja rizicima od prirodnih i antropogenih katastrofa*, ur. Vladimir Cvetković, 61–79. Beograd: Međunarodni institut za istraživanje katastrofa i Pravni fakultet u Novom Sadu.
- John F. Schmitt. 2003. Defense Adaptive Red Team (DART) - A Practical Guide for Developing and Writing Military Concepts; Review of Joint Operating Concepts and Joint Functional Concepts, Workshop report.
- Keković, Zoran, i Vladimir Ninković. 2020. „Towards a conceptualisation of resilience in security studies.” *Srpska politička misao* 67 (1): 153–175. doi: doi.org/10.22182/spm.6712020.7.
- Klein, Robert M., Lundqvist, Stefan, Sumangil, Ed, and Ulrica Pettersson. 2019. „Baltics Left of Bang: The Role of NATO with Partners in Denial-Based Deterrence.” *Strategic Forum* 301. National Defense University. Last access: April 20, 2023. <https://inss.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratforum/SF-301.pdf?ver=2019-07-23-142433-990>.
- Larsson, Sebastian. 2021. “Swedish total defence and the emergence of societal security.” In *Nordic Societal Security Convergence and Divergence*, eds., Meark Rhinard Sebastian Larsson, Routledge New Security Studies.
- Mazarr, Michael J. 2018. „Understanding Deterrence.” *RAND Corporation*. doi: <https://doi.org/10.7249/PE295>, <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE295.html>.
- Mearsheimer, John. 2018. „Conventional Deterrence: An Interview with John J. Mearsheimer.” *Strategic Studies Quarterly*, An Air Force– Sponsored Strategic Forum on National and International Security, 12 (4): 3–5.
- Milosavljević, Bogoljub. 2018. „Saveti za nacionalnu bezbednost i odbranu prema uporednim ustavnim rešenjima.” *Srpska politička misao* 62 (4): 285–299. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.6242018.14>.
- NATO Glossary of terms and definitions. 2021. AAP-06. file:///C:/Users/ljilj/Downloads/AAP-06%202021%20EF.pdf.
- Navy Pentagon. 2020. https://www.secnav.navy.mil/doni/allinstructions.aspx?Paged=TRUE&p_FileLeafRef=4630%2E26C%2Epdf&p_ID=4226&PageFirstRow=20001&&View=%7BCD83A2AC-33E0-4EF2-B888-8820A1D38AC%7D.

- Nikolić, Nebojša. 2018. "Obstacles in Inter-Organizational Cooperation and Hybrid Threats." *Information & Security: An International Journal* 39 (1): 29–41. doi: 10.11610/isij.3903.
- Nikolić, Nebojša. 2018. "Obstacles in Inter-Organizational Cooperation and Hybrid Threats."
- Osburg, Jan. 2016. "Unconventional Options for the Defense of the Baltic States: The Swiss Approach." *RAND Corporation*. Last access: April 20, 2023. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE179.html>.
- Rekasius, Mindaugas. 2005. "Unconventional deterrence strategy." *Calhoun: The NPS Institutional Archive*. Last access: April 19, 2023. <https://core.ac.uk/download/pdf/36695598.pdf>.
- Singapore Ministry of Defense. "MINDEF Singapore: Total Defence." Last access: April 27, 2023. [/web/portal/mindef/defence-matters/defence-topic/defence-topic-detail/total-defence](http://web/portal/mindef/defence-matters/defence-topic/defence-topic-detail/total-defence).
- Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 94.
- Strategija odbrane Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 94.
- Strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma Republike Srbije za period 2020–2024. *Ministarstvo finansija, Uprava za sprečavanje pranja novca*. Poslednji pristup 19. april. 2023. <http://www.apml.gov.rs/latinica/strategija-za-borbu-protiv-pranja-novaca-i-finansiranja-terorizma>.
- Strickler, Ted. 2010. "Interagency cooperation: Quo vadis?" *Interagency Journal* 1 (1): 3–9. doi: <http://thesimonscenter.org/wp-content/uploads/2010/11/IAJ-1-1-pg03-09.pdf>.
- Subotić, Milovan, i Vanja Rokvić 2021. „Vraćanje obaveze služenja vojnog roka prilog odlučivanju.” *Kultura polisa* 18 (45): 247–262. doi: 10.51738/Kpolisa2021.18.2r.4.01.
- Strategija ONO i DSZ SFRJ, SSNO. 1987. Centar oružanih snaga za strategijska istraživanja i studije „Maršal Tito”, Beograd, 1987
- Višnjić, Dušan. 1997. „Izvori otpora novim naučnim saznanjima u polemistici.” *Vojno delo* 3.
- Višnjić, Sanja. 2019. „Nacionalna bezbednost i nacionalni identitet.” *Nacionalni interes* 34 (1): 253–276. doi: <https://doi.org/10.22182/ni.3412019.13>.

- Vračar, Milinko, i Milica Ćurčić. 2022. „Vojna neutralnost Republike Srbije kao strategijska kategorija.” *Srpska politička misao, posebno izdanje*. doi: doi.org/10.22182/spm.specijal2022.2.
- Vračar, Milinko, i Vangel Milkovski. 2022. „Strategijski pristup Republike Srbije u rešavanju Kosovsko-metohijskog problema.” *Nacionalni interes* 43 (3): 51–71. doi: https://doi.org/10.22182/ni.4332022.2
- Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 116/2007 i 72/2012.

Vangel Milkovski*

*School of National Defense "Vojvoda Radomir Putnik",
University of Defense*

Sandra Božić**

Higher Security and Defense Studies, University of Defense

THE CONCEPT OF TOTAL DEFENSE IN THE DETERRENCE STRATEGY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The subject of this article refers to the examination of the convenience of the concept of total defense as a basis for designing a defense system in the function of strategic deterrence of the Republic of Serbia. The existing defense system was supposed to be based on the concept of total defense, which has not been defined, verified and generally accepted since the Republic of Serbia was founded. In accordance with the above, the question arises: whether the existing way of organizing and functioning of the defense system corresponds to the requirements of strategic deterrence. The starting point in this paper is the position that the defense system, without a previously defined and generally accepted concept of total defense, may not be fully efficient and effective in creating a credible and persuasive threat in the function of strategic deterrence. The results of the research indicate that in order to develop the necessary defense forces capabilities and their use for strategic deterrence, it is necessary to first develop the concept of total defense. Through the development process, it is possible to achieve full agreement of all forces on their tasks, methods of engagement and associated risks. Also, with the concept of total defense, it is possible to determine measures and recommendations on changes in the existing defense

---

* E-mail address: vmilkovski@gmail.com.

** E-mail address: sandra.bozic@parlament.rs.

* Овај рад је примљен 28. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

system that should increase the effectiveness and efficiency of strategic deterrence. The theoretical-methodological approach used a theoretical analysis and comparison of total defense concepts in different historical and geopolitical conditions, as well as a method concept development that can meet the requirements of strategic deterrence in the conditions of a modern multidimensional strategic environment.

Keywords: system, defense, concept, total defense, strategy, deterrence

Срђан Старчевић*

Војна академија, Универзитет одбране, Београд

Срђан Благојевић**

Војна академија, Универзитет одбране, Београд

СЛУЖЕЊЕ ВОЈНОГ РОКА КАО ДЕО ДРУШТВЕНОГ ИДЕАЛА У СРБИЈИ***

Сажетак

Обавеза служења војног рока у Србији установљена је у 19. веку, а војска је релативно брзо постала незаобилазна организација у процесу социјализације грађана. То је остала до 2011. године, што је ондашњим стратегијским разматрањима о одвраћању и тоталној одбрани обезбедило веродостојност. Повратак рата на европско тло актуелизује питање спремности друштва за одбрану у многим европским државама. Српско друштво се у две претходне деценије битно променило, постајући у главним цртама описано Баумановом флуидном модерношћу, а оспособљеност грађана за оружани и неоружани отпор у случају рата је значајно опала. Полазећи од претпоставке да обустава обавезе служења војног рока остаје пуноважна, аутори испитују могућности за повећање интересовања младих за добровољно служење војног рока, што је предмет овог рада. Циљ рада је да покаже неопходност, оправданост и начелни садржај државних подстицаја за младе који се определе за служење

* Имејл-адреса: srdjan.starcevic@vs.rs.

** Имејл-адреса: nacelnik.va@va.mod.gov.rs.

*** Рад је настао као део научног пројекта Министарства одбране „Неутралност и стратешко одвраћање”, који реализује Универзитет одбране, Школа националне одбране „Војвода Радомир Путник”.

војног рока, као и да назначи њихове вероватне друштвене последице. Теоријски оквир рада је теорија мрежног друштва Мануела Кастелса и његово разумевање индивидуације као културне тенденције савременог друштва која се разликује од индивидуализма, а аутори користе хипотетичко-дедуктивни и историјски метод, као и анализу садржаја. Аутори закључују да је повећање интересовања за добровољно служење војног рока могуће путем повезивања индивидуалних пројеката грађана са служењем војног рока као делом заједничког, друштвеног идеала у Србији.

Кључне речи: служење војног рока, одвраћање, војна моћ, свеобухватна одбрана, индивидуација

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У Србији се, повремено, у стручној и широј јавности, и уз обавезно посредовање медија, покреће питање обнове обавезног служења војног рока. Иако за то постоји ваљана аргументација, разумна је претпоставка да ће обустава обавезе служења војног рока остати пуноважна (Pandurević 2021, 63–83; Ronge, Abrate 2019, 27).

Пошто је Србија у 21. веку заиграла на карту војне неутралности, она је и пре 2014. године када се тотална одбрана на велика врата вратила у војни дискурс у Европи, рачунала на способност друштва за одбрану као важну допуну своје војне моћи, кључну за одвраћање потенцијалног агресора и испуњење обавеза које неутралност са собом носи. Способност друштва за одбрану, ипак, чврсто је повезана са војним оспособљавањем грађана и организација и са њиховом мотивисаношћу да испуне војну обавезу како службом у јединицама војске, тако и када буду војни обвезници у резервном саставу. Одвраћање, дакле, почива на војној моћи, добрим делом сазданој на војном оспособљавању грађана који га свесно прихватају као део друштвеног идеала.

У Србији се од 2011. године грађани војно оспособљавају по принципу добровољности, али број тако оспособљених грађана може да се покаже као недовољан у новим безбедносним условима у Европи. У том случају, повећање броја војника на добровољном служењу војног рока биће императив, јер је то услов за веродостојност одбрамбене способности Србије. Да би се повећало интересовање

грађана за добровољно служење војног рока неопходно је да грађани свесно и добровољно прихвате војну обавезу. Међутим, трансформација српског друштва које је попут већине савремених друштава прешло из фазе чврсте модерности у фазу флуидне модерности, обесхрабрује овај избор. Војна обавеза је исувише тешка за грађанина обликованог по типу „размаженог детета” или „потрошача” (Sartori 2001, 313). Ипак, и у периоду увођења опште војне обавезе и обавезне регрутације у 19. веку, државе су се суочавале са проблемима непопуларности и тежине ове обавезе. Поједина искуства из прошлости, као и одређена решења савремених држава, показују да државни подстицаји – којима се недвосмислено промовишу вредности које се у држави цене – могу дати одличне резултате у реафирмацији војне обавезе као дела друштвеног идеала.

МОДЕРНЕ ВОЈСКЕ – ОД ОБАВЕЗНЕ ДО ДОБОВОЉНЕ РЕГРУТАЦИЈЕ

Општа војна обавеза у Европи се јавља са Француском буржоаском револуцијом, а као доминантна пракса у попуни војске усталила се у другој половини 19. века. Међу великим европским државама, Пруска уводи општу војну обавезу 1814, Аустроугарска 1868, Француска ће је вратити 1872, док ће је Русија увести 1874. године (Vuksanović Anić 1993, 65). Прелазак са добровољне на обавезну регрутацију имао је војну логику: после подизања масовних армија у Француској током Револуционарних ратова и великих битака Наполеонових ратова, постало је јасно да упрезање целог друштва у ратна кола доноси неупоредиво већу војну моћ од оне коју су обезбеђивале феудалне војске. Гнајзенау (*August von Gneisenau*) је то сажео у реченицу: „Какве бескрајне склоности дремају неразвијене у недрима једног народа” (Erl 1952, 113). Политички и економски услови, а пре свега чињеница да у Европи није било ратова од Бечког конгреса до Кримског рата, учинили су да овај процес буде одложен, али су у другој половини 19. века европске државе, углавном због искуства војног пораза, једна за другом прешле на општу војну обавезу са обавезном регрутацијом и служењем војног рока. Увођење ове обавезе имало је и ширу, друштвену логику. Она је била део троструког успона западних друштава: економског, политичког и војног (Gidens 2001, 46–53). Индустијска привреда омогућавала је издржавање веће војске и њено боље наоружавање;

политичко јединство остварено националним идејама омогућило је регрутацију практично читавог војноспособног дела друштва и разумевање морала војске као посебног морала целог друштва. Заузврат, масовна и добро опремљена војска осигуравала је политичку и економску експанзију, па је просечни корисни члан друштва своју сврху испуњавао радом у фабрици и војном обавезом (Bauman 2009, 139; Supek 1977, 88).

Разматрања о општој војној обавези у деветнаестовековној Србији постојала су и пре Берлинског конгреса, али су после стицања државне независности 1878. године до тада различита мишљења конвергирала ка њеном прихватању. Општа војна обавеза уведена је Законом о устројству војске, почетком 1883. године (Ђukić 2019, 43). Тиме је Србија добила војску која је по типу војног организовања била национална стајаћа војска. Истовремено, укинута су народна војска, која је по типу припадала грађанској милицији, и стајаћа војска, која је била једна врста најамничке феудалне војске (Kajtez 2019, 822–833; Vodrožić 2022, 43). За Србију, као и за још неке европске државе средње и мале величине, увођење опште војне обавезе било је питање опстанка и остваривања националне мисије (Ђukić 2018, 38; Blagojević 2021, 29).

У свим државама у којима је уведена општа војна обавеза, војска је веома брзо постала важна организација у процесу социјализације грађана (Giraldo-Chaparro 2019, 966–967). И сама војна обука и едукација грађана о војним пословима перципирана је као неизоставан део социјализације чланова друштва (Urych and Matysaik 2022, 2; Lippert, Schneider and Zoll 1978, 275). Према Баумановом (*Zygmunt Bauman*) објашњењу, један исти, континуирани процес социјализације, који је почињао у раном детињству, обликовао је чланове друштва да испуне своје радне обавезе и своје војне обавезе, а друштвене групе и институције у којима се овај процес спроводио, од породице преко образовних институција до војске и фабрике, имале су, у погледу вредности и навика, мање или више исте захтеве: послушност, тачност, дисциплинованост, једнообразност, истрајност у раду и испуњавању дневне рутине (Bauman 2009, 133–139). Такође, служење војног рока имало је и још увек може имати интегративну функцију (Itsik 2020, 75).

Српско искуство потврђује описани општи тренд. У последње две деценије 19. века официри српске војске развили су завидну идејну динамику, научни и војно-андрагошки рад, ради припреме

генерација младих војника за извршење онога што је било перципирано као национална мисија. Развили су и посебан вид војне литературе, наиме војничку литературу, у којој су се посебно издвајале војничке читанке, ради подизања националне свести и нивоа образовања војника (Ђukić 2019, 246–250). Оснивање спортских, а нарочито борилачких клубова, у великој мери је било дело официра и имало је недвосмислену сврху подизања општег физичког стања у друштву, ради будућих војних напрезања (Pavlović 1903, 51). Убрзо су се усталили и пратећи обичаји попут испраћаја у војску, као и снажан друштвени притисак патријархалног друштва на младиће да испуне ову обавезу. И у југословенском периоду, војска је задржала висок углед, друштво је било прожето војним вредностима, војска је била присутна скоро свуда, од политичког система до наставних планова и програма, а служење војног рока је за мушкарце било је део друштвеног идеала (Dumančić 2023, 91–92). У таквим условима, војна моћ која је нарасла са масовношћу војске и бројем војно обучених грађана, могла је дати веродостојност одвраћању у стратегијском и политичком контексту (Bлагојевић 2021, 32).

Међутим, у многим западним друштвима је током друге половине 20. века дошло до опадања спремности грађана да за потребе државне политике носе ризик смрти на бојном пољу, а потом и до опадања спремности за служење војног рока. У САД ова промена постала је јасна током Вијетнамског рата, у Француској у току рата са Алжиром, а у СССР-у током рата у Авганистану (Kastels 2018b, 625–633). На први поглед, ова промена има изразито америчко лице (Williams 2005, 35–39). Постоје, ипак, разлози за ову промену који проистичу из трансформације капиталистичке привреде. Померање тежишта привреде са производње на потрошњу произвело је низ последица у друштву и животу савременог човека, обухваћене познатим објашњењима постмодерног, постиндустријског, потрошачког друштва (Starčević 2022a, 63–68). У таквом друштвеном контексту, стратешка промишљања нашла су исходиште у напуштању клаузевицевског тројства рата које чине држава, војска и народ (Starčević i Благојевић 2017, 120). Захтев „новог времена” био је да се ратује без народа. Излаз је био повратак на добровољни избор војне обавезе и најамнину, оличен у професионалној војсци. То није био повратак на стари тип стајаће војске из позног феудализма. Пробоји у ратној техници омогућили су стварање новог типа војске, коју називамо

„малом професионалном војском” (Kastels 2018b, 625–627; Hobsbaum 2008, 93; Starčević i Blagojević 2022, 211–214).

У 21. веку, ипак, и богате савремене државе имају проблем са попуном својих професионалних војски и мотивацијом грађана за служење војног рока (Shane 2022; Tresch 2018; Levy 2009, 136–139; Tresch 2008, 84; Korb and Duggan 2007, Williams 2005, 48–58). Објашњење Јагила Левија (*Yagil Levy*), који овај тренд назива опадањем легитимности војног жртвовања, обухвата: 1) губитак централне позиције војске у друштву и животу човека и смањену способност војске да утиче на друштвену хијерархију, 2) умањен осећај спољне угрожености друштва и 3) развој тржишно оријентисане привреде и потрошачког друштва (Levy 2009, 137). Разлози за промену у погледу војне обавезе постају још јаснији када се сагледају из перспективе Бауманове флуидне модерности (Starčević 2022b, 74–78). Према Баумановој теорији, две велике силе обликовале су савремена друштва: глобализација и доминантна културна стратегија. Глобализација је проузроковала доминацију екстратериторијалног капитала, немогућност државе да регулише и контролише економску моћ, велике друштвене неједнакости, миграције и стварање дијаспоричних друштава. „Разводом моћи и политике” (Бауман) држава је изгубила много од својих претходних, традиционалних функција и додатно се повукла остављајући простор за ширење моћи екстратериторијалног капитала и наднационалних организација, преносећи при томе одговорност за решавање друштвено створених проблема на појединце (Bauman 2018, 58). Са овим се слажу и налази многих других значајних аутора. У условима глобализације са неолибералним лицем, традиционалне улоге националне државе су трансформисане или изгубљене: дошло је до опадања политичке моћи државе, смањења њеног утицаја на привредне токове, редефинисања појма суверенитета и повлачења државе из многих процеса у којима је традиционално играла значајну улогу (Neš 2006, 69–85; Fukujama 2007, 105; Kreveld 2012). Последица је смањење афективне везаности грађана за државу, тј. опадање патриотизма. То се може и измерити, јер „најочигледнији показатељ осећања људи према држави јесте њихова све мања спремност да се за њу боре” (Kreveld 2012, 398).

Доминантна културна стратегија водила је ка стварању потрошачког синдрома и обликовања идеалног грађанина као потрошача, усамљеног егоисте без друштвених спона, гладног новитета

и материјалне добити, са тржишно генерисаним судовима о стварности и концептом среће као континуираног одсуства непријатности (Bauman 2010, 40).

Под дејством тих сила, друштво губи чврст облик и постаје фрагментисано, а живот појединца постаје низ нових почетака и завршетака, непрекидна брига око адекватности властитог идентитета и потрошачких квалитета.

У флуидној модерности обесмишљене су две вредности које су у прошлости биле кључне за фигуру хероја: трајање (дугорочно) и целина. Херојем је сматран онај који је у стању да одложи садашње задовољење ради веће добити у будућности и да жртвује лична задовољства ради достизања циља или (што је исто) у име групе или целине (Bauman 2009, 60–61).

Укратко, што се војске тиче, проблем је у томе што су вредности војног позива остале исте какве су биле вековима, док су садашње друштвене вредности у супротности са тим вредностима као никада пре (Starčević 2022b, 77). Војска у потпуности заснована на добровољности развија се с намером да њен високи квалитет надокнади њену бројчану инфериорност у односу на масовне војске попуњаване на основу опште војне обавезе. Висок квалитет подразумева одговарајућу селекцију и обуку, стицање искуства и усавршавање људства. Међутим, културна стратегија нашег времена фаворизује вредности супротне вредностима војне професије. Пошто се мањи број грађана пријављује за служење војног рока или опредељује за школовање у војним школама, савремене војске предузимају мере попут подизања старосне границе и снижавања критеријума физичке и друге спремности за кандидате, смањења трајања обуке и служења војног рока, снижавања критеријума обучености, увођења новчаних надокнада и бонуса за војнике и других мера. Те мере често умањују квалитет и снижавају професионалне стандарде, а понекад се приликом регрутације посеже и за грубом манипулацијом (Korb and Duggan 2007, 468–469).

У Србији се прелазак из чврсте у флуидну модерност одиграо у прве две деценије 21. века, а трансформација војске завршена је 2011. године, обуставом обавезе служења војног рока и преласком на малу професионалну војску, с могућношћу да грађани служе војни рок добровољно. Ипак, у условима флуидне модерности, добровољно служење војног рока не може спонтано да постане део друштвеног идеала у савременој Србији, у којој се релативно брзо

празне друштвене нише у којима још важе традиционалне вредности. У том смислу, Војска Србије суочава се са искуством опадања интересовања грађана за служење војног рока и професионалну војну службу, сличном оном које су друге државе Европе искусиле крајем претходног миленијума и у првој деценији 21. века (Williams 2005, 48–58). Никада раније војска на овим просторима није имала такав изазов. Због тога је неопходно разумети друштвену природу овог изазова.

„БАУК КРУЖИ ЕВРОПОМ...”

Баук кружи Европом, баук рата. Повратак рата на тло Европе донео је промену у схватању националне безбедности и способности за одбрану у многим европским државама (Bieri 2015, 1–4). На пример, у Шведској је поново покренуто питање тоталне одбране и способности друштва за одбрану, а потом је постављено и шире питање о могућности примене тоталне одбране у савременом потрошачком друштву. Том приликом изнети су врло релевантни подаци о демографским трендовима који отежавају примену старог концепта тоталне одбране и доводе у питање друштвени консензус о основним друштвеним вредностима које треба бранити (Czarny and Kubiak 2022). Свеобухватна одбрана и одвраћање можда ће бити кључне речи европског војног дискурса у наредним годинама, јер је већина европских држава прешла на релативно мале професионалне војске, али не може да гарантује ни њихову поуну довољним бројем људи (Bergzina 2020, 6–7; Ronge and Abrate 2019, 3).

Тако су се државе Европе нашле у амбивалентној позицији. С једне стране, служење војног рока са оружјем често је описивано као непотребно трошење времена које се може употребити на бољи и економски пробитачнији начин; у том смислу, оно је посматрано кроз призму идеологије људских права, дакле као право. А право је и да се не служи војни рок, ако то грађанин из неког разлога не жели. С друге стране, из перспективе одбране државе, питање одбијања или прихватања ношења оружја под заставом државе јесте и питање заштите општег интереса, а понекад и опстанка. Заиста, „[о]дбијање ношења оружја је политички чин” (Schnöring 2001, 170). Овде постоји и логички проблем: право једног грађанина да не служи војни рок заиста постоји, али је оно изведено из чињенице да минимално довољан број грађана не конзумира ово право. Право

да се не служи војни рок је деривирано из чињенице да ће други људи служити војни рок и то у довољном броју да се задовољи друштвена потреба за одбраном. Али када то више није случај, право да се не служи војни рок престаје да постоји (Stanar 2021, 278).

Ситуација није другачија ни у Србији. Упркос томе што је њена транзиција ка неолибералној демократији каснила, општи друштвени и демографски трендови, са изразитом неједнакошћу, старењем и смањивањем броја становника, не могу радовати националне стратегије. У условима флуидне модерности ни славна традиција не може да гарантује опстанак службења војног рока као дела друштвеног идеала, тј. у саставу пожељног идентитета младих, схваћеног као коктел привлачних и лако опозивих избора (Starčević 2022b, 76).

Решење за овај проблем треба тражити на два различита нивоа, за две различите групе људи на које војска рачуна. Једну групу чине грађани који се одреде да постану професионални припадници војске, а другу они који добровољно прихватају да служе војни рок и враћају се своме „цивилном” животу после одслужења, уз одређене обавезе које се односе на одбрану земље.

За прву групу је интериоризација војних идеала и вредности неопходност, па би политика одбране једне државе морала да рачуна с изградњом/реформом војске као институције посве различите од остатка друштва; то би морала бити институција у којој трајање и целина имају предност у односу на друге вредности и која би могла да унутар свога простора „обликује индивидуално понашање” (Stojiljković 2012, 21). Да би могла да постане простор смисла за довољан број грађана и то на дуже стазе, војна професија мора да добије и одговарајућу аутономију, са пратећим професионалним интегритетом и угледом, као и редизајном цивилне демократске контроле војске (Starčević i Благојевић 2021). У погледу материјалних примања, оно што је савет за изградњу квалитетних јавних служби вероватно ће бити довољно, а то је умерена премија, тј. нешто већа примања од оних која би се за исти ниво образовања могла добити на тржишту рада.

Када је реч о другој групи, теже је доћи до одговора. И у 19. веку, из дискусија о увођењу обавезног службења војног рока, види се да је војна обавеза била непопуларна и сматрана најтежом обавезом за грађане (Ђukić 2019, 37; Vuksanović Anić 1993, 65). Како очекивати да у савременом друштву са хедонистичком културном стратегијом, која фаворизује тренутне ужитке и обесмишљава труд

и трајање, неколико хиљада људи сваке године одлучи да своје време посвети таквој обавези? Једноставно средство, повећање новчаних давања током релативно кратког периода обуке није довољно делотворно, јер једнократна давања само тренутно обавезују људе и то углавном из угрожених друштвених група и не мотивишу трајно обавезивање, нпр. у резервном саставу.

У богатом репертоару историје друштвених теорија често се налазе идеје и традиције мишљења врло инспиративне за разматрања савременог друштва. Таква је и аристотеловска традиција мишљења о сврси државе и односу приватног и општег интереса. Тома Аквински (*Tommaso d'Aquino*) је приметио да у држави напоре постоје два добра: приватно и заједничко. Приватно добро остварују и штите појединци сваки за себе и оно ствара разлике међу њима. Заједничко добро има за заштитника политичку власт, а њиме се ствара заједништво. Тома Аквински, аристотеловским трагом, изводи закључак да је опште добро сврха деловања политичке власти, а да то деловање подразумева доношење закона „који ауторитативно усмеравају појединце према општем добру” (Мићуновић 2010, 168). Дакле, без обзира на то што је човек *animal sociale*, људи су по природи окренути ка својим приватним добрима, док се заједница одржава деловањем политичке власти чија је мисија да усмери чланове заједнице према општем добру. Овакво објашњење могло је дуго да задржи своју свежину, све до либерализма који ће у држави као интегратору заједнице видети опасност по слободу појединца (Кајтез 2019, 533–538).

Ако је савремено друштво претерано индивидуализовано, с правом се може довести у питање сама могућност заједничког, колективног деловања. У савременој социолошкој теорији по својој уверљивости издваја се одговор који је на ово питање дао Мануел Каstelс (*Manuel Castells*). Његов одговор такође је инспирисан аристотеловском традицијом размишљања о човеку као бићу које брине о сопственом интересу. Као што је Аристотел (*Aristotle*) сугерисао „да поседи треба да буду приватни, али да се употребом могу учинити заједничким, на корист полису”, тако и Каstelс доводи у везу властите, индивидуалне пројекте људи са општим интересом друштва (Мићуновић 2010, 81; Kastels 2018, 220). За потребе свог теоријског приступа, Каstelс прави разлику између индивидуализма и индивидуације. Индивидуализам схвата као понашање индивидуе усмерено ка пројекту од личног интереса, без обзира

на однос личног и општег интереса. Индивидуација, с друге стране, представља оријентацију индивидуе ка личном пројекту, али је тај пројекат, мада лични, у вези са општим интересом и доприноси његовом остваривању (Starčević 2022a, 89–90). Кастелсов одговор садржи одговарајућу социолошку дубину: оно што је заједничко свим савременим друштвима јесте једна посебна култура коју је он назвао културом аутономије (Kastels 2018a, 220). Ова културна матрица има и нове кључне актере, нове друштвене покрете, који траже и стварају другачије облике друштвености и то „трагањем за новим друштвеним уговором” (Kastels 2018a, 220). Када је реч о појединцу, индивидуални друштвени актер може да постане аутономни субјект, а прелазак са индивидуације на аутономију омогућава му умрежавање, засновано на интернету и бежичним комуникацијама (Kastels 2018a, 221).

У аналитичкој равни умреженог друштва и сама држава се може разумети као скуп међусобно повезаних чворова који припадају различитим мрежама (политичкој, економској, војно-безбедносној итд.) и који су истовремено повезани са другим чворовима ван властитог скупа. Истовремено, држава је задржала и хијерархијску структуру, што јој омогућава чвршће интегрисање и заједничко деловање (делова) мрежа које је чине. У том смислу, држава је остала важан политички субјект, али и одлична платформа за даље умрежавање појединаца на пројектима од општег интереса.

Кастелсова индивидуација може да послужи као добра полазна основа и почетни принцип у решавању проблема бројности грађана спремних да добровољно служе војни рок. Тај принцип би укључивао релативно трајне бенефите од избора војне обавезе и дугорочно би повезао индивидуалне животне пројекте са државним институцијама и општим интересом. Само би релативно тајно везивање индивидуалних пројеката са општим државним пројектом могло да резултује квалитетном попуном активне и пасивне резерве.

Државни подстицаји за добровољно служење војног рока и, потом, учешће у активној и пасивној резерви, могли би се поделити у три групе. Прву би чинили подстицаји у вези са запошљавањем, другу сарадња између државе и грађанских иницијатива и организација, а трећу подстицаји у вези са пословањем, пореским и другим олакшицама.

У српском националном искуству постоје праксе које су давале одличне резултате. На пример, после проглашења и имплементације

Закона о устројству војске 1883. године, „српски грађанин који је био способан за службу није могао постати државни чиновник, учитељ, свештеник или калуђер ако није одслужио у сталном кадру, било потпуни или скраћени рок” (Ђukić 2019, 43–44). То је значило да држава није запошљавала грађане који нису били спремни да се војничком заклетвом обавезу да ће је бранити у случају рата и да то у пракси покажу одвајањем дела свог времена за војно оспособљавање и службу. Имајући у виду да је државни сектор у Србији разгранат и запошљава велики број људи, повезивање државних органа заједничком кадровском политиком која би фаворизовала кандидате са одслуженим војним роком свакако би имало видне ефекте на пожељност добровољног служења војног рока. Креирање такве политике, из перспективе надлежности, не би требало да представља проблем, имајући у виду да исто министарство обједињује рад, запошљавање, борачка и социјална питања, и уједно има значајне надлежности за стратешко одвраћање (Vlagojević 2022, 35).

Као други пример могу да послуже школе за различите облике физичког вежбања (борења, бокса, мачевања, гимнастике или јахања) које су отварали српски официри и које су имале и тај циљ да припремају младиће за физичке напоре у рату и победу у блиској борби. У 20. веку, од значаја за одбрану била су и удружења радио аматера, алпиниста, ронилаца, извиђача, спелеолога, и многа друга. Имајући у виду искуства из савремених оружаних сукоба и опредељења Републике Србије за тоталну одбрану, финансијски подстицаји и олакшице које би држава давала клубовима и курсевима у којима би грађани учили ове, али и друге вештине, попут управљања дроновима или основа сајбер безбедности, уз обавезивање да своје вештине ставе на располагање Војсци Србије у случају ванредног и ратног стања, били би добро дошли.

У прошлости, служење војног рока било је повезано и са стицањем знања и вештина тражених на тржишту рада. Савремена истраживања негирају да је то случај у последњих неколико деценија, осим можда за нискоквалификовану радну снагу (Puhani and Sterrenberg 2021, 13; Levy 2009, 138). Ипак, праксе неких оружаних снага чине се веома занимљивим. Таква су, на пример, искуства Пољске у привлачењу стручњака из сектора информационих технологија у територијалне одбрамбене снаге и програм добровољне обуке цивилних студената под називом „Legia Akademicka” (Zdzikot 2020, 49–52). Спој војне обуке и цивилног образовања и

пословног искуства резервиста, такође, може да се покаже као обо-страно користан. С једне стране, савременим војскама и у миру и у рату потребни су експерти различитих образовних профила. С друге стране, војске могу да понуде ангажовање у мултинационалним операцијама својим резервистима, као и разноврсну понуду привремених и повремених послова (Ujhazy 2018, 5–6). Такође, школовање на факултетима о трошку државе могло би да буде условљено служењем војног рока, у року од неколико година по завршетку студија или у знатно краћем року у случају одустајања од даљег студирања.

У трећој групи подстицаја могле би да се нађу пореске олакшице, новчана примања, олакшани приступ државним фондовима за подстицај привреде, формирање посебног фонда за позајмице и подршку малим предузећима и сличне мере, намењене онима који одслуже војни рок и служе у активној или пасивној резерви, по узору на друге државе. Ако би се тражио узор у националном историјском искуству, онда би извор инспирација требало да буде Официрска задруга (Milićević i Petrović 2011).

ЗАКЉУЧАК

Србија има своје спољнополитичке приоритете, а њена позиција у условима вероватног стварања мултиполарног света битно је одређена специфичним проблемом оличеним у једностраном проглашењу независности Косова и Метохије и историјски болном искуству са НАТО, због чега се определила за опцију војне неутралности (Stojadinović 2019, 131–132; Knežević 2022, 148–150). Одлуке које ће доносити у погледу јачања војне моћи вероватно ће пратити европске тенденције. За очекивати је да се у наредним годинама већа пажња у свим европским државама поклони питању војног јачања. То неће бити једноставно у оним доменима у којима се буде очекивало значајно ангажовање људских ресурса, јер се друштво променило у последње две деценије. Са њим се променио и друштвени идеал из кога је углавном ишчезла жеља да се служи војни рок.

Било би, вероватно, превише амбициозно када би се очекивала брза промена тренутно доминанте културне стратегије, која фаворизује вредности супротне војној служби. Ипак, држава као највиша политичка организација једног друштва може да формулише добре политике када је реч о одбрани од оружаног угрожавања,

а тиме и да покаже које вредности цени, привлачећи одређени број грађана изгледима да своје животне пројекте на дужи период повежу са њеним, општим пројектом. На тај начин она би активно учествовала у обликовању друштвеног идеала по мери националног интереса. А врховни национални интерес је опстанак (Благојевић 2021, 29). Друштвена теорија може да помогне дајући оно што је увек давала: могућност систематизовања чињеница и разумевања стварности, откривања тенденција и (донекле) предвиђања. У том смислу, теорија умреженог друштва може да послужи као аналитички алат, али и као инспирација за изградњу мреже у којој ће аутономни појединци бити повезани са државом на пословима од општег интереса.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bauman, Zigmunt. 2009. *Fluidni život*. Beograd: Mediterran publishing.
- Bauman, Zigmunt. 2010. *Fluidni strah*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Bauman, Zigmunt. 2018. *Stranci pred našim vratima*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Berzina, Ieva. 2020. "From total to comprehensive national defence: the development of the concept in Europe." *Journal on Baltic Security* 6 (2): 1–9. doi:10.2478/jobs-2020-0006.
- Bieri, Matthias. 2015. "Military Conscription in Europe: New Relevance." Zurich: Center for Security Studies, ETH Zurich.
- Благојевић, Величко. 2021. *Моћ и сила – Србија и војни фактор у међународној политици*. Beograd: Медиа центар „Одбрана”.
- Благојевић, Величко. 2022. „Стратешко одвраћање: кључне надлежности државних органа Републике Србије.” *Војно дело* 4: 28–38. doi:10.5937/vojdela2204028B.
- Bodrožić, Đuro. 2022. „Војска и држава: počeci moderne srpske vojske.” *Nacionalni interes* 42 (2): 29–46. doi.org/10.22182/ni.4222022.2.
- Czarny, Roman, and Kubiak Krzysztof. 2022. "Total Defence in a consumer society: a real possibility or wishful thinking? The case study of Sweden." *Security, theory and practice* 48 (3): 63–74. doi: 10.48269/2451-0718-btip-2022-3-004.
- Dumančić, Marko. 2023. "He Who Does Not Serve Is Not Fit for a Wife: The Problems of Military Service and Late Socialist Masculinity

- in 1980s Yugoslavia.” *The Soviet and Post-Soviet Review* 50 (1): 91–118. doi: 10.30965/18763324-bja10074.
- Erl, Edvard Mid. 1952. *Tvorci moderne strategije*. Beograd: Vojno delo.
- Fukujama, Frensis. 2007. *Građenje države*. Beograd: Filip Višnjić.
- Gidens, Entoni. 2001. *Sociologija*. Podgorica: CID.
- Giraldo-Chaparro, Fabian Ricardo. 2019. “The Military Forces as an instrument of the socialization of the State.” *Revista Científica General Jose Maria Cordova* 17 (28): 939–970. doi: 10.21830/19006586.517.
- Hobsbaum, Erik. 2008. *Globalizacija, demokratija i terorizam*. Beograd: Arhipelag.
- Itsik, Ronen. 2020. “Compulsory military service as a social integrator.” *Security and Defence Quarterly* 30 (3): 65–80. doi: 10.35467/sdq/124710.
- Kajtez, Ilija. 2019. *Sociologija*. Beograd: Medija cantar „Odbrana”.
- Kastels, Manuel. 2018a. *Mreže revolta i nade*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kastels, Manuel. 2018b. *Uspon umreženog društva*. Beograd: Službeni glasnik.
- Knežević, Miloš. 2022. „Mogućnosti i perspektive vojne neutralnosti Srbije – Suverenizam i neutralizam pred izazovima multipolarizovanja.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, prir. Veljko Blagojević, 141–188. Beograd: MC „Odbrana”.
- Korb Lawrence J., and Sean E. Duggan. 2007. “An All-volunteer Army? Recruitment and its Problems.” *Political science and Politics* 40 (3): 467–471.
- Krevelde, Martin van. 2012. *Uspon i propadanje države*. Beograd: Albatros plus, Fakultet bezbednosti.
- Levy, Yagil. 2009. “Is there a Motivation Crisis in Military Recruitment in Israel?” *Israel Affairs* 15 (2): 135–158. doi: 10.1080/13537120902734426.
- Lippert Ekkehard, Schneider Paul and Zoll Ralf. 1978. “The Influence of Military Service on Political and Social Attitudes: A Study of Socialization in the German Bundeswehr.” *Armed Forces and Society* 4 (2): 265–282.
- Mićunović, Dragoljub. *Istorija društvenih teorija 1*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- Milićević, Milić, i Zdravko Petrović. 2011. *Oficirska zadruga i sistem osiguranja života u Srbiji i Jugoslaviji (do 1941)*. Beograd: Službeni glasnik.
- Neš, Kejt. 2006. *Savremena politička sociologija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Pandurević, Vinko. 2021. „Obaveza služenja vojnog roka.” *Nacionalni interes* 40 (2): 63–83. doi: 10.22182/ni.4022021.3.
- Pavlović, Todor. 1903. *O vojnoj disciplini*. Beograd: Dositije Obradović.
- Puhani, Patrick, and Margret Sterrenberg. 2021. *Effects of Mandatory Military Service on Wages and Other Socioeconomic Outcomes*. Bonn: Institute of Labor Economics.
- Ronge, Joeri, and Giulia Abrate. 2019. *Conscription in the European Union Armed Forces: National Trends, Benefits and EU Modernised Service*. Brussels: Finabel.
- Sartori, Đovani. 2001. *Demokratija, šta je to?* Podgorica: CID.
- Schnöring, Katharina. 2021. “Deserters in the Federal Republic of Yugoslavia.” *International Journal of Refugee Law* 13 (1): 153–173.
- Shane, Leo III. 2022. “Sluggish military recruiting worries Congress.” *Military Times*, <https://www.militarytimes.com/news/pentagon-congress/2022/04/27/sluggish-military-recruiting-worries-congress/>, 26.03.2023.
- Stanar, Dragan. 2021. *Etika međunarodne politike*. Beograd: Dobrotoljublje.
- Starčević, Srđan, i Srđan Blagojević. 2017. „Kreveldov spor sa Klauzevicem – da li je smisao rata politički?” *Srpska politička misao* 56 (2): 117–134. doi.org/10.22182/spm.7732022.6.
- Starčević, Srđan, i Srđan Blagojević. 2021. „Autonomija vojne profesije kao uslov civilne demokratske kontrole vojske i ostvarivanja osnovne društvene uloge vojske.” *Vojno delo* 3/2021: 121–133. doi: 10.5937/vojdelo2204052M.
- Starčević, Srđan, i Srđan Blagojević. 2022. „Profesionalna vojska u neutralnim državama i društvena potreba za zaštitom.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, prir. Veljko Blagojević, 209–227. Beograd: MC „Obrana”.
- Starčević, Srđan. 2022a. *Sociologija*. Beograd: Medija cantar „Obrana”.
- Starčević, Srđan. 2022b. „Uticaj različitih kulturnih strategija na poželjnost vojnog poziva.” *Politikologija* 2 (2): 69–81.

- Stojadinović, Miša. 2019. „Izazovi ‘malih’ i ‘srednjih’ država u multipolarnom svetu.” *Srpska politička misao* 64 (2): 125–138. doi: 10.22182/spm.6422019.5.
- Supek, Rudi. 1977. *Sociologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tresch, Tibor S. 2018. “Challenges in recruitment and retention is there a solution?” *Contemporary Military Challenges* 20 (2): 19–21.
- Tresh, Tibor Szvircev. 2008. “Challenges in the Recruitment of Professional Soldier in Europe.” *Strategic Impact* 28 (3): 76–86.
- Ujhazy, Laszlo. 2018. “The Role of Reservists and Reserve Associations Today.” *Security and Defence Quarterly* 19 (2): 3–12. doi: org/10.5604/01.3001.0012.1469.
- Urych, Ilona, and Grzegorz Matysaik. 2022. “Preparing youth for defence: Socialisation, education, and training of young people in Europe for national security.” *Security and Defence Quarterly* 38 (2): 1–15. doi: 10.35467/sdq/149891.
- Vuksanović Anić, Draga. 1993. *Stvaranje moderne srpske vojske*. Beograd: Srpska književna zadruga, Vojnoizdavački i novinski centar.
- Williams, Cindy. 2005. “From Conscripts to Volunteers.” *Naval War College Review* 58 (1): 35–62.
- Zdzikot, Tomasz. 2020. “Capacity building – how to encourage cyber-experts to join the military?” *Cyber security and Law* 4 (2): 37–65.

Srdan Starčević*

Military Academy, University of Defence, Belgrade

Srdan Blagojević**

Military Academy, University of Defence, Belgrade

THE MILITARY SERVICE AS PART OF THE SOCIAL IDEAL IN SERBIA

Resume

Compulsory conscription in Serbia was established in the 19th century, and the military as a social institution rapidly became an indispensable part of the socialization process of citizens. It remained so until 2011, which lent credibility to the strategic considerations of deterrence and total defense of that time. The return of war to European soil actualizes the issue of society's readiness for defense in many European countries. Serbian society has changed significantly in the two previous decades, becoming largely described by Bauman's fluid modernity, and the capacity of citizens for armed and unarmed resistance in the event of war has significantly declined. Starting from the assumption that the suspension of the compulsory conscription remains valid, the authors examine the possibilities for increasing the interest of young people in voluntary military service, which is the subject of this paper. The aim of the paper is to show the necessity, justification and content of state incentives for young people who opt for military service, as well as to point out their probable social consequences. The theoretical framework of the work is the theory of the network society of Manuel Castells and his understanding of individuation as a cultural tendency of modern society that differs from individualism.

The authors conclude that increasing interest in voluntary military service is possible by connecting individual projects of citizens with military service as part of a common, social ideal in Serbia. State

---

* E-mail address: srdjan.starcevic@vs.rs.

** E-mail address: nacelnik.va@va.mod.gov.rs.

* Овај рад је примљен 28. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

incentives for voluntary military service and, subsequently, participation in the active and passive reserves, could be divided into three groups. The first would be incentives related to employment, the second would be cooperation between the state and civic initiatives and organizations, and the third would be incentives related to business and tax incentives.

Keywords: military service, deterrence, military power, comprehensive defense, individuation

Александар Гајић*

Институт за европске студије, Београд

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ НАКОН ОТПОЧИЊАЊА РАТА У УКРАЈИНИ: НЕУТРАЛНОСТ И СТРАТЕШКО ОДВРАЋАЊЕ У КРИЗНОМ КОНТЕКСТУ**

Сажетак

У раду се преиспитује савремени геополитички положај Републике Србије након отпочињања рата у Украјини а у циљу потврђивања хипотезе како је и у новим, отежаним геополитичким условима могуће задржати досадашњу политику војне неутралности и повећати сопствене капацитете за стратешко одвраћање. Полазећи од геополитичког положаја Украјине на евроазијском простору и значаја који на њему поприма садашње војно сукобљавање Русије са „колективним Западом”, у првом делу рада се посматра положај Србије и његов утицај на одабир спољнополитичке стратегије Србије (која се креће између неутралности и „стратегиије врдања”). Други део рада посвећен је дескрипцији савремене отежане позиције Србије у новим, кризним геополитичким приликама („усамљена и у окружењу”), да би боље разумели како бројни изазови из окружења којим је она изложена тако и њени спољнополитички потези којим се тежи очувати њена војна неутралност и способност за стратешко одвраћање. Завршна разматрања односе се на геополитичке перспективе истрајавања у неутралности, односно

* Имејл-адреса: gomero@eunet.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за европске студије у Београду, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

потврђивању основне хипотезе рада о одрживости ове политике у отежаним приликама.

Кључне речи: рат у Украјини, геополитички положај, Србија, спољнополитичке стратегије, неутралност, стратешко одвраћање

УВОД: О ГЕОПОЛИТИЦИ СУКОБА У УКРАЈИНИ

Почетак „специјалне војне операције” на простору постсовјетске Украјине као друге, радикалније фазе (након оне прве, током периода 2014-2022 (Zarić i Budimir 2022, 78–104)) сукоба Русије и Запада представља титанско геополитичко надметања два различита геополитичка и цивилизацијска концепта на простору источноевропског дела Хартланда, али и „комплексни политички, безбедносни и економски проблем у међународним односима у модерној историји” (Kolarski 2022, 78). Потенцијал овог сукоба може да доведе до радикалне трансформације укупних међународних односа и светских геополитичких прилика, то јест до посве друге глобалне дистрибуције моћи. Простор Балкана, са Србијом у свом средишту, и као спона западног и средишњег дела Римланда и као део источноевропског међуморја као простора (репризираног а пројектованог) „санитарног кордона” којим се потискује Русија и припрема геополитичка пенетрација у дубину континенталног Хартланда, увек је био не само сеизмограф континенталних геополитичких гихања већ и простор на коме су се редовно читовале последице свих ових кретања. Да би се, међутим, свеобухватно објаснио положај Србије у савременом контексту, неопходно је прво разумети геополитички оквир савременог сукоба на простору Украјине.

Простор Украјине чини западни, равничарски део источноевропског Хартланда који преставља спону (у правцу исток-запад) средњевропског Римланда са огромним пространством руске Евроазије, са партиципацијом на боку ка једном „затвореном мору” (Црном мору) (Konyvtar 2014). Овај простор историјски оличава „немирну границу”, пограничје (како сам назив „Украјина” указује) Хартланда на коме се силе „срца копна” сусрећу и надмећу са експанзионистичким продорима из „обода копна”. Савремена прилике у Украјини представљају нови, радикализован израз њене старе

„граничне ситуације” у којој се налазила много пута кроз историју. Као део „руског света” - у геостратешком смислу њен „меки трбух” - Украјина представља простор надметања између експанзиониста који полазе са запада, из европског Римланда (евро-атлантизам) и евроазијског континентализма из „срца копна”, који покушава да их заустави и заузда. „Под руском надмоћи, Украјина „укотвљује” руску моћ све до Карпата. Ове планине не онемогућавају продор, али не могу бити превладане лако. Ако је Украјина под утицајем или контролом западних сила, руско и белоруско „јужно крило” је широм отворено дуж лука који сеже од пољске источне границе скоро до Волгограда на југо до Азовског мора, растојања дужег од хиљаду миља, више од 700 који леже дуж руског поседа. Постоји свега неколико природних баријера. За Русију, Украјина је питање фундаменталне националне безбедности. За западне силе, вредност Украјине лежи само у томе ако ова сила тежи да се ангажује и победи Русију, као што су то Немци покушали у Другом светском рату” (Friedman 2013).

Актуелне позиције и циљеви великих сила везано за Украјину и тамошњи сукоб су јасне (видети Rutland 2015, 129–140): „За Русију, Украјина представља кључну безбедносну зону која се ни пошто не сме препустити да постане простор са које се претња може пренети на европски део руске територије. У том смислу, она мора остати или у најмању руку неутрални „тампон” између Русије и сила европског Римланда, или бити реинтегрисана (на различите начине и у више фаза) у новонастале континенталистичке савезе које иницира Русија (...) САД, тј. атлантисти имају потпуно супротне циљеве: они желе да задрже своје позиције у ослабљеној ЕУ те да по сваку цену спрече приближавање кључних земаља ЕУ са Русијом (Engdahl 2010). Зато они гурају ЕУ у своје источно даље ширење (обзиром да их то конфронтира са руским интеграционим плановима) и, истовремено, прижељкују дуготрајне тензије и дестабилизацију. Док ЕУ, а неке њене чланице посебно, имају економске интересе за стабилном Украјином (мада је неки виде као део ЕУ, а неки не) и побољшањем привредне сарадње са Русијом упркос негативним сентиментима и перцепцијом Русије и Руса, атлантистички циљ је дуготрајна нестабилност и криза која би, вештим конфликтним менаџментом, трајно одвојила, конфронтирала и ослабила и ЕУ и Русију” (Гајић и Рајић 2022, 132).

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ САВРЕМЕНЕ СРБИЈЕ И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА СПОЉНОПОЛИТИЧКУ СТРАТЕГИЈУ

Геополитички положај, најкраће речено, представља просторно позиционирање политичког субјекта (најчешће државе) у географским датостима, то јест у постојећем окружењу и утицајима. Он одсликава везу између просторног положаја (места) и утицаја географских и политичких фактора на њега. Ови фактори су: географски положај земље, војно-стратешка позиција, шири регионални и политичко-безбедносни контекст, унутрашње политичко уређење итд. Савремена геополитика сваки политички субјект посматра кроз четири основна аспекта његовог геополитичког положаја: 1) географског аспекта (чине га географски положај, положај физичко-географских датости у односу на државну границу, распоред саобраћајница и њихов промет) 2) аспекта политичког окружења (регионални распоред политичке моћи) 3) аспекта глобалног распореда моћи и његових геополитичких структура (распростирање великих сила, њихових војно-политичких савеза и њиховог ширења, повлачења и места додира и међусобног сукобљавања (*shatterbelts*) 4) унутар-политичког аспекта (вид политичког уређења, карактер власти, уставни поредак, привредна развијеност итд.).

Посматрајући сва четири аспекта геополитичког положаја Србије, јасно се може уочити следеће. У политичко-географском погледу, Србија је смештена у средиште простора Балканског полуострва, чијом дужином се простире основни путни правац кроз овај део Европе (моравско-вардарска долина) која спаја простор Панонске низије са Медитераном, чинећи својеврсно језгро, унутрашњост (*hinterland*) најисточнијег европског полуострва.

Регионално окружење Србије чини низ балканских и средњоевропских држава, од којих је већина настао на развалинама бивше Југославије, државне творевине у коју је Србија уградила своју државност и највеће војне победе у својој историји. Са запада, севера и истока Србија је окружена државама које су чланице ЕУ и НАТО савеза, а са југа и југоистока чланицама НАТО-а које теже пуноправном чланству у ЕУ. Односи су окружењем су сложени услед читавог низа историјских спорова и међусобних претензија на просторе које српски народ насељава низ векова. Овај антагонизам је у највећој мери индукован споља, услед геополитичког надметања

„великих сила”, представника „четири велика простора” који се сустичу на Балкану, а који се преливају на њихове локалне цивилизацијске заступнике, односно њихове државне творевине, а који се често инструментализују за реализацију ширих геостратешких циљева њихових покровитеља. „Диференцирање држава у окружењу се махом подудара са верском и културно-цивилизацијском опредељеношћу носећих нација у државама: римокатоличке државе у окружењу гравитирају свом западном цивилизацијском језгру - средњоевропској геополитичкој опцији, али и тренутно надмоћним атлантистима; државе са муслиманском већином усмерене су ка Оријенту, тачније Турској као најприсутнијој регионалној сили овог усмерења, а православне државе – руском континентализму (уколико нису подјармљене, директно или суптилно, атлантистима)” (Гајић 2022, 128).

Трећи аспект геополитичког положај (и свакако по свом значају најважнији) тиче се позиције Србије у односу на глобалне геополитичке структуре. Како Балканско полуострво представља јужни ободни део „медитеранске кључаонице” (Бжежински) смештене на прелазу између западног (Европа) и централног (Блиски исток) дела Римланда, приобаља евроазијског копна који одваја његово континентално језгро, Хартланд (Русија) од приступа светским морима,¹ ово подручје представља простор честих историјских потреса (*shatterbelt*) услед сталног надметања великих сила различитог геополитичког предзнака. У питању су четири силе – представнице три културно цивилизацијска типа: Запада, који из Средње Европе тежи продору ка источном Медитерану; Оријента, који са простора Источног Средоземља тежи експанзији ка северозападу; Евроазије, која из срца копнене масе тежи да продре ка Медитерану, и Атлантиста, такође западног цивилизацијског одређења, који контролишу светска мора и спречавају успостављање хегемонистичке копнене силе која би јој могла угрозити постојећу превласт. Због оваквих геополитичких прилика „дугог трајања” простор Балкана (са Србијом у свом средишту) чешће је имао улогу препреке него моста и споне између различитих цивилизацијских творевина те простора које оне обухватају. Нестабилност геополитичких прилика услед сталног конфронтирања „великих сила” онемогућавало је стварање трајних и стабилних (и, поготово, самосталних)

¹ О класичној геополитици и доктрини Римланд-Хартланд видети Makinder, 2009; Spykman 1944; Spykman, 1942; Dugin 2004.

аутохтоних државних творевина, па тако и српске државе. Све оне су своје постојање у великој мери морале да ускладе у односу на интересе „великих сила”, уклапајући своје виталне интересе са њиховим стратегијама деловања. Ипак, релативна самосталност српске државе стално је била трн у оку интересима „великих сила”.

Четврти аспект геополитичког положаја односи се на унутрашње прилике територијалног политичког субјекта/државе. Очитује се у облицима политичког уређења и особинама власти, у уставно-правном устројству, привредним токовим и сличном. Он представља историјски исход како спољашњих утицаја тако и унутрашњег дуготрајног развојног процеса на датом географском простору, односно државотворног наслеђа са свим својим позитивним и негативним карактеристикама. Сасвим је очигледно колико су спољни (гео)политички утицаји имали значај и на уставно-правне и политичке и економске прилике у Србији кроз целу њену историју, па тако и у последњем, постјугословенском периоду, након поновног стицања државне самосталности. Ово је посебно видљиво како у привредним активностима (зависност српске економије од директних страних инвестиција и финансијских улагања), тако и у унутрашњој политичкој (не)стабилности.

Укупно узевши, геополитички положај има велику улогу како на унутрашњем, тако и спољнополитичком плану, нарочито при усвајању и реализацији спољнополитичких стратегија којима прибегавају државе величине Србије. То су следеће стратегије: балансирање кроз удруживање на супрот потенцијалној претњи, придруживање великој сили (*bandwagoning*), заузимање позиције неутралности или прибегавање „стратегiji врдања” (*hedging strategy*). „Прве две стратегије (су алтернативне, међусобно искључујуће) и представљају директну последицу недостатка моћи малих држава пред деловањима оних великих и утицајнијих: мале се државе, као појединачно нејачке, удружују са другим земљама како би заједно створиле баланс моћи у односу на „велику силу” од које им стижу безбедносне претње или се, пак, прикључују (*bandwagon*) «великој сили» која им прети и тако од себе отклањају њихову реализацију, уз неминовно пружање низа уступака” (Gajić 2022, 124). Стратегија врдања (*hedging strategy*) искоришћава повољне прилике које омогућавају да се не заузме обавезујућа политика према другим државама и њиховим савезима, развијајући са свима, *ad hoc* прагматичне и обострано корисне односе, тежећи при томе да минимизира

ризик од конфронтације са било којом од великих сила. Четврта могућност је вођење политике неутралности. Њој се прибегава услед устручавања малих држава да се приклоне међусобно антагонизованим блоковима, а у условима (пре свега геополитичким) које им омогућавају симетричан стратешки однос, то јест независност од конфронтираних полова моћи. У најбољем случају, ова стратегија добија статус сталне неутралности: „Уместо опирања за улазак у политичко-одбрамбене савезе, стално неутрална држава преузима на себе обавезу да неће бити део нити једног будућег оружаног сукоба, као и да ће током периода мира водити довољно рестриктивну спољну и безбедносну политику, којом ће моћи да убеди све остале државе да ће статус одржати и за време оружаног сукоба. Дакле, одабрани приступ је управо супротан уобичајеном; држава се, практично, одриче могућности употребе силе као елемента спољне политике и обећава да ће јој прибећи искључиво ради самоодбране” (Novaković 2019, 243).

Бирање војне неутралности, као и (претежне) спољнополитичке стратегије неутралности, условљава, то јест сужава опције оним државама за развијања сопственог приступа стратешког одвраћања, то јест искључује могућност стварања војних савеза са другим земљама (примеренијег стратегијама балансирања) као начина да се одврате потенцијални агресори од планираног напада. У том случају се одвраћање као „практично обесхрабривање или обуздавање некога – у светској политици, обично неке државе – од преузимања нежељених акција, попут оружаног напада” (Ratković 1981, 355) то јест „спремности на војни одговор и наношење удара у случају да друга страна нападе, и тиме приморава другу страну да одустане од првобитног плана” (Igrutinović 2022, 40) своди пре свега на повећање сопствених борбених капацитета и побољшања борбене готовости својих војних снага, то јест на самостално увећање своје „тврде” моћи. У том случају елемент моћи (која се самоувећава) постаје кључан у једначини концепта одвраћања који, растављен на своје основне елементе, гласи: а) моћ; б) претња употребом силе в) постојање ризика г) разуверавање противника д) очување безбедности (Morgan 1983, 9).

Балансирање зарад опстанка био је основна спољнополитичка стратегија свих српских држава кроз историју, укључујући и обе Југославије, с тим што је ова улога била ојачана у временима биполарне поделе света током Хладног рата у коме је она имала улогу

посредничке, међублоковске и несврстане силе. Када је у задњој деценији прошлог века потреба за овом творевином и њеном посредничком улогом нестала, држава је дезинтегрисана у серији грађанских ратова праћених страном војном интервенцијом. Србија, која се опирала дезинтеграцији, претворена је у парију међународне заједнице и изложена прво санкцијама, а касније и страном војној интервенцији. У овом раздобљу српски народ је био означен као непоуздан, реметилачки фактор и сметња пуној контроли региона, па се и његова пацификација одвијала намиривањем суседа на рачун српских виталних интереса (територијалних, привредних, демографских итд) (Stepić 2004, 144; Stepić 2012, 11–40). „Дакле, пред крај Хладног рата, са почетком изражене доминације суперсиле у униполарном периоду света поретка, „балкански геополитички чвор” (видети Stepić 2001) поново је постао конфронтациона арена за регионалне актере уз истакнуту помоћ и подршку „великих сила”. Као једина преостала суперсила, Сједињене Државе су задржале своје војно присуство и утицај на Балкану након завршетка војне фаза сукоба након чега се ушло у период „замрзнутог сукоба” на највећем делу региона Балкана. Међутим, процеси који се од почетка 21. века одвијају на глобалном нивоу довели су до, отворено речено, привременог смештања Балкана на споредни колосек интереса САД, који су до тада потпуно доминирали и глобалним и регионалним питањима” (Zarić i Budimir 2022, 80). И дан данас САД настављају да стратешки контролишу целокупно окружење Србије, укључујући и њену јужну покрајину на којој мировни мандат има КФОР - оружане снаге под управом УН.

Када друго стратешко опредељење српских држава, балансирање кроз удруживање, није доводило до успеха, уследило би окретање њеном антиподу – придруживању (*bandwagoning*) доминантној сили. Управо на тај начин Србија је кроз историју постајала (отворени или прикривени) вазал Византији, Османлијама, па и Аустроугарској (у време ткз. „Тајне конвенције” 1881. године). Иста ситуација догодила се почетком 21. века, након 5. октобра, када је Србија, одлучивши се да би имала више штете од даљег пружања отпора него наде за успех, прибегла стратегији придруживања табору дојучерашњих агресора, а кроз отпочињање придруживања ЕУ и развијање партнерске сарадње са НАТО-м. Све то је чињено да би се минимизирао безбедносни ризик и постигао одређени бенефит кроз сарадњу. Међутим, како је ово опредељење

довело само да делимичне релаксације односа, а (временом све успореније) евроинтеграције послужиле водећим западним силама да наставе са политиком условљавања и реализовања својих геополитичких циљева на српску штету, крајем 2007. године српски парламент заузео је прво став о војној неутралности, да би њена спољна политика временом попримила димензије „стратегије врдања” (чија је основа лежала у „четири стуба српске спољне политике” (видети Гајић и Јанковић, 2012, 175–198) са елементима политике неутралности. Промена власти у Београду 2012. године, упркос наставка декларативне политике придруживања (видљиве како у кооперативности у преговорима са Приштином материјализоване у Бриселском споразуму 2013, тако и у делимичном отпочињању евроинтеграција (почетак приступних преговора (април 2013), завршетак скрининга (март 2015), отварање низа поглавља (2015–2019), са друге стране је добила контрапункт у наглom побољшању односа да Русијом и Кином и све већим присуством њихових инвестиција у привреду те спољнополитичкој подршци која је попримила и неке елементе стратешког партнерства. У војном погледу, неутралност се очитовала у непридруживању војним савезима упркос подизању степена војне сарадње са НАТО-м на највиши могући ниво, али и војној сарадњи и вежбама са Русијом (Гајић 2022, 134–135). Изгледало је да Србија, упркос недвосмисленој прокламованој оријентацији придруживања ЕУ, у пракси све више иде ка заузимању избалансиране стратегије „врдања” са елементима стратегије опште неутралности. Догађаји на истоку Европе, посебно од времена почетка специјалне војне операције, међутим, зауставили су ове трендове.

У даљем раду, покушаћемо да потврдимо нашу хипотезу да је, упркос (несумњиво на горе) промењеним геополитичким приликама, могуће задржати досадашњу политику војне неутралности, као и спољнополитичку стратегију која се креће између неутралности и „стратегије врдања” уз истовремено појачање сопствених капацитета за стратешко одвраћање.

УСАМЉЕНА И У ОКРУЖЕЊУ: АКТУЕЛНА ПОЗИЦИЈА СРБИЈЕ

Већ низ година пре почетка руске „специјалне војне операције” у Украјини, а нарочито од времена анексије Крима (2014), ЕУ и САД (тј. претежни део онога што се колоквијално назива „колективни Запад”) са зазором су посматрали продубљивање културних, политичких и економских веза Русије са простором Балкана, пре свега са Србијом у њеном средишту (Benchev 2019). Посебно негативни сентимент будиле су руске инвестиције у енергетском, банкарском и грађевинском сектору које су доживљаване као део стратегије везивања балканских земаља за себе а зарад њихове поступне геополитичке преоријентације ка Истоку. Наравно, овакав утицај је квалификован „малигним” (Politika 2017), док су његове последице сматране дестабилишућим, односно оним које подривају или, у најмању руку, успоравају и одлажу евроинтеграционе процесе, укључујући и оне евроатлантске (приступање НАТО-у) (видети Weber and Bassuener 2014). Иако је било јасно да Русија нити тежи нити је у стању да постане доминантна сила на Балкану већ само жели да повећа удео свог присуства, доминантно мишљење на Западу током готово целе претходне деценије је да се порасту руског утицаја мора стати на пут и одстранити га. Приоритетно окренути ка украјинском проблему, водеће земље „колективног Запада” су немалу пажњу посветиле одбрани својих стратешких позиција на Балкану и Србији. Пре свега, то у задње време ради ЕУ која је, упркос „замору од проширења” од 2018. године поново почела да улаже напоре и интензификује своју стратегију везивања региона уз себе како би се одагнао утисак да су „евроинтеграције” замрле или крајње успорене (томе, пре свега, служи ткз. „Берлински процес”). Ово је чињено у првом реду кроз претварање практично свих земаља регије у кандидате за пуноправно чланство у ЕУ, мада са некима преговори или нису отпочели или је отворен веома мали број преговарачких поглавља/кластера. Са друге стране, убрзано „убацивање”) Црне Горе и Северне Македоније (након промене имена државе, затим „Преспанског споразума”) са Грчком и мањкавог референдума у овој земљи (Vankovska 2022, 87) у чланство НАТО пакта јасно указује да је сегмент тврде, класичне безбедности западни приоритет у овом делу Европе који се посматра као „црна рупа” на јужном европском простору, или, тачније, као сива зона у

релативно хомогеном евроатланском систему у који се не сме допустити ускакање свог главног геополитичког ривала.

Почетак нове фазе сукоба у Украјини након 24.02.2022. године практично је спустило нову хладноратовску „гвоздену завесу” преко европског континента, још драстичнију него ону из времена класичног Хладног рата: практично цела ЕУ и већи део земаља неинтегрисаног Западног Балкана придружио се од стране САД вођеном евроатланском табору у санкционисању и покушају изолације Руске Федерације те свестраној војној и економској помоћи Украјини да се оружаним путем избори у са руским интервенционизмом у источном делу ове земље. Све земље „колективног Запада” и низ других, њима окренутих земаља, сврстали су се у наизглед монолитан антируски фронт, на супрот већем делу света који је остао или неутралан или са мање или више израженим симпатијама ка Русији. Уведено је, са врло скромним резултатима по слабљење руске стране, десет пакета санкција Русији, док је у медијској сфери преовладао проратни, антируски наратив. У Украјину су се слила значајна новчана и војна помоћ без које би режим у Кијеву већ током прве године сукоба био беспомоћан да настави оружану борбу.

У новонасталим приликама, војно неутрална а политички окренута стратегији „врдања”, Србија се нашла у крајње незахвалној позицији, усамљена у својој неутралности и окружена земљама НАТО-а и „колективног Запада”, а са очуваним добрим односима са Руском Федерацијом и јасним, историјско-културним наслеђем те проруским опредељењем велике већине својих грађана. И што је најважније: постојећи односи са Руском федерацијом су Србији од виталног интереса јер је она, као стална чланица СБ УН, у стању да снагом вета спречи приступање Уједињеним Нацијама отцепљене јужне српске покрајине, Косова и Метохије, као независне државе. Ово чини Русију кључном савезницом Србије у њеним напорима да заустави међународно признање косовске независности, што је кључни територијални проблем и српски национални приоритет (Anastasakis 2022). Кварење односа са Русијом значило би и развраћање овог виталног савезништва. Такође, зависност Србије од руског гаса и нафте довела би је, у случају српског придруживања западним санкцијама, у крајње тешку енергетску ситуацију. Из ових разлога је Србија, иако земља кандидат за пријем у ЕУ, још 2014. године одбила да примени казнене мере према Русији и усугласи се по овом питању са спољном и безбедносном политиком

ЕУ. Неки аналитичари ово балансирање Србије објашњавају изостанком „компромисног решења” по питању Косова, али и малој вероватноћи скоријег пријема Србије у ЕУ услед јасног противљења једног броја њених држава чланица даљем проширењу.

Слична ситуација се поновила и након 24. фебруара: и поред очекивања Брисела, званични Београд је чекао пуна два дана да изнесе своју званичну позицију, али се, упркос појачаним дипломатским и медијским притисцима са Запада да уз осуду руске агресије прикључи санкцијама, он од тога уздржао. Српски „Савет за националну безбедност” се два пута састајао у месецима након отпочињања нових сукоба у Украјини и заузео став да се Србија придржава принципа међународног права и подржава територијални интегритет Украјине, али да се неће придружити санкцијама Русији. Исто то је поновио и српски председник у марту у Генералној скупштини УН, истичући да санкције нису опција будући да Србија мора да чува своје виталне националне интересе. Међутим, Србија је, након у сваком смислу спорних оптужби о масакру у Бучи, гласала за суспендовање Руске Федерације из Савета за људска права УН. Принципијелни став Србије против санкција као погрешног средства у постизању спољнополитичких циљева (будући да је и сама била под дугогодишњим санкцијама крајем прошлог века) није дочекан са разумевањем на Западу. Напротив, осуде и прозивања Србије су настављена.

Временом су притисци ка Србији да се придружи санкцијама почели да слабе, како због сазнања да би српске санкције имале нулти ефект по Русију а тешке (пре свега енергетске) последице по Србију, тако и због вероватне спознаје да би Србија могла да игра улогу малог, али значајног посредника између Запада и Русије једном када се главни сукоби на истоку Европе приведу крају. На крају, Србија не да је само истрајала у својој позицији већ је, након новог, врло повољног краткорочног гасног ангажмана са Русијом, остала једина земља у Европи (ако се изузму Белорусија и Турска) која је одржала свој директни авио-саобраћај са Русијом и, такође, једина земља у којој руски медијски утицај (РТ и Спутник) није угашен принудним државним мерама, већ се на српској медијској сцени и даље могу чути све стране у конфликту. Истрајавање на овим позицијама експерти су настављали да објашњавају како априлским парламентарним изборима у Србији (на којима је већински део бирачког тела проруски настројен), тако и потребама за руским гасом

током наступајуће грејне сезоне, чак и дуго након њиховог успешног окончања (Kolarski 2022, 96).

Као и 2014. године, у време анексије Крима, државе у окружењу Србије сасвим су се другачије поставиле. Иначе дубоко подељена по етничком и ентитетском питању, однос према Русији у новим околностима је још више поларизовао односе између Републике Српске и Федерације БиХ, односно представнике три конститутивна народа у заједничким институцијама. У Црној Гори, упркос проблемима да се обезбеди потребна парламентарна већина, тамошња влада (премијера Дритана Абазовића) се, након оклевања, придружила свим рестриктивним мерама у складу са пакетима индивидуалних и економских санкција ЕУ према Русији. Исто су, здушно и без већих потешкоћа, учиниле Северна Македонија и Албанија, које су уз то, сваки пут гласале против Русије у институцијама УН и затвориле свој ваздушни простор за авионе из Русије (Kolarski 2022, 101–102).

Међутим, не само да су се све ове државе одреда (са изузетком БиХ које су се само декларативно придружиле, без одређивања конкретних мера) придружиле санкцијама ЕУ, већ су, уз подршку притисцима на Србију да и она уведе санкције, стале да инсинуирају како је Србија „руски играч” и тројански коњ на Балкану чија спољна политика угрожава регионалну стабилност и безбедност. Најдаље је отишла сецесионистичка влада у Приштини вршећи непрестане провокације током даљих преговора о нормализацији односа са Београдом, све жудећи да реакције Београда представи као вид деловања по налогу из Москве и тако, уз пропратни манихејски медијски образац, себи прибави алиби за даља непочинства. Разлог томе је разумљив: будући да су неке од бивших југословенских република (и покрајина) свој политички и територијални субјективитет стекле углавном на штету Срба и/или Србије, у истом маниру оне покушавају да придобију подршку њима наклоњених великих сила у контексту новохладноратовске европске геополитичке конфронтације и тако своје циљеве поново остваре на српску штету. Ове инсинуације само су подгрејале антисрпски оријентисане медије и лобистичке кругове на Западу да поново истакну своје старе планове о „завршавању посла на Балкану” (видети Weber and Bassuener 2014) како би се омела „руска инфилтрација”, пре свега кроз постизање „свеобухватног споразума” којим би се Србија *de facto* одрекла КиМ, затим замене ЕУФОР-а НАТО-м у БиХ уз пратећу

унитаризацију ове државе, док би се процес евроинтеграција искористио као начин за убрзано усклађивање спољних и безбедносних политика држава кандидата са политикама ЕУ (CFSP), а у складу са преговарачким поглављем 31. На исти начин би и енергетска политика држава кандидата кроз процесе енергетске диверсификације била истргнута из енергетских веза са Русијом итд.

ГЕОПОЛИТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА ИСТРАЈАВАЊА У НЕУТРАЛНОСТИ

Ван сваке сумње је да је рат у Украјини изазвао континентални тектонски геополитички поремећај који се знатно одразио на актуелне прилике и на Балкану, од привредне и енергетске рањивости земаља у региону, преко утицаја на врло сложене и затегнуте регионалне односе, посебно оне које се тичу питања државног суверенитета, односно територијалног интегритета и питања (промене) граница. Последишно, све ово се одразило и на видове вођења спољне политике држава, па и преиспитивања смислености њихових досадашњих спољнополитичких стратегија.

Непоречно је да нове, отежане прилике новоблоковске конфронтације у које је увучен практично цео европски континент у великој мери смањују маневарски простор за вођење самосталне, еластичне, несврставајуће или „врдајуће” спољне политике. Оптерећена и проблемом са својим територијалним интегритетом (проблем КиМ) и односом са непосредним окружењем и утицајима великих сила које су присутне на овом простору, Србија несумњиво има сужен простор деловања за вођење досадашњег курса – војне неутралности и „врдања” између безалтернативног придруживања „колективном Западу” кроз евроинтеграције и покушаја балансираног односа према сва четири стуба своје спољне политике (ЕУ, САД, Русија, Кина). Такође, заштравање односа и са појединим суседима (а самим тиме) и „једноблоковским” окружењем, повећава не само конфликтни потенцијал, то јест могућу претњу употребе силе, већ изискује приступе форсирања „проширеног одвраћања” (видети Igrutinović 2022, 40–41) уз нужно повећање самосталних видова тврде, војне моћи, то јест додатног улагања у повећање сопствених борбених капацитета којим би се постигао максимално остварив ефект одвраћања.

Како украјински геополитички земљотрес из фундамента мења не само улогу ЕУ у савременом свету већ и целокупно устројство постојећих међународних односа, а нарочито оне између „великих играча” и утиче на перспективу даље редистрибуције глобалне моћи, Србија је принуђена да добро извага шта јој перспективе истрајавања на досадашњој стратегији или њене евентуалне модификације могу донети.

Досадашње истрајавање на војној неутралности и непридруживање санкцијама Русији саморазумљиви су и интересно оправдани: енергетске потребе и, нарочито, савезничка позиција Русије у СБ УН по питању решавања косовског проблема нешто су чега се Србија, будући да нема праве алтернативе за ове видове помоћи, не би смела одрећи. Тога су, иако нису у потпуности одустали од притисака за придруживање санкцијама, свесни и западни геополитички актери.

Управо зато, експоненти „колективног Запада” играју на интензивирање притисака по другом, по њих значајнијем питању од увођења санкција Русији: безбедносном покривању практично целог простора Балкана у њиховом геополитичком аранжману кроз инсистирање на постизању коначног договора између Београда и Приштине. На тај начин би отцепљена српска покрајина и правно и фактички постепено верификовала своју независност и била интегрисана у западне-војно безбедносне ангажмане, након чега би у исти процес биле увучене и Србија и остале српске земље. Будући да им противправни преседан отцепљења територија од међународно-признатих држава у контексту отцепљења делова Украјине и њиховог припајања Русији представља „бумеранг ефект”, западњаци желе договор између две стране којим би се овај „посебан случај” конвалидирао и престао да буде преседан за друге сличне ситуације по основу права на самоопредељење. Проблем је, наравно, што они тај договор желе да наметну на српску штету, не узимајући у обзир или тек мало обраћајући пажње на минималне српске интересе.

Ови притисци праћени су сталним провокацијама које могу да оду пут кризне ескалације, а зарад чијег се примиривања од Србије траже не само парцијални, већ свеобухватни уступци равни одустанку од територијалног суверенитета зајамченог резолуцијом 1244 СБ УН. Стварна кризна ескалација, међутим, није у интересу „колективног Запада” јер би је принудиле на интервенцију која би

медијски била (мада по обиму мања) еквивалентна руском војном ангажману и подсетила остатак света на нелегалну интервенцију 1999. године која се на исти начин „санира”. Ни руској страни не одговара оваква ескалација јер би Србија, једини добронамеран државни субјекат западно од ње на европском континенту, у таквом развоју догађаја поново био понижен и, дугорочно гледано, присиљен да буде „угуран” у њој непријатељски табор. У описаним околностима, вишедимензионално деловање како на смиривању ситуације и отклањању повода за изрицање претњи и подизање конфликтних потенциција у виду „проширеног одвраћања” кроз истовремену спремност на дијалог, објашњавања своје позиције и разјашњавању проблематичних ситуација и нарочито неоснованих оптужби и импутација, уз истовремено појачавање сопствених војних капацитета кроз додатно развијање наменске индустрије и побољшање њених производних капацитета, али и куповине новог наоружања пре свега од држава које стоје по страни од актуелне конфронтације на простору Украјине, могу бити довољне да у укупном збиру постигну пуни ефект стратешког одвраћања, барем у средњерочној перспективи.

У датим околностима, Србији и не преостаје ништа друго него да, на смањеном маневарском простору, настоји да одржи своју досадашњу позицију војне неутралности и да настави да „врда” између Истока и Запада, истичући да је овакав положај препоручује за улогу посредника између антагонизованих табора у временима када сви схвате да је неминовно постићи некакав шири договор и деескалирати геополитичку конфронтацију. Овакву улогу, у далеко ширим размерама и са већим дometима, игра Турска, и штета је што ни државни габарити ни унутрашње прилике и регионални односи не омогућавају Србији да јаче заигра сличну геополитичку игру. Узимајући у обзир виталне интересе „великих сила”, смањени конфликтни потенцијал на простору целог Балкану (пре свега услед системске привредне и војне слабости овдашњих актера) те њиховим малих капацитета да самосталним потезима „вуку” велике у своје ситне конфронтационе шеме, као и релативну способност српске државе да (у односу на своје непосредно окружење) увећа своје могућности за стратешко одвраћање његовим проширивањем – и, поред свега, могуће је да Србија не промени своје позиције и дуже време истраје у својој „врдајућој неутралности” док се ратни сукоб не заврши, па и након њега.

Даље перспективе и геополитичке прилике Србије на Балкану у многоме зависе од самог исхода ратног сукоба на истоку Европе, као и од постконфликтног аранжмана између Истока и Запада. Није свеједно да ли ће сукоб бити завршен пат позицијом, делимичном или потпуном руском победом (Zarić i Budimir 2022, 97–98).

У прва два случаја, чак и ако руске границе буду померене до Дњепра, новохладноратовска „гвоздена завеса” оделиће Србију од своје историјске савезнице и највероватније је принудити да се, будући притиснута са свих страна, „утопи” у свом евроатланском окружењу. Другим речима, придруживање ће одменити „врдање” и неутралност и на тај начин ће бити отклоњена стратешка претња за коју неће постојати довољни капацитети за одвраћање. Цена ће, међутим, бити огромна – јер ће ово придруживање изискивати болно (макар и посредно) одрицање од виталних националних интереса, пре свега оних који се тичу територијално интегритета и суверенитета. И што је још неповољније, у таквом развоју догађаја Србија ће постати (не)вољно сврстана на једну глобално конфронтiranу страну. Подсетимо се да у новонасталим приликама приступање ЕУ има потпуно другачији геополитички и геоекономски контекст него током претходне три деценије: украјински сукоб ју је претворио у несамосталну структуру са опадајућим привредним и укупним развојним потенцијалима, која је гурнута у прочеље конфронтација са источним савезничким колосима.

Међутим, у случају руске стратешке победе, која укључује и њено избијање на делту Дунава, ова међународна река постаће жила куцавица за везу „окружене” Србије којом се, макар делимично, избегава њена изолација и „гутање”. И, што је још важније - овакав ратни исход отвара могућност отпочињања новог процеса у средњој и југоисточној Европи да се изнутра, у тамошњим државама, одиграју промене које ће довести до њихове поступне геополитичке преоријентације и еманципације из алтантистичког геополитичког табора.

Другим речима, евроинтеграциона перспектива Србије (сем на реторичком нивоу) отпочињањем „новог Хладног рата” са сукобом у Украјини постаје крајње депласирана, а стратегија неутралног, балансирајућег врдања, иако отежана и налик „ходања по жици” израста у животни императив Србије. Без обзира што она значи суочавање са читавом палетом комбинованих провокација и притисака чије услишивање неумитно води ка губитничком

„свеобухватном аранжману” под маском компромиса, попуштање значи препуштање и утапање у табор који у глобалним односима слаби и, при томе, своје позиције брани стално се на простору Балкана хранећи на штету српских интереса, па нема разлога да се верује да се ни у будућности неће одвијати тако. Поготово зато што ће грубе, често и неконтролисане реакције Запада на простору целе Европе уследити не током, него након завршетка војних дејстава у Украјини и што ће оне бити усмерене да у потпуности одсеку сваку могућност утицаја и Русије и Кине не просторима „старог континента”. Упркос свему томе – једина права и смислена алтернатива је наставити истрајавати на досадашњој позицији, јер само на тај начин се може и дуготрајно постојати, па чак и по цену да Србија на неко време буде усамљено „острво” до трајне промене међународних прилика у своје мултиполарне димензије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Anastasakis, Othon. 2022. “The Russo-Ukrainian Crisis and the Western Balkans: Associations and knock-on effects.” *ACM Briefs*. https://ascg.me/wp-content/uploads/2022/02/ACM-Brief_January-2022-final.pdf.
- Benchev, Dmitar. 2019. *Russia's Strategic Interests and Tools of Influence in the Western Balkans*. Riga: NATO StratCom Coe.
- Dugin, Aleksandar. 2004. *Osnovi geopolitike, knjiga I*. Zrenjanin: Ekopres.
- Engdahl, William. 2010. „Ukraine and a Tectonic Shift in Heartland Power”, *Global Research* 22 March 2010, <http://www.globalresearch.ca/ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128>.
- Friedman, George. 2013. “Ukraine: On the Edge of Empires.” *Stratfor Weekly*. December 17, 2013. https://www.stratfor.com/weekly/20101129_geopolitical_journey_part_6_ukraine.
- Gajić, Aleksandar i Nikola Rajić. 2022. „Geopolitički okvir ruske vojne intervencije u Ukrajini.” *Politika nacionalne bezbednosti* 22 (1): 127–146. doi.org/10.22182/pnb.2212022.6.
- Gajić, Aleksandar, i Slobodan Janković. 2012. „Četiri stuba srpske spoljne politike.” U *Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna i bezbednosna politika EU*, 176–199. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

- Gajić, Aleksandar. 2022. „Geopolitički položaj i neutralnost malih zemalja: primer Srbije.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, prir. Veljko Blagojević. Beograd: Medija Centar „Odbrana”.
- Igrutinović, Milan. 2022. „Strah i ambicija: Srbija, vojna neutralnost i strateško odvracanje.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, prir. Veljko Blagojević, 39–56. Beograd: Medija Centar „Odbrana”.
- Kolarski, Ljiljana. 2022. “The Impact of the War in Ukraine on Western Balkans.” *The Policy of National Security* 23 (2): 87–107. doi.org/10.22182/pnb.2322022.5.
- Konyvtar, Viktor. 2014. *Ukraine in Europe* (geographical location and geopolitical situation). http://www.mtafki.hu/konyvtar/Ukraine/Ukraine_in_Europe.pdf.
- Makinder, Halford. 2009. *Demokratski ideali i stvarnost*. Beograd: Metafizika.
- Morgan, Patrick. 1983. *Deterrence: A Conceptual Analysis*. London: Sage Publications.
- Novaković, Igor. 2019. „Stalna neutralnost u Evropi i strateška kultura.” *Vojno delo* (8): 242–255. doi: 10.5937/vojdelo1908242N.
- Politika. 2017. „Hoj Ti: Maligni uticaj Rusije na Balkanu.” *Politika*, 18.05.2017. Poslednji pristup 23. februar 2023. <https://www.politika.rs/scc/clanak/380861/Hojt-Ji-Maligni-uticaj-Rusije-na-Balkanu>.
- Ratković, Borislav. 1981. *Vojni leksikon*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Rutland, Peter. 2015. “Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis” U *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa, 129–140. Bristol: E-International Relations.
- Spykman, Nicholas. 1942. *America’s Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*. New York: Harcourt, Brace&Co.
- Spykman, Nicholas. 1944. *The Geography of Peace*. New York: Harcourt, Brace&Co.
- Stepić, Milomir, 2004. „Promenljivost determinanti geopolitičkog položaja srpskih zemalja.” *Srpsko pitanje – geopolitičko pitanje*. Beograd: Jantar grupa.
- Stepić, Milomir. 2001. *U vrtlogu balkanizacije*. Beograd: Službeni list.
- Stepić, Milomir. 2012. „O srpskom geopolitičkom identitetu.” *Srpska politička misao* 36 (2): 11–40. doi.org/10.22182/spm.3622012.1.

- Vankovska, Biljana. 2020. "Geopolitics of the Prespa Agreement: Background and After-Effects." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 20 (3): 343–371. Oxfordshire: Taylor and Francis.
- Weber, Bodo, i Kurt Bassuener. 2014. *Western Balkan and the Ukraine Crisis – a changed game for EU and US policies?* DPC Policy Paper. Berlin – Sarajevo: Heinrich Boll Stiftung.
- Zarić, Ivan, i Željko Budimir. 2022. "The Great Powers Geopolitical Competition Over the Balkans – The Influence of Ukraine Crisis." *The Review of International Affairs* LXXIII (1186): 79–104. doi.org/10.18485/iipe_ria.2022.73.1186.5.

Aleksandar Gajić*

Institute for European Studies, Belgrade

**GEOPOLITICAL POSITION OF SERBIA
AFTER THE BEGINNING OF THE WAR IN
UKRAINE: NEUTRALITY AND STRATEGIC
DETERRENCE IN A CRISIS CONTEXT**

Resume

The paper examines the contemporary geopolitical position of the Republic of Serbia after the beginning of the war in Ukraine, with the aim of confirming the hypothesis that even in the new, difficult geopolitical conditions, it is possible to maintain the current policy of military neutrality and increase its own capacities for strategic deterrence. Starting with the geopolitical position of Ukraine in the Eurasian space, the strategies and goals of “Great Powers” in this conflict and the importance that Russia’s current military confrontation with the “collective West” is taking in it, the first part of the Paper examines the influence of crisis in East Europe and on Serbia’s foreign policy strategy (which, before the beginning of conflict, was moving between neutrality and the “hedging strategy”). Therefore, first part of the Paper gives brief theoretical overlook on foreign policy strategies of small states and their conditioning by geopolitical factor, primarily geopolitical position. With all that taken into consideration, it is easier to have clear overview of Serbia’s current geopolitical position and dilemmas. The second part of the Paper is dedicated to the description of Serbia’s contemporary difficult position in the new geopolitical circumstances (“lonely and in the encirclement”), in order to better understand both the numerous challenges to which Serbia is exposed and its foreign policy moves aimed at preserving its military neutrality and the ability for strategic deterrence. On the one hand, Serbia wants to keep up its processes of accession to the EU and to continue to develop the best possible relations with the West and not to confront it and be isolated. On the other hand, Serbia wants to maintain existing relations with the Russian Federation which are of

---

* E-mail address: romero@eunet.rs.

* Овај рад је примљен 29. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

vital interest to Serbia because, as a permanent member of the UN Security Council, Russia is able to prevent the accession of Kosovo and Metohija, the breakaway southern Serbian province, to the United Nations as an independent state. Serbia also wants to preserve the current supply of cheap energy resources for its internal needs from the Russian Federation, because it has no real alternative for them. While remaining military neutral, Serbia also needs to increase its deterrence capabilities: the tightening of relations with certain neighbors increases not only the conflict potential, that is, the possible threat of the use of force, but also requires approaches of using “extended deterrence” with a necessary increase in independent forms of hard, military power, that is, additional investment in increasing one’s own combat capacities, which would achieve the maximum achievable deterrence effect. The final considerations in the Paper refer to the geopolitical perspectives of persistence in neutrality, that is, to the confirmation of the basic hypothesis of the Paper on the sustainability of this policy in difficult circumstances.

Keywords: War in Ukraine, Geopolitical Position, Serbia, Foreign Policy Strategies, Neutrality, Strategic Deterrence

Михајло Копанја*

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

ЕФЕКТИВНОСТ ОДВРАЋАЊА: КАДА ЈЕ ОДВРАЋАЊЕ „ПРАВА” СТРАТЕГИЈА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА?*

Сажетак

Истраживачки циљ овог рада јесте утврђивање околности у којима стратегија одвраћања представља „праву ствар” по безбедност државе. У тежњи за остварењем сопствених интереса – од минимално опстанка, до максимално хегемоније, државе (у теорији) располажу широком лезом могућих идеално-типских стратегија. Међутим, то не значи да ће све могуће стратегије бити подједнако ефективне за остваривање националних интереса. Кроз овај рад настоји се утврдити који услови треба да буду испуњени да би имплементација одвраћања представљала најефективнију стратегију, односно „праву ствар” по безбедност државе. У ту сврху, рад је организован у три целине. У првој целини је разрађена концепција стратешке ефективности. У другом делу, аутор пружа кратак осврт на одвраћање као стратегију, представљајући кључне теоријско-концептуалне елементе ове стратегије. У трећој целини рада представљени су услови који морају бити испуњени да би стратегија одвраћања била ефективна, односно „права ствар” за остваривање

* Имејл-адреса: mihajlo.kopanja@fb.bg.ac.rs.

** Рад је настао у склопу научно-истраживачког пројеката „Неутралност и стратешко одвраћање”, номенклатурни број ШНО-ДХ/1/224, који реализује Катедра стратегије Школе националне одбране „Војвода Радомир Путник” а финансира Министарство одбране Републике Србије.

националних интереса. Коначно, у закључном сегменту рада аутор се осврће на случај Републике Србије, разматрајући да ли одвраћање представља ефективно решење у савременим околностима.

Кључне речи: одвраћање, ефективност, стратегија, стратешке студије, Република Србија

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Стратегија је ствар одлуке – некад исправне, некад погрешне! Међутим, када можемо рећи да је примена одређене стратегије исправна одлука? Донекле, то представља срж овог истраживања. Кажемо донекле с обзиром да су, при разматрању стратешке (не) исправности, углавном прећутно присутне две кључне претпоставке – да постоји прецизно, заједничко разумевање шта представља исправна стратегија, као и да пред државама стоји релативно широка лепеза могућих стратегија. Обе претпоставке су присутне и у другим, сличним истраживачким радовима стратешких студија, такође остајући само прећутне. Међутим, нити постоји прецизно и прихваћено разумевање „исправне” стратегије, нити су на систематичан начин представљене разнолике стратешке опције које стоје пред државама.¹

Аутори често наизменично користе различите одреднице као што су *исправна*, *кохерентна*, *ефикасна*, *ефективна*, и/или *успешна* стратегија, иако између њих постоје значајне разлике (Коранја 2022). Са друге стране, између идеално-типских стратегија постоје значајне разлике. Стратегију најједноставније можемо конципирати као ланац циљева, начина и средстава којима државе настоје остварити сопствену вољу.² Свака идеално-типска стратегија почива на различитим циљевима, начинима и средствима, чиме се доводи у питање могућност успостављања јединствене матрице којом би се процењивали сви варијетети стратегије. Због свега реченог, истински истраживачки циљ овог рада је значајно ужи. Оно што

¹ Одређени изузеци свакако постоје када говоримо о систематичном представљању различитих стратешких опција. Пре свега ту се мисли на истраживања Џона Миршајмера (*John J. Mearsheimer*) у свом делу *Трагедија политике великих сила*. Видети: Miršajmer, 2017.

² О разматрањима појма стратегије видети: Lykke 1989; Hart 1991; Heuser 2010.

нас интересује је ефективност одвраћања – односно, када је одвраћање „права” стратегија за остваривање националних интереса?

Међутим, зашто баш одвраћање и зашто баш ефективност? Међу вишеструким одредницама „добре” стратегије, ефективност је једна од најзначајнијих. У својој основи, под ефективношћу се подразумева чињење правих ствари да би се остварио постављени циљ (Drucker 2009). Управо то – чињење правих ствари и јесте *raison d'être* саме стратегије. Због тога, иако можда није најфундаменталнија одредница стратегије, као ни ултимативна, ефективност јесте једна од најзначајнијих. Са друге стране, када говоримо о стратегији одвраћања морамо имати на уму да је реч о једној од најбазичнијих стратегија која је добрим делом одредила успостављање и развој дисциплине стратешких студија (Bull 1968; Jervis 1979). Чак се и чувена латинска изрека *Si vis pacem, para bellum* може сматрати продуктом разматрања стратегије одвраћања (Igrutinović 2022, 39; Starčević i Blagojević 2022, 219). Међутим, још значајније, одвраћање је уједно и једна од ретких стратегија коју начелно може имплементирати било која држава независно од степена моћи и историјског тренутка. Док су стратегије попут уравнотеживања (*balancing*) и шлеповања (*bandwagoning*), ударања клина (*wedge*) и „седења на две столице” (*hedging*), присиљавања (*compellence*) и вођења дипломатије принуде (*coercive diplomacy*) зависне од степена моћи и историјског тренутка, исто се не може рећи и за стратегију одвраћања.

За оне који ће у редовима овог рада трагати за својеврсним „рецептом успешног одвраћања”, неопходно је на почетку пружити једно снажно разуверење – то неће бити пружено! Многи аутори су у последњих пола века покушали слично, али са закључком да је „тешко утврдити да ли и зашто је одвраћање успело” (Art and Greenhill 2018, 12). Овај рад је ипак скромнији јер настоји утврдити оне услове који треба да буду испуњени да би имплементација одвраћања представљала ефективну стратегију, односно „праву ствар” по безбедност државе. У ту сврху, рад је организован у три целине. У првој целини је дубље разрађена концепција стратешке ефективности, као предуслова за разматрање да ли је одвраћање, или било која друга стратегија, „права ствар” у одређеном тренутку. У другом делу, аутор пружа кратак осврт на одвраћање као стратегију, смештајући је у поменути широку лепезу могућих идеално-типских стратегија и представљајући кључне теоријско-концептуалне

елементе ове стратегије. На основу закључака из претходних целина, у трећем делу рада представљени су услови који морају бити испуњени да би стратегија одвраћања била ефективна, односно „права ствар” за остваривање националних интереса. Коначно, у закључном сегменту рада аутор се осврће на случај Републике Србије, разматрајући да ли одвраћање представља ефективно решење у савременим околностима.

СТРАТЕШКА ЕФЕКТИВНОСТ

Ниједна стратегија не тежи неуспеху – то је у потпуној супротности њеној суштини. Свака стратегија би требало да буде рационално осмишљена „мапа пута” која ће коначно довести до остваривања конкретне воље државе. Самим тиме, свака стратегија уједно тежи да буде „права ствар”. Међутим, иако идеал свакако представља да таква одлука буде исправна, успешне стратегије су чешће изузетак него правило. Једноставно речено, стратешке интеракције неретко представљају игру нулте суме (*zero-sum game*), где једна страна побеђује док друга неминовно губи. Самим тиме, проценат успешности стратегија у најбољем случају може бити педесет процената, с тим да је истински проценат вероватно и нижи (видети Betts 2000, 16–20). Постоје најмање два разлога томе. Прво, пред спољнополитичким извршиоцима (*foreign policy executives*), члановима политичке елите који доносе стратешке одлуке, стоји мноштво препрека у одабиру исправне стратегије. Друго, међународно окружење је често исувише нејасно и „магловито” да би спољнополитичким извршиоцима држава било јасно која је стратегија исправна (Ripsman, Taliaferro and Lobell 2016, 21–22).

Као што смо истакли у уводним разматрањима, у постојећој литератури стратешких студија постоји тенденција да се наизменично користе различите одреднице да би се описала „добра” стратегија. У начелу, употреба различитих одредница не представља проблем. Постоје разнолике позитивне карактеристике сваког феномена и ми можемо користити многобројне одреднице да бисмо описали и разумели добре стране одређене стратегије. Проблем настаје онда када се одреднице као што су исправна, кохерентна, ефикасна, ефективна, и/или успешна стратегија користе наизменично. Једноставно речено, то нису синоними да би се могли наизменично

користити. Не само да се различите одреднице односе на различите аспекте стратегије, него између њих постоје и значајне разлике.

Од свих наведених одредница, кохерентност представља најбазичнију одредницу „добре” стратегије. Она је најбазичнија из разлога што се односи на унутрашњу доследност и повезаност елемената ланца циљева, начина и средстава које чине одређену стратегију (Корања 2022, 84). Међутим, то ни на који начин не значи да кохерентна стратегија мора бити ефикасна, ефективна па ни кончано успешна у остваривању зацртане воље. Кохерентност стратегије нам указује да су средства у складу са циљевима, циљеви са средствима, а оба са начинима – једноставно речено, да постављена стратегија не противречи сама себи. Без тога, не можемо истински говорити нити да је стратегија „добра”, нити да је управо стратегија довела до успеха. Успешност, са друге стране, стоји на другом крају „базичности” представљених одредница. Под тиме се подразумева да су се кохерентном стратегијом чиниле „праве ствари” на „прави начин” и које су коначно произвеле жељени ефекат у виду остварене првобитне воље државе (Корања 2022, 88–90).

Између кохерентности и успешности стоје ефикасност и ефективност – два термина која не само да се у свакодневном говору поистовећују већ су и у Речнику српскога језика наведени као синоними (упоредити: Вујанић *i* sar. 2011, 346–347). Међутим, као појмови у разматрањима стратегија, они се ипак разликују. То можда није увек видљиво чак ни у академским разматрањима с обзиром да их поједини аутори суштински своде на питање *cost-benefit* анализе (на пример: Kennedy 1991, 4; Martel 2015, 65; Goddard and Krebs 2015, 8). Али се само једна од њих – ефикасност, може посматрати кроз ту призму. Док се под ефикасношћу подразумева чињење ствари на „прави начин”, ефективност подразумева чињење „правих” ствари (Drucker 2009, 32). Конкретније речено „ефикасно делање значи да ће се остварити одређени ефекти по најмањој могућој цени... Ефективно делање значи да ће прави ефекти бити остварени” (Корања 2022, 86).

Идеал свакако јесте да стратегија буде и ефикасна и ефективна – што је јасно видљиво из претходног одређења успешне стратегије. Међутим, у избору између ефикасне или ефективне стратегије, увек би требало да избор падне на ефективност на штру ефикасности. Првенствени *raison d'être* стратегије је остварење одређеног ефекта у виду зацртане воље државе, а не да по што нижој цени

доведе до нечега другог. Самим тиме, формулације стратегије би примарно требало да буде вођена тежњом за ефикасношћу, па тек онда за ефикасношћу. Поред тога, не треба заборавити и једну од најбазичнијих лекција коју студенти економије науче већ на првој години студија – не постоји ништа горе од чињења погрешних ствари на прави начин. То подразумева да ћете на најбољи могући начин произвести све супротно од онога што је намеравано – вољу због које је стратегија првобитно формулисана и имплементирана.

Управо због свега наведеног, ефективност представља једну од најзначајнијих одредница „добре” стратегије. Трагање за стратешком ефикасношћу подразумева трагање за оном стратегијом која ће представљати праву ствар за остваривање воље државе. На основу тога делује да стратешка ефективност представља питање државе, то јест спољнополитичких извршилаца и воље коју настоје остварити. Међутим, то је само једна страна стратешке ефикасности. Колико је за разматрање стратешке ефикасности важна политичка воља која стоји иза стратегије, толико су значајне и конкретне међународне околности у којима ће стратегија бити имплементирана. Говорећи у начелу, као што је могуће различитим стратегијама остварити истоветну вољу, тако и истоветне стратегије могу бити различито ефикасне у друкчијим међународним околностима. Калкулус стратешке ефикасности мора почивати како на одликама саме државе која имплементира одређену стратегију тако и на конкретним међународним околностима у којима се стратегија имплементира. Међутим, конкретни услови који морају бити испуњени да би одређена стратегија била ефикасна зависи и од карактеристика сваке идеално-типске стратегије понаособ.

КРАТАК ОСВРТ НА ОДВРАЋАЊЕ КАО СТРАТЕГИЈУ

Већ смо истакли да стратегија одвраћања представља један од најстаријих и најбазичнијих појмова у лексикону стратешких студија. Иако бисмо, начелно говорећи, могли заћи далеко у прошлост у нашем осврту на одвраћање као стратегију, сврсисходност таквог подухвата је ипак делимично упитна, јер је тек развојем нуклеарног оружја стратегија одвраћања почела да добија своје савремено значење (Brodie 1959, 174). Међутим, и до тога је дошло постепено. Било је потребно безмало деценију и по да од првих значајних помињања стратегије одвраћања дођемо до истраживања која су

се искључиво фокусира на њу (Brodie 1946; 1959; Kaplan 1958; Snyder 1960; Kahn 1960; Schelling 1961; 1962; 1963). Томе је значајно допринела и реформулација америчке велике стратегије обуздавања (*containment*) током администрације Ајзенхауера (*Dwight D. Eisenhower*), када је под утицајем Дулса (*John Foster Dulles*) отпочела имплементација под-стратегије балансирања на ивици рата (*brinkmanship*) са доктрином масивне одмазде (*massive retaliation*) у својој основи (видети Dulles 1950; 1952; 1954; Gaddis 2005).

Током целокупног трајања Хладног рата, стратегија одвраћања је, на овај или онај начин, била саставни део велике стратегије обуздавања која је на крају и допринела победи Сједињених Држава над Совјетским Савезом. Настанком униполарног момента (Wohlforth 1999), историјског тренутка у којем су Сједињене Државе биле војно неприкосновене, хладноратовски лексикон стратегије је пао у заборав – а са њим и разматрања одвраћања.³ Данас, ситуација је друкчија. Иако униполарни моменат можда још увек није уступио своје место истински биполарном или мултиполарном систему, шаблони стратешких интеракција између држава међународног система више подсећају на епоху Хладног рата него на период након њега.⁴ То се одразило и на академски свет, како у иностранству тако и код нас. У последњих неколико година је у домаћој научној литератури дошло до значајног пораста истраживања која се фокусирају на стратегију одвраћања из разноликих углова.⁵ (видети: Благојевић 2022). Одвраћање се вратило, а са њим и потреба да се, с једне стране присетимо онога што смо заборавили, али и да продубимо постојећа сазнања с друге. Почетни корак у томе јесте кратак осврт на одвраћање као стратегију.

Као што смо већ истакли, одвраћање представља само једну од могућих идеално-типских стратегија које државе могу имплементирати у тежњи за остварењем сопствених интереса – од минимално опстанка, до максимално хегемоније. У начелу такав

³ Као увек, и у овом случају постоје изузеци, с обзиром да одвраћање није у потпуности напустило академска разматрања на начин на који је напустило практично-политичка. Видети: Zagare, 1996; Morgan, 2003; Gray, 2003; Knopf, 2010; Quackenbush, 2011; Lupovici, 2011.

⁴ О тези да још увек живимо у униполарном моменту видети Brooks and Wohlforth, 2023.

⁵ Између осталог видети: Трапара 2012; Stojanović 2013; Radinović 2018; Milenković i Subotić 2022; Kostić Šulejić 2022. Посебно погледати радове у зборнику Благојевић 2022.

стратешки „мени” држава можемо категоризовати у најмање четири групе. Прву представљају стратегије увећања моћи. Реч је о вероватно најбазичнијем скупу идеално-типских стратегија с обзиром да представљају основ за имплементацију других стратегија. Према Волцу (*Kenneth N. Waltz*) постоје два начина на које државе могу увећати моћ: развојем сопствених капацитета и уласком у савез са другим државама (Waltz 2010).⁶ Начелно, ту можемо додати и трећи облик у виду набавке капацитета од других држава. Друга група односи се на стратегије које Миршајмер назива стратегијама заустављања агресора, где потпадају широко разматране стратегије попут уравнотеживања, пребацивања одговорности, али такође и стратегија попуштања (Miršajmer 2017). Трећа група обухвата стратегије стицања моћи. Кључна дистинкција између прве и треће групе проистиче из чињенице да се прва група односи на увећање сопствене моћи, док стратегије треће групе настоје стећи моћ кроз умањивање моћи супарничке стране. Она је уједно и најшира, с обзиром да обухвата широк опсег стратегија од самог рата, шлеповања, стратегије клина, „седења на две столице” али и стратегије „завади па владај” (*bait and bleed*) и пуштања крви (*bloodletting*). Коначно, четврту групу стратегија чине тзв. стратегије принуде (*coercion*). Међу њих спада и стратегија одвраћања, уз стратегије попут присиле, дипломатије принуде, принудне изолације (*coercive isolation*), па чак и економских санкција.

Одвраћање представља дефанзивни вид стратегије принуде где једна држава претњом употребе силом настоји да разуври другу државу од напада или нарушавања *status quo*. Као варијација стратегија принуде, одвраћање дели базичне елементе са другим стратегијама ове групе, пре свега у виду чињенице да, идеално-типски, ова стратегија не почива на *употреби силе*, већ на *претњи њеном употребом*. Иако у савременим разматрањима принуде се помиње и употреба ограничене силе, идеал јесте да сама претња доведе до жељеног понашања. У теорији, стратегија одвраћања функционише тако што одређена држава прети другој страни да ће њихов напад или нарушавање *status quo* довести до употребе силе која ће у најмању руку нанети значајну штету другој страни. Због тога, да би уопште било оствариво, у сржи теорије одвраћања стоји шест специфичних претпоставки: претпоставка озбиљног сукоба,

⁶ О разматрањима савезништава и развоја сопствених капацитета видети на пример: Walt 1987; Taliaferro 2006.

рационалност, претња одмаздом, неприхватљива штета, веродостојност и стабилност одвраћања (за детаљну разраду поменутих претпоставки видети: Коранџа и Ајзенхамер 2022, 24–27). Међутим, важно је истаћи да се наведене претпоставке не односе на (не)успех или (не)ефективност стратегије одвраћања, већ на теоријске претпоставке које су неопходне да би одвраћање функционисало у теорији.

У суштини, када говоримо о стратегији одвраћања ми првенствено мислимо на манипулацију понашања претњом – чин разуверавања друге стране од потенцијалног напада или нарушавања *status quo*, с обзиром да би такво понашање резултовало повратном употребом силе која би значајно умањила сваку планирану добит од таквог подухвата. Да таква претња не би била „празна”, неопходно је да држава која имплементира стратегију одвраћања поседује адекватну силу – да би претња уопште могла прерасти у њену употребу и нанети неприхватљиву штету супарнику, као и да веродостојно пренесе такву претњу – да би заиста разуверила другу страну. Одвраћање јесте ствар поседовања адекватне силе, али је још више ствар перцепције с обзиром да почива на разуверавању а не на самој употреби силе.

КАДА ЈЕ ОДВРАЋАЊЕ ЕФЕКТИВНО?

С обзиром на позицију стратегије одвраћања у стратешким студијама, логично је да је у досадашњим истраживањима могуће пронаћи покушаје да се утврде критеријуми неких одредница „доброг” одвраћања. То нам уједно пружа и полазну основу у разматрању ситуација када је одвраћање ефективно. Према Арту (*Robert J. Art*) и Гринхил (*Kelly M. Greenhill*) успешност одвраћања почива на следећим условима: поседовање способности за извршавање претње, поседовање одлучности за извршавање претње, рационалност изазивача и уверење изазивача да извршавање претње носи са собом превисоку цену (Art and Greenhill 2018, 10–11). Са друге стране Џорџ (*Alexander George*) и Смоук (*Richard Smoke*) истичу да неуспех одвраћања настаје када: држава изазивач верује да друга страна није спремна да изврши претњу, када држава изазивач испитује одлучност друге стране да изврши претњу, и када одлучност државе да изврши претњу постоји али не у случајевима ограничених напада (George and Smoke 1974, 536–548). Хут (*Paul Huth*) и Расет (*Bruce Russett*) су на основу емпиријског посматрања случајева

одвраћања од 1900. до 1980. године закључили да одвраћање успева у ситуацијама када постоје снажне економске и политичко војне везе између државе која имплементира проширено одвраћање⁷ (*extended deterrence*) и државе коју штити, као и њихове локалне војне супериорности (Huth and Russett 1984, 523).

Међутим, постоји један значајан проблем при апсолутном ослањању на постојећа истраживања која се могу повезати са ефективношћу одвраћања – реч је о Американцима који су о одвраћању размишљали из визуре Сједињених Америчких Држава. Теорија одвраћања је примарно била развијана од стране Американаца, за Американце. Самим тиме, они су посматрали „добро” одвраћање из перспективе војно најдоминантније силе, односно из перспективе државе која је у том тренутку имала само једног истинског супарника. Чак и у случају Хутовог и Расетовог истраживања, наглашавање проширеног одвраћања у први план ставља Сједињене Државе. Међутим, доминантна већина држава међународног система није у истој позицији, а и неретко имају и више од једног супарника. Самим тиме, утврђивање услова који одређују ефективност одвраћања мора почивати на генералнијим основама које се могу односити на већину држава, а не само на поједине. Поједини аспекти постојећих разматрања се могу, и јесу уважени. Међутим, поједине је ипак потребно модификовати.

Стратегија одвраћања представља „праву” стратегију остваривања националних интереса онда: а) када је воља државе да спречи напад или промену *status quo*; б) када одвраћа државу или скуп држава којима може парирати силом; в) када је могућа штета од напада за државу што већа; и г) када је вредност добити по државу која је одвраћана што нижа. Да бисмо утврдили ефективност одвраћања за конкретну ситуацију, односно конкретну државу, идентификују се вредности наведених критеријума. Међутим, критеријуме ефикасности одвраћања не треба посматрати као апсолутне категорије у смислу одвојених и неповезаних целина. Оне су све само не то. При процењивању ефикасности одвраћања у конкретним ситуацијама увек ће постојати својеврсни *trade-off* између четири критеријума. Кумулативна оцена ефикасности одвраћања може бити позитивна, чак и када поједини критеријуми немају најоптималније вредности. Идеал свакако јесте да су сви критеријуми максимално испуњени. Међутим, такав идеал се ретко када појављује у

⁷ Видети Igrutinović 2022.

стварности, што уједно не значи да је стратегија одвраћања ретко када „права ствар” за остваривање националних интереса.

Пре него што пређемо на појединачну разраду наведених услова потребно је аргументовати зашто се међу њима не налази питање веродостојности одвраћања. Веродостојност јесте један од најчешће спомињаних услова за успешно одвраћање. Међутим, с обзиром да се фокусирамо на ефективност одвраћања, односно када је одвраћање „права” стратегија за остваривање националних интереса, питање веродостојности одвраћања је ипак од секундарнијег значаја. Под тиме не мислимо да је веродостојност небитна. Одвраћање јесте ствар перцепције, и као такво оно добрим делом почива на међусобној комуникацији између две стране у форми стратешког дискурса (Коранџа и Ајзенхамер 2022; Новаковић 2022). Међутим, да ли ће одвраћање бити веродостојно или не, више представља питање стратешке ефикасности – чињења ствари на „прави начин”, него што је питање чињења правих ствари, односно ефективности. Заправо, моменат који спаја и ефективност и ефикасност при разматрању веродостојности јесте предуслов поседовања адекватних материјалних (пре свега војних) капацитета *vis-à-vis* супарнику, који ће такав стратешки дискурс подупрети. Због тога је, из угла ефективности одвраћања, значајније кога одвраћамо и да ли имамо способности да извршимо претњу и да ли наше способности могу бити претња супарничкој страни, него да ли ће оно бити перципирано као веродостојно *per se*.

Критеријум I: Одбрана и очување *status quo*

Полазни критеријум ефективног одвраћања јесте примарна воља државе која је и навела да формулише и имплементира одређену стратегију да би је остварила. Воља државе је увек контекстуалне природе што значи да зависи од ситуације до ситуације. Међутим, њих генерално можемо категоризовати у офанзивне и дефанзивне – чак и апстрактније у смислу ревизионизма или очувања *status quo*. Стратегија одвраћања је, по самој својој дефиницији, дефанзивна стратегија. Самим тиме, она је пригодна за остваривање воље која је дефанзивне природе. То је видљиво и из начина на који функционише каузални механизам теорије одвраћања – поседовањем материјалних капацитета, претњом употребе силе и разуверавањем супарничке стране држава остварује безбедност

(Коранџа и Ајзенхамер 2022, 22–24). Једноставно речено, одвраћање није вођено тежњом за остваривањем добити, већ напротив очувањем постојећег стања. Због тога, оно не почива на првој употреби силе или другом офанзивном чину, већ на претњи да ће на покушај напада или нарушавања *status quo* бити одговорено на начин који ће значајно умањити потенцијалне добити од ревизионизма. Због тога, уколико држава тежи да стекне добит одвраћање не може бити „права ствар”.

Узмимо као пример један, помало екстреман случај Нацистичке Немачке пред Други светски рат. Немачке тежње и амбиције – односно воља нацистичког режима била је у својој природи ревизионистичка и дубоко офанзивна. Под вођством Адолфа Хитлера, Немачка је тежила остваривању хегемоније у Европи и свету. У контексту настојања за остваривањем такве воље имплементација стратегије одвраћања била би дубоко неефективна. Претња употребом силе у смислу предупређења потенцијалног напада или одржавања *status quo* је једноставно неспојива са настојањима за стицањем добити, и као таква не може бити „права ствар” за остваривање националних интереса. Немачка јесте у том периоду имплементирала једну врсту стратегије принуде, али не одвраћање већ присилу. За разлику од одвраћања које представља дефанзивну врсту стратегије принуде, присила је офанзивна варијација. Сама претња употребом силе може бити ефективна стратегија за експанзионистичке и ревизионистичке побуде, али то онда више није одвраћање, већ присила.

Ипак, постоје два проблема са тако јасном дистинкцијом. Први се односи на ситуације у околностима када се под одбраном и очувањем *status quo* посматрају простори ван граница државе која би имплементирала стратегију одвраћања. Када говоримо о проширеном одвраћању он хипотетички може ићи, руку уз руку, са ревизионизмом. Ту пре свега мислимо на ситуације када се проширено одвраћање користи као стратегија својеврсне стабилизације добити. Пример за то може бити процес ширења НАТО савеза, где је проширено одвраћање Сједињених Држава стратегија којом се померање граница овог савеза на исток чини одрживом. Други се односи на нуклеарно одвраћање. И у тим ситуацијама одвраћање може ићи, руку уз руку, са додатном стратегијом као начин да се осигура успех додатне стратегије. Суочене са нуклеарном силом, државе ће у начелу бити уздржаније у могућој ескалацији сукоба, с

обзиром да постоји могућност одмазде нуклеарним оружјем. Ипак, важно је напоменути да се оба проблема односе на ситуације које превазилазе класичну каузалну логику одвраћања, и када је одвраћање пропратна стратегија, али не и примарна.

Критеријум II: Кога одвраћамо?

Одвраћање почива на претњи употребом силе која би разуверила супарника од напада. Самим тиме, без поседовања силе нема ни претње, ни разуверења, ни предупређења напада. Одвраћање јесте форма стратешке дијаде – интеракције између најмање две државе које имају различите интересе. Међутим, није увек једна од страница те дијаде уједно и најмоћнија држава света. Посматрано у ширем контексту држава које сачињавају међународни систем, да ли држава поседује довољно моћи да би могла да имплементира стратегију одвраћања не зависи толико од сопствене моћи колико од тога кога настојимо одвратити.

Уколико прихватимо поделу држава на велике силе, регионалне силе и мале државе, ми начелно можемо говорити о девет могућих форми стратешких дијада.⁸ Највећи део постојеће литературе о одвраћању почивају на форми у којој су две велике силе. У тим околностима, питање сопствених (војних) капацитета јесте централно. Инсистирање на искључивом посматрању степена моћи који држава поседује, као предуслова за одвраћање, је добрим делом производ поменутих чињеница да је теорија одвраћања развијена од Американаца, за Американце. Они нису морали превише размишљати о нивоу моћи већине других држава с обзиром да је само једна могла да им парира. Међутим, што се конкретна држава налази ниже на скали то питање кога одвраћамо постаје релевантније. Да би одвраћање представљало ефективну стратегију, за већину држава међународног система је знатно релевантније утврдити која држава је извор угрожавања, и да ли јој могу парирати у моћи – чак и у хипотетичкој скоро максималној искоришћености стратешког потенцијала.

⁸ Оне су 1) велика сила-велика сила; 2) велика сила-регионална сила; 3) велика сила-мала држава; 4) регионална сила-велика сила; 5) регионална сила-регионална сила; 6) регионална сила-мала држава; 7) мала држава-велика сила; 8) мала држава-регионална сила; 9) мала држава-мала држава.

Да би одвраћање представљало „праву ствар” за остваривање националних интереса потребно је постојање релативно приближног паритета моћи између обе стране стратешке дијаде. Кажемо релативно, јер ефективно одвраћање у теорији може постојати и када је нешто значајнија разлика у релативној моћи. Да није, одвраћање би било ефективно само у ситуацијама када обе стране можемо сврстати у истоветну категорију великих/регионалних сила и малих држава – односно у три од девет форми. Форме у којима су државе у истој категорији јесу инстанце када би одвраћање било ефективно, али ипак нису једине. Од наведених девет форми дијада, одвраћање заправо може бити ефективно у седам ситуација. То искључује ситуације где мала држава настоји одвратити велику силу – због значајне разлике у моћи, као и ситуацију када велика сила настоји одвратити малу државу – јер су такве ситуације излишне. Међутим, четири форме које излазе из идеала једнаких категорија су из призме ефективности одвраћања умногоме условљене са наредна два критеријума.

Критеријуми III и IV: Степен последица уколико до напада дође и супарничка процена о могућој добити

Угрожавање не треба посматрати као бинарну категорију, у смислу постоји или не постоји. Попут интереса, угрожавање је спектар чији је степен одређен нивоом утицаја одређеног поступка и вероватноћом остваривања тог утицаја. Слично је и када говоримо о добити. И у овом случају реч је о спектру који може имати различите вредности. Једноставно речено, нити је свако угрожавање исто, нити је свака добит иста. У томе лежи срж трећег и четвртог критеријума ефективности одвраћања. Док се трећи односи на чињеницу да степен последица од могућег напада може варирати од релативно малог до апсолутног, четврти се односи на чињеницу да добит супарничке стране може бити релативно мала или висока чак и уколико се све одвије како су замислили.

Међуповезаност трећег и четвртог критеријума, и разлог због којег се сагледавају заједно, произилази управо из чињенице што одвраћање представља врсту стратешке дијаде. Побуде и мотиви обе стране су неопходне да би државе ушле у такву форму интеракције. Међутим, реч је ипак о различитим феноменима које је потребно посматрати концептуално раздвојене. У постојећим

разматрањима одвраћања са обе категорије најчешће посматрају у апсолутним вредностима. Улози за обе стране су огромни. За државу која одвраћа постоји изразито висок степен последица уколико до напада дође. За државу која је одвраћана постоје изразито високе добити уколико изврши напад. Међутим, то не мора нужно бити случај. То је само један од четири могућа типа односа између могуће добити и последица напада.

Табела 1: Четири односа могућих добити и последица напада

		Могућа добит	
		Висока	Ниска
Последице напада	Високе	О1: Мање ефективна	О2: Најефективнија
	Ниске	О3: Неефективна	О4: Више ефективна

Извор: Обрада аутора

Као што је приказано у Табели 1, односи између наведених критеријума могуће добити и последица напада могу бити: О1 – високе последице и високе добити; О2 – високе последице и ниске добити; О3 – ниске последице и високе добити; и О4 – ниске последице и ниске добити. Стратегија одвраћања може бити „права ствар” за остваривање националних интереса у три од четири типа – О1, О2 и О4. С тим да је ефективност одвраћања најизраженија при типу О2, док је нешто нижа у О4, и још нижа у О1. С обзиром да се одвраћањем настоји разуверити друга страна, ситуације када је могућа добит супарника нижа чине одвраћање ефективнијим.

Уједно, наведена категоризација типова односа између последица напада и могуће добити служе као коректив за други критеријум. У случају када се у стратешкој дијади налазе државе различитог степена моћи, са имплементацијом стратегије одвраћања од стране слабије државе, ефективност одвраћања постаје упитнија у ситуацијама О4, а нарочито у ситуацијама О1. Самим тим, опсег могућих сценарија имплементације стратегије одвраћања из другог критеријума се додатно сужава и прети да потенцијално искључи форме регионална сила-велика сила и мала држава-регионална сила. Са друге стране, међусобна интеракција II, III и IV критеријума отвара још једну хипотетичку могућност – да мала држава одврати велику силу. У начелу то јесте могуће при О2 типу, када постоје високе последице напада за малу државу а мала могућа добит за

велику силу која прети. Међутим, тада на сцену ступају разнолики фактори који ограничавају/омогућавају такав сценарио, као што су географија, технологија, међународне норме и легитимност напада и слично, али они превазилазе оквире овог рада.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ДА ЛИ ЈЕ ОДВРАЋАЊЕ „ПРАВА” СТРАТЕГИЈА ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ?

Кратак одговор на питање из наслова овог поглавља је *зависи* – односно, зависи првенствено од тога кога одвраћамо? Први критеријум, сам по себи, није упитан из перспективе ефективности одвраћања Републике Србије, с обзиром да јој је воља дефанзивне природе и усмерена ка очувању *status quo* у региону. То је видљиво и у Стратегији националне безбедности Републике Србије кроз дефинисане националних интереса (Strategija nacionalne bezbednosti 2019, 11–12). Генерално говорећи, мале државе, због ограниченог нивоа моћи, и немају ширину интереса који имају регионалне и велике силе. Због тога, на скали од опстанка до хегемоније, мале државе гравитирају врло близу крајности на којој се налази опстанак. Самим тим, њихова воља ретко може бити офанзивне природе.

Међутим, проблем при разматрању ефективности одвраћања Републике Србије настаје већ код другог критеријума. Једноставно речено, није најјасније која се то држава тачно одвраћа. Иако се одвраћање експлицитно помиње у Стратегији националне безбедности, у тексту није прецизирано кога тачно Србија настоји одвратити (Strategija nacionalne bezbednosti 2019, 13). Чак се ни у изјавама доносилаца одлука не може препознати друга страна стратешке дијаде одвраћања. Могући одговор би се могао пронаћи у тези да Република Србија настоји да спроводи генерално одвраћање (*general deterrence*). Међутим, то би уједно имплицитно значило да се настоје одвратити безмало све државе међународног система, с обзиром на политику војне неутралности Србије – чинећи ефективност таквог подухвата упитним.

Мотив имплементације стратегије одвраћања је, са друге стране, јасан – осигуравање суверености, независности и територијалне целовитости. Последња тачка је посебно значајна с обзиром да у сржи мотива делања Републике Србије лежи очување Косова и Метохије у саставу Републике Србије (Strategija nacionalne

bezbednosti 2019, 13). То нам јасно говори о вредностима трећег критеријума ефективног одвраћања – могуће последице по Србију су високе. Међутим, с обзиром да остаје нејасно кога одвраћамо, Република Србија се може сврстати или у тип О1, где је одвраћање мање ефективно или у тип О2 где је најнефективније.

Уколико посматрамо мотив имплементације заједно са претходном тезом о генералном одвраћању, тиме донекле сужавамо опсег држава које се одвраћају на онај скуп који признаје једнострано проглашену независност Косова и Метохије. Једноставно речено, оне државе које признају једнострано проглашену независност Косова и Метохије јесу оне које су примаран извор угрожавања безбедности Србије и које треба одвратити. Ипак, то је и даље поприлично широк скуп држава, од великих сила до малих држава. Међутим, државе тог широког скупа држава имају различит степен могуће добити. То нам омогућава да дођемо до закључка да имплементација стратегије одвраћања Републике Србије може бити ефективна за све државе које јесу признале независност Косова и Метохије али које имају ниску добит од тога. Ипак, проблем је што се то не односи како на државе нашег непосредног окружења, тако и на неке од најмоћнијих држава света – пре свега Сједињене Државе, Велику Британију, Француску, Немачку али и Турску.

У случају држава непосредног окружења, с обзиром да је и ту реч о малим државама, ослањање на стратегију одвраћања може представљати „праву ствар” за остваривање националних интереса Републике Србије. Међутим, проблем настаје када говоримо о државама попут Сједињених Држава, Велике Британије, па и Турске. Једноставно речено, Република Србија не поседује довољне капацитете да ефективно одврати велике и регионалне силе уколико имају високу могућу добит од угрожавања Србије. Позиција Републике Србије би тиме представљала ситуацију у којој мала држава одвраћа велике и регионалне силе, с тим да су и велике и регионалне силе савезници и партнери са заједничким мотивима – суштински је свдећи на форму стратешке дијаде где мала држава одвраћа велику силу. Чак и уколико би Србија могла нанети одређену штету у случају потенцијалног напада, упитно је да ли би могла нанети *неприхватљиву* штету која би омогућила да одвраћање успе. Због тога, уколико је стратегија одвраћања усмерена на одвраћање Сједињених Држава пре свега, она не може бити „права ствар” за Републику Србију.

Ипак, постоји један „излаз” из наведене ситуације, а то је питање колика је заправо добит од независности Косова и Метохије за поменуте државе. Често се узима као аксиом да остваривање пуног признања Косова и Метохије као независне државе пружа високе добити за Сједињене Државе, Немачку, Турску и друге поменуте државе. То не мора нужно бити тачно. Заправо, случај Републике Србије и ефективности њеног одвраћања би могао представљати управо хипотетичку ситуацију О4 у којој мала држава може ефективно одвраћати велику силу чија је могућа добит од угрожавања ниска.

Који је онда коначан закључак – да ли је одвраћање „права” стратегија за Републику Србију? Јесте, али само као један стуб ширег стратешког приступа. Ефективна стратегија Републике Србије не може почивати искључиво на стратегији одвраћања, већ мора бити пропраћена паралелном стратегијом која би другим државама одржавала могућу добит од угрожавања Србије на минимуму. То је једини начин да Србија одржи себи поменути „излаз”. Из широког стратешког „менија” Србија мора пронаћи паралелну стратегију којом би одржавала ниво могуће добити од угрожавања првенствено великих и регионалних сила на минимуму и тиме омогућавала остварење националних интереса наведених у Стратегији националне безбедности. Која је то паралелна стратегија представља кључно питање, али и питање за даља истраживања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Blagojević, Veljko. 2022. *Neutralnost i strateško odvracanje*. Beograd: Medija centar „Obrana”.
- Bofr, Andre. 1968. *Uvod u strategiju*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Vujanić, Milica, Gortan-Premk, Darinka, Dešić, Milorad i drugi. 2011. *Rečnik srpskoga jezika. Izmenjeno i popravljeno izdanje*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Igrutinović, Milan. 2022. „Strah i ambicija: Srbija, vojna neutralnost i prošireno odvracanje.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, ur. Veljko Blagojević, 39–56. Beograd: Medija centar „Obrana”.
- Kopanja, Mihajlo i Ajzenhamer Vladimir. 2022. „Odvracanje u raljama bezbednosne dileme.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, ur. Veljko Blagojević, 15–38. Beograd: Medija centar „Obrana”.

- Kopanja, Mihajlo. 2022. „Geopolitički pristup utvrđivanju delotvornosti koncepta velike strategije obuzdavanja (Studija slučaja: Sjedinjene Američke Države, 1979-1989).” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet bezbednosti.
- Kostić Šulejić, Marina. 2022. *Strateška stabilnost u multipolarnom svetu*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Milenković, Miloš i Milovan Subotić. 2022. „Nevojni aspekti strateškog odvrtaćanja.” *Vojno delo* 74 (4): 52–63. doi: 10.5937/vojdelo2204052M.
- Novaković, Igor. 2022. „Komunikacija strategije odvrtaćanja u kontekstu proklamovanog statusa vojne neutralnosti Srbije.” U: *Neutralnost i strateško odvrtaćanje*, ur. Veljko Blagojević, 247–266. Beograd: Medija centar „Obrana”.
- Radinović, Radovan. 2018. „Krizna strategije odvrtaćanja.” *Politika nacionalne bezbednosti* 9 (14): 39–53. doi.org/10.22182/pnb.1412018.3.
- Starčević, Srđan i Srđan Blagojević. 2022. „Profesionalna vojska u neutralnim državama i društvena potreba za zaštitom.” U *Neutralnost i strateško odvrtaćanje*, ur. Veljko Blagojević, 209–227. Beograd: Medija centar „Obrana”.
- Stojanović, Bogdan. 2013. „Perspektive teorije i prakse nuklearnog odvrtaćanja.” *Nacionalni interes* 17 (2): 141–172.
- Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 94/19 2019.
- Art, Robert J. and Greenhill, Kelly, M. 2018. “Coercion: An Analytical Overview.” In: *Coercion: The Power to Hurt in International Politics*, eds. Kelly M. Greenhill and Peter Krause, 3–32. Oxford: Oxford University Press.
- Betts, Richard K. 2000. “Is strategy an illusion?” *International security* 25 (2): 5–50. doi: doi.org/10.1162/016228800560444.
- Brodie, Bernard. 1946. *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*. New Haven: Yale Institute of International Studies.
- Brodie, Bernard. 1959. “The anatomy of deterrence.” *World Politics* 11 (2): 173–191. doi: doi.org/10.2307/2009527.
- Brooks Stephen G. and William C. Wohlforth. 2023. “The Myth of Multipolarity: American Power’s Staying Power.” *Foreign Affairs* 102 (3): 76–91.

- Bull, Hadley. 1968. "Strategic Studies and Its Critics." *World Politics* 20 (4): 593–605. doi: doi.org/10.2307/2009685.
- Drucker, Peter F. 2009. *Management: Revised Edition*. New York: Harper-Collins e-books.
- Dulles, John Foster. 1950. *War or Peace*. New York: The Macmillan Company.
- Dulles, John Foster. 1952. "Security in the Pacific." *Foreign Affairs* 30 (2): 175–187.
- Dulles, John Foster. 1954. "Policy for Security and Peace." *Foreign Affairs* 32 (3): 353–364.
- Gaddis, John Lewis. 2005. *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*. Revised Edition. Oxford: Oxford University Press.
- George, Alexander, L. and Smoke, Richard. 1974. *Deterrence in American Foreign Policy*. New York: Columbia University Press.
- Gray, Colin. 2003. *Maintaining Effective Deterrence*. Carlisle: Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Hart, Liddell. 1991. *Strategy*. London: Penguin Books.
- Heuser, Beatrice. 2010. *The Evolution of Strategy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huth, Paul and Bruce Russett. 1984. "What makes deterrence work? Cases from 1900 to 1980." *World Politics* 36 (4): 496–526. doi: doi.org/10.2307/2010184.
- Jervis, Robert. 1979. "Deterrence Theory Revisited." *World Politics* 31 (2): 289–324. doi: doi.org/10.2307/2009945
- Kahn, Herman. 1960. "The feasibility of war and deterrence." *Survival* 2 (2): 59–72. doi: doi.org/10.1080/00396336008440181.
- Kaplan, Morton A. 1958. "The calculus of nuclear deterrence." *World Politics* 11 (1): 20–43. doi: doi.org/10.2307/2009408.
- Knopf, Jeffrey, W. 2010. "The Fourth Wave in Deterrence Research." *Contemporary Security Policy* 31 (1): 1–33. doi: doi.org/10.1080/13523261003640819.
- Lupovici, Amir. 2010. "The Emerging Fourth Wave of Deterrence Theory: Toward a New Research Agenda." *International Studies Quarterly* 54 (3): 705–732. doi: doi.org/10.1111/j.1468-2478.2010.00606.x.

- Lykke, Arthur, F. 1989. „Defining military strategy.” *Military Review* 69 (5): 2–8.
- Miršajmer, Džon. 2017. *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji i Čigoja štampa.
- Morgan, Patrick. 2003. *Deterrence Now*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quackenbush, Stephen. 2011. “Deterrence Theory: where do we stand?” *Review of International Studies* 37 (2): 741–762. doi: doi.org/10.1017/S0260210510000896.
- Ripsman, Norrin. M., Taliaferro, Jeffrey. W., and Steven. E. Lobell. 2016. *Neoclassical realist theory of international politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Schelling, Thomas C. 1961. “Dispersal, deterrence, and damage.” *Operations Research* 9 (3): 363–370.
- Schelling, Thomas C. 1962. “The role of deterrence in total disarmament.” *Foreign Affairs* 40 (3): 392–406.
- Schelling, Thomas. C. 1963. “Deterrence: Military Diplomacy in the Nuclear Age.” *The Virginia Quarterly Review* 39 (4): 531–547.
- Snyder, Glen H. 1960. “Deterrence and power.” *Journal of Conflict Resolution* 4 (2): 163–178. doi: doi.org/10.1177/002200276000400201.
- Taliaferro, Jeffrey W. 2006. “State building for future wars: Neoclassical realism and the resource-extractive state.” *Security Studies* 15 (3): 464–495. doi: doi.org/10.1080/09636410601028370.
- Trapara, Vladimir. 2012. „Perspektivne nuklearnog razoružanja u svetlu protivrečnih strategija nuklearnih sila.” *Međunarodna politika* LXIII (1145): 110–126.
- Walt, Stephen M. 1987. *The Origins of Alliances*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth, N. 2010. *Theory of International Politics*. Long Grove: Waveland Press.
- Wohlforth, William C. 1999. “The stability of a unipolar world.” *International security* 24 (1): 5–41. doi: doi.org/10.1162/016228899560031.
- Zagare, Frank. 1996. “Classical Deterrence Theory: A Critical Assessment.” *International Interactions* 21 (4): 365–387. doi: doi.org/10.1080/03050629608434873.

Mihajlo Kopanja*

Faculty of Security Studies, University of Belgrade

**EFFECTIVE DETERRENCE:
WHEN IS DETERRENCE THE “RIGHT” STRATEGY
FOR ACHIEVING NATIONAL INTERESTS?**

Resume

The research goal of this paper is to determine the circumstances in which the strategy of deterrence is the “right thing” for the security of the state. In the pursuit of realizing their own interests – from minimum survival to maximum hegemony, states (in theory) have a wide range of possible ideal-type strategies. However, this does not mean that all possible strategies will be equally effective for achieving national interests. This paper strives to determine which conditions should be met in order for the implementation of deterrence to be the most effective strategy, that is, the “right thing” for the security of the state. For this purpose, the work is organized in three parts. In the first unit, the concept of strategic effectiveness is elaborated. In the second part, the author provides a brief overview of deterrence as a strategy, presenting the key theoretical-conceptual elements of this strategy. The third part of the paper presents the conditions that must be met in order for the deterrence strategy to be effective, i.e. the “right thing” for realizing national interests. Finally, in the final segment of the paper, the author looks at the case of the Republic of Serbia, considering whether deterrence is an effective solution in modern circumstances.

Keywords: deterrence, effectiveness, strategy, strategic studies, Republic of Serbia

---

* E-mail address: mihajlo.kopanja@fb.bg.ac.rs.

* Овај рад је примљен 28. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

Буро Бодрожич*

Институт за политичке студије, Београд

УЛОГА ДРЖАВЕ У ОБЛИКОВАЊУ И ЗАШТИТИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА**

Сажетак

Идеја нације везана је за државу. Претензија на државност је оно што један народ чини нацијом. Без претензија на политичку моћ, не може се говорити о нацији. Да бисмо разумели један идеал, морамо познавати његову историју, што важи и за националне идеале. У раду указујемо на историјске корене националне државе. Износимо разлоге који указују да је национална држава најбољи облик политичког организовања, јер се показала најподеснијом политичком формом за очување слободe – појединачне и колективне.

Кључне речи: нација, национализам, национална држава, национални идентитет, слобода, политика, суверенитет

Људи примитивних заједница инстинктивно ће се одупирати освајачима, цивилизоване заједнице испољавају јасну свест о смислу тог отпора. Да би слобода, било да се ради о слободи појединца или слободи групе, била уздигнута до политичког начела мора постојати свест о тој слободи.

Атина је прва пружила пример слободe која је, било да је у питању слобода групе или слобода појединца, уздигнута до политичког

---

* Имејл-адреса: djuro.bodrozic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру пројекта „Србија и балканске геополитичке импликације украјинске кризе” реализованог у оквиру делатности Института за политичке студије, Београд.

начела, развијена у смисаони систем (Bergs 1993, 23). Држава је морална вредност јер обезбеђује опстанак и појединцу и народу, зато је дужност сваког њеног припадника да јој, као мајци, буде захваљан и одан, спреман да за њено добро и опстанак жртвује и сопствени живот. Управо с том идејом атинска морнарица улази у бој с персијском морнарицом, свесна за шта се бори. Гласник казује о покличу с којим су Атињани кренули у борбу:

Сад у бој крените, о децо хеленска,
 домају бран'те, спасавајте дечицу
 и жене и кров боговима очинским
 и дедовима гроб! Сад за све бијмо бој! (Eshil 1948, 63)

Саламинска битка припала је заједници сачињеној од слободних људи, који не признају над собом господара, осим закона којем се слободно покоравају. Есхил у *Персијанцима* не наводи име ниједног хеленског војсковође, чак ни Темистокла, нити „слави подвиг човека појединца, него јунаштво свих бораца, хеленског народа као родољубиве заједнице: сви су имали исти идеал, и одбрана отаџбине и спасење слободе били су дело колективног херојства” (Ђурић 1948, XV).

Грцима дугујемо и реч за отаџбину – *patris*. У речи *patris*, већ при првом јављању, садржани су суштински елементи који иду уз осећање родољубља. То је сентимент везан за родну груду. Римско схватање отаџбине није везано за грчке представе, иако постоји могућност да је реч *patria* настала на основу грчке речи *patris* (Hoijzinga 1996, 13). Реч *patrija* пренеће се и у средњи век, али није више садржавала ону врсту старовековног патоса. „Постала је административни термин и више није садржавала много осећања... *Patria* је означавала одређену правну област, грофовију или скуп неколико грофовија” (Hoijzinga 1996, 19).

У раном средњем веку непознат је принцип политичке организације који би имао националну основу. Владала је идеја о једној универзалној власти, а она није ишла на руку посебности народа и држава, већ успостављању царства Карла Великог и врховној световној власти папе (Hoijzinga 1996, 17). Не може се, међутим, порицати национални ресентимент, свест о засебном идентитету, у раном средњем веку. Нација и национализам у средњем веку далеко су од постојања у данашњем облику. „Али занемарити због тога истраживање свјесних или несвјесних облика духовног живота

и националног осјећаја значи затворити очи и не видјети један од најзанимљивијих видова европског живота у XIII стољећу” (Lopez 1978, 307–308). Зачеци националног организовања у Европи сежу у време када је спор око универзалне власти између папства и царства, непосредно пред 1200. годину, достигао врхунац (Hoјzinga 1996, 18). Разуме се да овде није у питању претензија народа на политичку моћ, како би се говорило о нацији, већ претензија монарха и династија да се отму папској супремацији.

Представе о сопственом идентитету, као и представе о суседу као о другом, које су већ попримале облик стереотипа, приметне су у време Крсташких ратова. Уочавају се на обе стране Рајне, код Француза и њихових немачких суседа. Немачка гордост тешко је подносила вест о успесима Француза у Светој земљи, па „су бискупи и великаши источне Саксоније године 1108. позивали у рат против незнабожачког преобраћања, подсећали су на јуначка дела Француза на Оријенту: њих је требало надмашити као горде и угледне ратнике из суседне државе. Француска гордост, немачка завист: негативна својства другог потврђивала су сопствени идентитет” (Šulce 2002, 83).

НАЦИЈА КАО ПОЛИТИЧКИ САМОСВЕСТАН НАРОД

Писци који су се бавили нацијом разумевају је сваки на свој начин, много је више разлика него сличности, али једно им је, како ће запазити и Коста Чавошки, заједничко: „Упркос свим међусобним разликама, скоро сви искази старијих писаца о нацији у једном су истоветни: појам нације је нераздвојно здружен с појмом политике. Отуда свако ко се на било који начин бори за културна или политичка права своје нације мора изаћи на политичку сцену, било међународну или унутар дате државе, а најчешће и на једну и на другу” (Čavoški 2021, 127).

Нација је народ који испољава претензију на политичку моћ у форми државе, која би била стављена у службу његове културне моћи, идентитета и интереса. У првом плану је идентитет, а потом долази интерес. „Национални интереси изводе се из националног идентитета. Да бисмо спознали наше интересе, морамо пре тога спознати ко смо ми” (Huntington 2008, 17). И сам појам националног интереса је споран. Спорно је и у којој мери је овај појам плодан рационалној дефиницији. Држава се у спољној политици

не руководи само рационалним разлозима. Самољубље и слава, осећања и идеје, нису ништа мањи мотив кад се иступа на међународној арени од постизања материјалних добитака освајањем неких провинција или налажењем тржишта.

Један народ постаје нација када зна себе у својој држави, што значи да је и сама идеја државе оно што један народ чини нацијом. „Без обзира на то што извори показују да име народа и језика на једном подручју постоји од прве странице његове историје, сваки народ мора историјски однеговати свест о себи. Тиме постиже право да одлучује о својој судбини и да сам води своју државу. Све док се у историји није појавило доба у коме и сваки сељак у забаченим брдским насељима мисли да и он одлучује о судбини своје државе, дотле национално име није постало његова историјска светиња” (Екмећић 1989, 7).

Поред заштите живота, личне слободе и имовине, људи желе нешто што би се могло назвати колективним самоодређењем, а то значи обезбеђење тих истих вредности за своју нацију. Желе државу, јер „држава је политички статус једног народа организованог у територијалној целокупности” (Šmit 2001, 14). Држава једном народу даје статусно одређење чинећи га нацијом. „То је појава једног народа као организоване силе” (Tagore 1990, 97). Појам нације, указује Макс Вебер, нераздвојан је од политичке моћи и стално упућује на политичку моћ, а „оно што је ‘национално’ – уколико је то уопште нешто јединствено – представља специфичну врсту патоса, која је – у једној групи људи, повезаних језичко, верском и обичајном заједницом или истом судбином – везана за идеју о сопственој моћној политичкој организацији, која већ постоји или коју та група прижељкује. И уколико се та ‘моћ’ више наглашава, уколико је та веза специфичнија” (Veber 1976, 337).

ИСТОРИЈСКИ КОРЕНИ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

Тридесетогодишњи рат није био само сукоб религија – протестантизма и католицизма – већ је то био и сукоб различитих политичких концепција. На једној страни биле су католичка Француска, калвинистичка Холандија и лутеранска Шведска, које су представљале националне државе у заметку, а на другој страни биле су немачке и шпанске војске које су наступале с идејом да је универзална

империја налог Божје воље и једини начин за успостављање мира и истинског благостања човечанства. Тридесетогодишњи рат окончан је Вестфалским миром, чијим одредбама је, после тринаест векова, учињен крај концепту универзалне хришћанске империје (Hazoni 2021, 38, 39). Година потписивања овог мира, 1648, узима се и као тренутак рођења националне државе, барем у зачетку. Јесу ли, међутим, западни народи устали против универзализма римске цркве и Светог римског царства у име независности своје нације и националне државе, или да се устолоче на њихово место. Пример Луја XIV (1638–1715), „краља сунца”, који је покушао да успостави сопствену универзалну империју, то најбоље потврђује (Hazoni, 2021, 39).

Римокатоличка црква је одбацила Вестфалски споразум, а папа Иноћентије X у декрету *Zelo Domus Dei*, од 26. новембра 1648. године, каже да је „он био и остао ништаван, неваљан, неважећи, неморалан, неправедан, проклет, вредан осуде, бесмислен и потпуно лишен сваког ефекта” (Hazoni 2021, 40). Ни у три Вестфалска уговора није најављен никакав нови политички поредак, већ се још увек говори о Европи као универзалној *respublica Christiana*. Зачетке новог поретка, као и његове карактеристике, откриће истраживачи у потоњим временима (Hazoni 2021, 40).

Све до деветнаестог века, национално начело није узимано у обзир при стварању држава. „Подстицај који је довео национално питање до свести европских народа дошао је од Наполеона I. Побуђен како славољубљем, тако и судбоносним положајем у који је био постављен, он је, идући из победе у победу, дошао до обнове империје Карла Великог. Али хиљаду година после Карла народи који су улазили у састав његове монархије већ су се потпуно издвојили у националне групе. Ти принципи обједињавања којима је располагао Карло већ су давно престали да постоје; нови, пак, принцип политичке слободе, који је наводно оличавао Наполеон, могао се само у шали стављати у темељ здања које је подизао француски император. Дакле, уместо новог обједињавања Европе, Наполеонови подухвати су их само могли приморати да јаче осете своје националне разлике и своја национална сродства. Где је Наполеон имао посла с политичким телом, заснованим на апстрактном државном принципу, тамо је победа била лака. Постигавши својим ратничким искуством стратешку и тактичку надмоћност над противником, он више није имао шта да савладава. Сасвим је

другачија ситуација била тамо где је имао посла са живим народним јединицама, па биле оне тако слабе као што је Шпанија. Од Шпаније су и почели национални покрети и отпор француском освајачу. Године 1809. дошло је до првог излива германског националног духа, што се 1813. године претворило у снажан народни покрет. Руски народни покрет 1812. године и није био буђење народног духа, јер у руском народу он никад и није спавао у национално-политичком смислу. Народни устанак у Србији такође пада у првим годинама нашег столећа. После примирја Бечки конгрес је исто тако мало или још мање обраћао пажњу на националност него његов претходник – Вестфалски конгрес и изазивајући против себе реакцију, такође је доприносио развоју свести о начелима народности” (Danilevski 1994, 205).

Ни после Наполеонових ратова, кад се националност обзнанила у пуној мери, начело националности није добило признање, нити је заживело у међународним односима. Одлуке Бечког конгреса казују да су као критеријум и даље важиле легитимитет и начела *ancien regime*. Силе победнице над Наполеоном, тзв. Света алијанса, настојале су да изврше рестаурацију стања које је претходило револуцији, али то је било немогуће. „Наполеон је дошао и отишао; побједничке снаге су настојале да учине све да се он никад више не врати, али врста политике коју је он водио остала је као узор свакоме ко је имао амбиције и способности да га имитира” (Keduri 2000, 104). Саставни део његове политике били су и прогласи потчињеним народима против чијег је господара ишао, којима је распаљивао њихова национална осећања, подсећао их на њихову стару славу и позивао да поново задобију слободу – обећавајући са своје стране помоћ. Начин на који је ратовао није могао бити заборављен, као ни моралне силе које је у ту сврху мобилисао.

И тако смо стигли до државе утемељене на националном начелу, која својим члановима обезбеђује имовинску сигурност и заштиту личности, где се под личношћу подразумева живот, част и слобода. Али тако да се живот, част и слобода не односе само на индивидуалну слободу, већ да се схвате у ширем значењу и подразумевају национални живот, част и слободу. „Народност зато представља суштинску основу државе, сам узрок њеног постојања, и главни њен циљ и јесте управо очување народности” (Danilevski 1994, 187). А то значи да држава која нема народносну основу нема политичке легитимности, недостаје јој животно начело и морални

основ постојања. Из реченог, јасно се изводи начело да једна народност треба да има само једну државу.

Национална држава почива на идеологији о подударности политичких граница с културним границама нације. И да политичка моћ државе буде у функцији културне моћи нације, а у ту културну моћ улази на првом месту језик али и целокупно културно наслеђе садржано од митова, веровања, обичаја и традиција насталих кроз историјско трајање.

Уколико је део народности отргнут од народне целине и налази се у оквирима друге државе, где живи као национална мањина, већ тиме је нарушена национална част и окрњена животна способност дотичног народа. Такав народ, по речима Николаја Данилевског, треба држати за политичког богаља. „Историјски народ док не уједини у једну целину све своје делове, све своје органе, треба сматрати политичким богаљем” (Danilevski 1994, 60). Услед тога, не престаје политичка егзистенција али га „лишава пуноће и разноврсности манифестација за које је био способан без тог сакаћења” (Danilevski 1994, 60). Ако је народ поцепан на више државних целина, ни једна од тих држава не може постићи циљ ради којег постоји национална држава „право речено, сам тај циљ већ не постоји или, у крајњем случају, постоји у непотпуном виду. Значи да обе те државе нису постале истински свесне своје националне индивидуалности; њихов циљ може бити само неки привремени или случајни” (Danilevski 1994, 188). Тежња ка јединственој држави, национално заокруженој, показатељ је политичке животности и цивилизацијске зрелости народа. Народ који има више држава и не осећа потребу да се уједини, не треба сматрати зрелом нацијом, а ни једна од постојећих држава не може се сматрати националном државом. Најгоре од свега је то што су различите државе истог народа неминовно једна другој супротстављене. Једино међусобна супротстављеност и непријатељство даје смисао њиховој одвојености. Довољан је пример Украјине.

Једна од фундаменталних претпоставки национализма гласи: свака нација има право на своју државу. Такво право придавано је и новим и старим нацијама – нове имају право да је изборе, а старе, уколико су једно време егзистирале без државе, да је обнове. Уставши под Карађорђеом, Срби се нису представили као нова нација која тражи место на политичкој мапи света, већ као стара

нација која је устала да обнови своју државност – „вакрс државе српске”, казао би Стојан Новаковић.

Може ли се, међутим, сваком народу одобрити право на самоодређење и стварање националне државе? Може ли право на националну независност и самоодређење важити универзално и бити примењиво на све народе или су нека одступања неминовна? „Није сваки народ – пише Чичерин – способан да организује државу. За тај задатак потребна је виша политичка свест и државотворна воља коју не поседује свако. Народ, који није способан да се разумно и добровољно потчини врховној власти и да је подржи свим снагама, никада неће формирати државу; чак и ако се у њему формира нешто што личи на државни поредак, оно ће увек бити нестабилно... Народ, способан за државни живот, мора најпре да испољи поштовање законитог поретка” (Tihomirov 2008, 578).

Право на државу условљено је свешћу о том праву и вољом да се то право оствари. „Први став, који тврди да свака националност има право на државну егзистенцију, нужно је ограничен условом да се мора имати свест о том праву, јер несвесне личности, ни индивидуалне ни народне, не може бити, и немогуће је лишити ту личност онога што она нема. Тај недостатак народне свести о својој народној личности може долазити из разних разлога: од корените неспособности да се изађе из стања дивљаштва и племенске расцепканости или само још од недостигнуте зрелости. Веома је вероватно да се оба та разлога у суштини увек своде на овај последњи” (Danilevski 1994, 187).

Опште је мишљења да народност, уколико жели да постоји самостално, мора испољити јасну свест о националној посебности и претензију на самосталност. „Самопоштовање и убеђеност у своје колективно право на постојање представљају нужан део националне свести” (Kara-Murza 2015, 361). Уколико таква свест није присутна, онда је таква заједница лишена својства националности. Као таква, она је плен оних народа који су се издигли на степен нације. Племена која нису живела самосталним историјским животом, било зато што им је недостајала предиспозиција за то или су били жртва околности које су се окренуле против њих, остала су само етнички материјал без политичке индивидуалности. У том случају, не може се говорити о освајању, политичком убиству или сакаћењу. „Сам етимолошки смисао речи ‘освајање’ није применљив на таква племена, јер она не пружају ни отпор, ако се при томе

не нарушавају њихова лична, имовинска и друга грађанска права. Ако су та права остала неприкосновена, она немају шта ни да бране” (Danilevski 1994, 61).

Национална свест је предуслов, али, сама собом, није довољна да би се државност засновала, као што није довољна ни за очување државности. Да би народ остварио или сачувао своју независност, потребан му је, поред унутрашње кохезије, војна и економска снага. То су услови који се морају испунити. „Тамо где ти услови недостају, неће бити независне националне државе” (Danilevski 2021, 193). А то значи, шта друго, да на крају одлучује сила. Моралној сили, садржаној у националном осећању, потребно је придодати и материјалну силу. Претензија на државност, а то значи легитимност национализма, има своје постулате који се, у крајњем, свode на питање војне моћи. „Наука сматра да се тај статус одређује укрштањем броја становника и снагом економије. Развијена индустрија омогућава подизање јаке армије, а број становника одређује њену величину. Способност једне државе да створи велику армију и да у одлучујућим биткама докаже своју снагу био је основни услов за одређивање њеног положаја међу великим и малим земљама. Вероватно би овим факторима – броју становника и снази економије – требало додати и трећи: стратешки положај државе и њену цивилизацију, од којих је зависило у којој ће мери та земља бити у стању да искористи своје природне могућности” (Екмећić 1989, 680). Разуме се да се у обзир морају узети и међународне околности, а у првом реду снага оних који се тој независности противе.

НАЦИЈА И ДРЖАВА

Разлику између државе и нације, најопштије речено, можемо представити казавши: „нација је природни развитак; она је група породица или појединаца са истим традицијама; а држава је организована влада. Јасно је према томе да држава може бити организована нација, али нација може бити потчињена држави која није њена” (Екмећić 1993, 92). У време ренесансе, више је него очигледно, ови појмови нису били разграничени, нити су мислиоци и политички делатници ствар посматрали као право сваке владе да буде независна и право сваке нације на своју владу. „Ренесансна сувереност, према томе, била је државни а не национални идеал, али је прећутно обухватала и доцнији идеал модерног национализма.

Ово не значи да национални сентимент није уопште постојао – јасно је да је постојао у Енглеској и Француској у четрнаестом веку; али овај национални сентимент ишао је у прилог постојећим династијама и државној суверености, а није обухватао израз народне воље у влади” (Bergs 1993, 92).

Национална сувереност тражи једну државу за једну нацију, док је државна сувереност могла, пример Италије или Немачке, поделити једну нацију на низ малих државица које су се између себе гложиле и ратовале, утирући пут страном освајачу. „Под нацијом подразумевамо одређени број племена са заједничким наслеђем, што обично укључује и заједнички језик или верске традиције, и заједничку прошлост удруживања против заједничког непријатеља – све су то карактеристике које тако уједињеним племенима омогућавају да себе схвате као заједницу која се разликује од осталих, суседних заједница. Под националном државом мислим на нацију чија су се различита племена окупила под јединственом сталном владом, која је независна од свих осталих влада” (Hazoni 2021, 123).

Многи примери показују да се нације и државе не поклапају. Било је држава које су опстајале и функционисале упркос томе што су представљале конгломерат различитих народа, раса и вера. Хабзбуршка монархија, у дугом историјском периоду, не само што је опстајала већ је улазила у силе првог реда, а само њено постојање било је злочин против народности (Danilevski 1994, 69). Пруска је пружила пример моћне државе, далеко од националне хомогености, и без претензије да буде уздигнута до нације. „Пруска је била држава и хтела је да остане држава. Када се Фридрих Вилхелм III 1813. године у Апелу свом народу обраћа поданицима и позива их на ослобођење од француске владавине, он се том народу не обраћа као Прусима, нити као Немцима, већ их набраја појединачно као Бранденбуржане, Прусе, Слиежане, Литванце итд. Представе о држави и нацији овде се још увек тако мало поклапају” (Hoizjanga 1996). Било је, опет, и таквих држава које се нису успеле одржати упркос етничкој истородности; а још више оних које се нису ујединиле иако у њима живи један те исти народ.

Енглези, Шкоти и Велшани нису створили британску нацију, али јесу државу. Зашто се британска држава одржала одговор би могли дати спољнополитички успеси које су ови народи заједно постигли и ратови које су заједно водили.

Швајцарска је најбољи пример колико су растегљиви појмови нација и домовина: „три језичке заједнице, а ипак једна нација, учешће у три културне заједнице, а ипак без тенденција које воде распаду те заједнице, и све то иако целина кантона не гравитира ка једном културном центру, већ има пет или шест таквих центара” (Hojtinga 1996, 49). Није као у случају Француске, где окренутост према једном културном центру потиरे мноштво разлика, Швајцарска нема свој Париз.

Не ствара држава нацију, стварају је неки други чиниоци, али држава те чиниоце поспешује и тиме доприноси настанку нације. Да је држава стварала нације, немачка нација не би била створена, већ бисмо имали баварску и пруску нацију. На сажет начин, однос државе и нације изложио је Урош Десница. „И држава као таква долази у ред чинилаца у стварању народности. То изгледа некако парадоксално јер смо ми учили и научили баш обратно, тј. да је народност чинилац у стварању државе, а то је потпуно тачно, само што то не искључује оно прво, тј. да је и држава један од елемената за стварање народности. Али ми мислимо да је ово онај исти чинилац културно-историјски, који је на првом мјесту споменут. Јер заједничког дуготрајног живљења под истим културним условима и под истим историјским удесима, који спајају племена у вишу културну заједницу, у народност, може да буде само у држави, па зато држимо да није држава онај фактор који ствара народност већ да су то оне друге културно историјске појаве, само што су те појаве чешће и могућније у једној држави. Али су оне зато могуће и ван државе или на територији више држава. Баварска и Пруска биле су одувјек двије државе; Тоскана, Пијемонт, Краљевина двију Сицилија, Папина држава итд. биле су вјековима различите државе па се је ипак из свих њих створила само једна народност, јер су, осим расне заједнице, и културно историјске прилике, које су утицале на народе тих држава биле једнаке те су оне, и упркос разним државама, израдиле само једну, њемачку, односно, италијанску народност” (Desnica 1934, 131).

Држава не ствара нацију тако што би случајном мноштву које би се стекло у оквиру државних граница удахнула једну свест и вољу, али умногоме обезбеђује концентрацију чинилаца који творе националну вољу, обезбеђујући усредсређеност тих чинилаца. Бројни су примери народа који су опстали после нестанка њихове државе, али нема примера да се без државне структуре довршило

уобличење народа (Kara-Murza 2015, 140). „По држави добива народ онај виши духовни садржај, којег он сам по себи нема. Његови слепи инстинкти добивају од државе јаке узде у разборитим идејама права. Његова природна снага ступила је у виши, разбором испуњени стадиј свиести. Под завидљивим видом слободе ставио је себи сам окове повиесне одговорности” (Kjelen 1943, 111).

Хегел је објавио како је живот нација без државе предисторија. Држава није збир индивидуа, него њихово јединство остварено у обичајносној целини. У истом духу писао је и Вернер Зомбарт. „Поставимо ли сада питање у чему се састоји суштатство немачке идеје државе, онда ћемо немачко схватање државе морати да означимо као објективно органичко, како бисмо изразили да оно полази од темељне мисли: да држава није ни основана или сачињена од индивидуа, није агрегат индивидуа нити има сврху да поспешује било какве интересе индивидуа. Напротив, држава је народна заједница сабрана у целину, она је свесна организација Наиндивидуалног, коме, као делови, припадају појединачне индивидуе” (Zombart 2018, 78).

Идеја нације омогућила је укрупњавање мањих политичких јединица у веће политичке и културне заједнице. Амалгамисање мањих заједница у веће је у служби стварања претпоставки за настанак великих држава, којима је давано преимућство у односу на мале државе. Велика држава је значила моћ, а моћ, одређена војном силом, величином територија и бројношћу становништва, јесте оно што одређује вредност државе. Раније није било тако, па ће Монтеѕкје држати да је република као облик државе везана за мању територију, монархија је примерена за државе средње величине, док је деспотија, која почива на принципу страха, карактеристика територијално великих држава. И Русо је одбацивао велику државу, Волтер је држао да је истинско родољубље могуће само у целинама ограниченог обима. Нација је учинила да је родољубље могуће у великој територијалној држави, као што је било и у целинама у којима су се сви познавали – она приврженост каква се осећа према крају, која рађа дужност према завичају. Отаџбина за коју се људи жртвују и чине херојске подвиге може бити велика као Русија, а сентимент који надахњује њене људе није мање ватрен од оног који је надахњивао оне што су умирали на бедемима свога родног града.

ДРЖАВА И СЛОБОДА

Без националне хомогености и заједничких националних идеала тешко се ствара хармонична државна целина, заснована на слободним институцијама. Може ли се без призива тих идеала извршити мобилизација становништва зарад заштите слободе, било од спољашњег освајања или унутрашње узурпације? Запажања која је на ову тему оставио Џон Стјуарт Мил, претпостављајући да је вишенационална држава неће бити у стању да уједини своју популацију пред економским, политичким и војним изазовима, нису изгубиле на својој вредности. Услов слободних институција, по Милу, јесте да се границе власти углавном подударе с границама националности.

Национална држава подразумева правну и политичку једнакост свих својих припадника. Грађанско схватање нације, полазећи од „права по основу грађанства”, подразумева корпус грађанских и законских права, политичка права и дужности, као и права из друштвено-економског домена. То је један минимум узајамних права и обавеза припадника нације, која се ускраћују онима који јој не припадају (Smit 2010, 24–25). Путем поменутих права: грађанских, социјалних и политичких, етнички припадници се претварају у пуноправне грађане. „У националној држави државни народ више није прост случајан збир свих припадника једне државе; штавише, народ представља једно са нацијом, која изгледа више није само културна него и политичка заједница. Народна нација тражи да се као таква реализује и развија у сопственој држави; у националној држави она је слободна да влада сама и да буде слободна од сваке туђинске власти” (Šulce 2002, 141).

Слобода је сврха самој себи, ниједним другим добром не може се надоместити њезин губитак. „Оно што је, откако је света и века, срца неких људи онако снажно привлачило слободи јесу саме њене чари, њена љупкост, независно од богатства које она доноси. То је задовољство што се може говорити, делати и дисати без присиле, једино под владавином Бога и закона. Ко у слободи тражи нешто друго до ли њу саму, створен је да би служио” (Токвил 1994, 169). Само страст за слободом и независношћу чини један народ историјски делатним. „Слободан је само онај који више воли смрт него ропство” (Рајо 1922, 20). Али сама страст и спремност на жртву нису довољни да би се досегла слобода. Јер, у коначном, судбину

једног народа не одлучује количина напора коју ће људи учинити, већ колико су ти напори збирни. Збирни напори који прелазе у навику дају сталност вољи, а тога, како у политици тако и у култури, не бива без државе. „Нема јунаштва без отаџбине, али се исто тако мора казати: нема отаџбине без јунаштва” (Zombart 2018, 69). Борити се за отаџбину, значи борити се за њену слободу – значи бити националиста. Јер је „мисао народне слободе, основна идеја национализма” без чега нема нације (Ujević 1966, 98).

Политичка слобода има две сфере: слобода групе и слобода појединца. Под слободом групе подразумева се независност заједнице којој припадамо и одбијање туђинске управе над собом. Слобода групе је природна основа за њезин развитак. „Јер ниједна цивилизована раса не би трпела туђинску управу, ма како да су добри њени управљачи; па чак и нецивилизоване расе морају се обично убедити помоћу моћније војне силе, да приме вођство оних који су жељни да владају њима тобож ради њиховог сопственог добра. Постоји природна, примитивна тенденција против туђинске владавине која код цивилизоване расе постаје свесна жеља за политичком независношћу” (Berns 1993, 22). Државна независност потребна је народима како би се осигурали да их туђин не би искоришћавао привредно, пљачкао и експлоатисао, и да их не потчини духовно. И привредни и духовни развој подразумевају слободу. Ничим се не може оспорити „да је културни развитак једне земље и једног народа дубоко и нераздвојно везан са њиховом националном слободом и друштвеним прогресом” (Andrić 1997, 179). Национална слобода подразумева државност и оно што с државом иде – сувереност. Да би се један народ сматрао слободним, нису довољне само грађанске слободе у држави, оличене у једнакости пред ваљаним законима, већ и слобода државе, оличена у једнакости с другим државама, која је у њеној независности. Нема слободних људи у зависној земљи. „А по чему си и био слободан већ по томе што ти је влада домовине била независна?” (Stojanović 1922, 491). То је она слобода која се не своди на индивидуалне слободе, заштиту личних права, живота и иметка – већ национална слобода, потребна за развој националног живота и националне културе. За тај развој народ преузима ризике, што га чини нацијом.

Иако су уживали сва права и слободе као пуноправни грађани у Сједињеним Државама или Великој Британији, знајући шта се догађа њиховим сународницима под Хитлеровом влашћу, Јевреји

се нису могли осећати слободним. „Упркос формалним индивидуалним слободама које су имали, нису имали националну слободу, па нису ни били слободни. Национална слобода је дошла тек са успостављањем јеврејске националне државе у Израелу...” (Hazoni 2021, 130).

Као што се може осећати колективно ропство и патити због тога, исто је тако могуће и искуство колективне слободе и радост ослобођења. Ни лепота Боке није одагнала мучнину која долази од сазнања да се припада народу који није свој на своме, народу који чека национално ослобођење. И у вери да ће доћи дан слободе, иду заветни Шантићеви стихови:

И да с тобом гледам на твој Ловћен плави!

Па једнога дана кад се Господ јави,

Кад орлови наши високо заброде,

И са твојих рука пану гвожђа тврда:

Да побједну химну слушам с твојих брда,

И да с тобом славим дан златне слободе! (Šantić 1911, 48)

Без слободе оних чији бол и патњу доживљавамо као сопствене, не може се бити слободан. А таква слобода задобија се тек у својој националној држави.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Andrić, Ivo. 1997. *Spomenik Bori Stankoviću Umetnik i njegovo delo*. Beograd: Prosveta.
- Berns, Delajl S. 1993. *Politički ideali*. Niš: Gradina.
- Čavoški, Kosta. 2021. *Nacija i nacionalizam*. Beograd: Catena mundi.
- Danilevski, Nikolaj. 1994. *Rusija i Evropa*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Desnica, Uroš. 1934. „Jugoslovenstvo kao narodnost.” *Magazin sjeverne Dalmacije*. Split: Hrvatska štamparija S. Vidović.
- Đurić, Miloš. 1948. „Predgovor” za: *Eshil-Sofokle-Euripid, Odabarane tragedije*. Beograd: Prosveta.
- Ekmečić, Milorad. 1989. *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*. Beograd: Prosveta.
- Eshil. 1948. *Odabrane tragedije, (Eshil, Persijanci)*. Beograd: Prosveta.
- Hantington, Samjuel. 2008. *Američki identitet*. Podgorica: CID.

- Hazoni, Joram. 2021. *Vrlina nacionalizma*. Beograd: Clio.
- Hojzinga, Johan. 1996. *Patriotizam i nacionalizam u evropskoj istoriji do kraja devetnaestog veka*. Novi Sad: Prometej; Beograd: Tersit.
- Kara-Murza, Sergej. 2015. *Demontaža Naroda*. Beograd: Informatika - Prevodilačka radionica Rosić.
- Keduri, Eli. 2000. *Nacionalizam*. Podgorica: CID.
- Kjelen, Rudolf. 1943. *Država kao životni oblik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lopez, Roberto. 1978. *Rođenje Evrope*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pajo, Žil. 1922. *Veština biti čovek*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Šantić, Aleksa. 1911. *Pjesme*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Smit, Antoni D. 2010. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Šmit, Karl. 2001. *Pojam političkog – norma i odluka, Karl Šmit i njegovi kritičari*. Beograd: „Filip Višnjić”.
- Stojanović, Ivan. 1922. *Najnovija povijest Dubrovnika*. Dubrovnik: Knjižara J. Tošovića.
- Šulce, Hagen. 2002. *Država i nacija u evropskoj istoriji*. Beograd: “Filip Višnjić”.
- Tagore, Rabindranat. 1990. *Nacionalizam*, Beograd-Zemun: Alfa, Agencija „Draganić”.
- Tihomirov, Lav. 2008. *Monarhija*. Beograd: Ukronija, Logos.
- Tokvil, Aleksis. 1994. *Stari režim i revolucija*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ujević, Tin. 1966. *Eseji, rasprave, članci III: o politici, o ekonomiji, o sociologiji*. Zagreb: Znanje.
- Veber, Maks. 1976. *Privreda i društvo I*. Beograd: Prosveta.
- Zombart, Verner. 2018. *Trgovci i junaci: patriotska razmišljanja*. Beograd: Društvo za privrednu istoriju: Institut za evropske studije.

Ђуро Бодрожич**Institute for Political Studies, Belgrade***THE ROLE OF THE STATE IN SHAPING AND
PROTECTING NATIONAL IDENTITY****Resume**

In this paper, we are talking about the historical roots of the nation state. In order to understand the meaning of an ideal, it is necessary to know its history, which also applies to the national ideal. By nation we mean people who know themselves in their country. The idea of the state is what transforms a people, understood as a cultural concept, into a politically active force that we know as a nation. In order for a nation to be considered free, not only civil liberties in the state embodied in equality before good laws are sufficient, but also freedom, embodied in equality with other states, which is in its independence. National independence is needed by peoples in order to ensure that foreigners do not take advantage of them economically, plunder and exploit them, and do not subjugate them spiritually. Both economic and spiritual development imply freedom. There is no denying that the cultural development of a country and a people is deeply and inseparably linked with their national freedom. The state does not create a nation by infusing a single consciousness and will into a random multitude that would be acquired within the state borders, but it largely ensures the contribution of factors that form the national will by ensuring the concentration of those factors. There are numerous examples of peoples that survived of their state, but there are no examples of the formation of a people being completed without a state structure.

We cite reasons that indicate that the national state is the best form of political organization because it has proven to be the most suitable political form for preserving individual and collective freedom.

Keywords: nation, nationalism, nation state, national identity, freedom, state, politics, sovereignty

---

* E-mail address: djuro.bodrozic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 30. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

Стефан Сурлић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Андријана Лазаревић**

Институт за политичке студије, Београд

ПРИНЦИП ТЕРИТОРИЈАЛНОГ ИНТЕГРИТЕТА: ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ ТРАГАЊА ЗА ФИНАЛНИМ СТАТУСОМ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ***

Сажетак

У раду се анализира принцип територијалног интегритета у контексту спора око финалног статуса Косова и Метохије. Не одређујући се према правним споровима, аутори пружају преглед теоријске дебате о територијалном интегритету дефинишући политичке последице по територијални интегритет Србије од момента једностраног проглашења независности Косова* 2008. године. Упркос константи која се огледа у помињању интегритета неодвојиво од суверенитета, у раду се истиче политичка пракса у којој је „територијални интегритет” Србије преточен у апел другим државама да поштују принцип неповредивости граница. Подршка независности Косова од стране водећих западних земаља условило је Србију на дијалог са привременим, а потом перманентним институцијама управе у Приштини. У раду се закључује да је територијални

* Имејл-адреса: stefan.surlic@fpn.bg.ac.rs.

** Имејл-адреса: andrijana.lazarevic@ips.ac.rs.

*** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

интегритет сведен на декларативну димензију, будући да је политички захтев за заштитом права српске заједнице на територији Косова и Метохије обавезало Београд на многе уступке, укључујући признање сувереног права институција Приштине.

Кључне речи: територијални интегритет, Косово*, једнострано проглашење независности, УН Резолуција 1244, Бриселски споразум, „немачко-француски предлог”

УВОД

Разматрање принципа територијалног интегритета важно је из више разлога. Упркос дијалогу о нормализацији односа, Београд и Приштина нису постигли сагласност око коначног статуса Косова и Метохије. Србија тврди да је Косово и Метохија саставни део њене територије које може уживати облик широке и суштинске аутономије, док власти у Приштини истичу да је Косово¹ прогласило независност 2008. године и да га многе земље признају као државу са територијом над којом има неспорни суверенитет.

Не одређујући се према правним споровима, циљ рада је да уз преглед теоријске дебате о територијалном интегритету дефинише политичке последице по територијални интегритет Србије од момента једностраног проглашења независности Косова* 2008. године. Анализа полази од докумената који су дефинисали територијални интегритет Србије, позвали на његово очување, као и споразума који су постигнути у процесу нормализације односа између Београда и Приштине.

Принцип територијалног интегритета на изабраном примеру има врло специфичну и комплексну политичку генезу. Упркос константи која се огледа у помињању интегритета неодвојиво од суверенитета, у политичкој пракси је „територијални интегритет” Србије преточен у апел другим државама да поштују принцип неповредивости граница и не подржавају њихову једнострану промену. Дијалог о нормализацији односа је од самог почетка легитимизовао

¹ Овај назив је без прејудуцирања статуса и у складу је са Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација 1244/1999 и Мишљењем Међународног суда правде о Декларацији о независности Косова.

право власти у Приштини на суверенитет, признајући ауторитет косовских институција у евентуалном оснивању Заједнице српских општина као облика аутономије за српску заједницу у односу на централне власти. С друге стране, Србија се и даље резолутно противи формалном признању једнострано проглашене независности и евентуални захтев за чланство Косова* у Уједињеним нацијама дефинише као „црвену линију”.

У наредним редовима ће се представити спектар докумената и политичких одлука које су утицале на територијални интегритет Србије у контексту трагања за коначним статусом Косова. Опсег последица је тешко утврдити јер нису статичне, већ су детерминисане континуираним политичким процесом који у симбиози геополитичких кретања и унутрашњих конфронтирајућих погледа и даље опицавају своје реалне исходе. Ипак, анализа принципа територијалног интегритета и његове политичке употребе у контексту Косова пружа свеобухватнији поглед на комплексност статусног спора.

ПРИНЦИП ТЕРИТОРИЈАЛНОГ ИНТЕГРИТЕТА И САВЕТОДАВНО МИШЉЕЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ СУДА ПРАВДЕ

Концепт територијалног интегритета је фундаментални принцип међународног права који се односи на неповредивост граница државе и територијални суверенитет (Charney 2005). Заснован је на идеји да државе имају право да контролишу сопствену територију и да међународна заједница то право треба да поштује и штити. Принцип територијалног интегритета значајан је чинилац међународног правног поретка, и заштићен је у Повељи Уједињених нација, у члану 2, тачки 4, која гласи: „Све чланице ће се у својим међународним односима уздржавати од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности било које државе, или од било чега другог што није сагласно с циљевима Уједињених нација.” Слично, Декларација о принципима међународног права о пријатељским односима и сарадњи међу државама наглашава важност „поштовања суверенитета, територијалног интегритета и политичке независности држава” (UN General Assembly 1970). Повеља се не односи на појединце или народе, већ искључиво на односе међу државама. Начело

територијалног интегритета држава је утемељено и заштићено низом последичних правила која забрањују мешање у унутрашњу јурисдикцију држава (видети Shaw 2017). Други важан међународни инструмент који се односи на територијални интегритет је Хелсиншки завршни акт (усвојен 1. августа 1975.), који захтева следеће: „Државе учеснице ће се уздржати у својим међусобним односима, као и у својим међународним односима генерално, од претње или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности било које државе...” (član IV). Ипак, Хелсиншки завршни акт се не залаже за безусловно и апсолутно одржавање територијалног интегритета. У члану I, Поглавља 1 (*Declaration on Principles Guiding Relations between Participating States*) изричито се наводи да се „границе могу мењати, у складу са међународним правом, мирним средствима и споразумом” .

Дакле, принцип територијалног интегритета није апсолутан и може се паралелно посматрати са другим принципима попут права на самоопредељење. Генерална скупштина УН је признала право на самоопредељење као основно људско право (*Generalna skupština UN 1960*) и признала је да ово право понекад може укључивати отцепљење мањинског становништва од државе. „У случајевима када мањинско становништво тражи независност од државе, право на самоопредељење се може посматрати као надмашивање принципа територијалног интегритета, посебно ако је мањина изложена дискриминацији или кршењу људских права” (Shaw 2017; Castellino 2000).

Из правне перспективе, питање да ли је проглашење независности Косова било у складу са међународним правом остаје спорно. Одређени аутори тврде да је независност Косова била заснована на праву на самоопредељење мањинске заједнице којој су системски кршена права, док други истичу да је тиме повређен територијални интегритет Србије (Musliu 2020). Дебата о финалном статусу Косова указује на константну „тензију” између два наведена принципа.

Посебну пажњу стручњака за међународно право привукло је Саветодавно мишљење Међународног суда правде који је био позван од стране Генералне Скупштине УН-а, а на иницијативу Србије, да се изјасни о томе „да ли је једнострано проглашење независности, 17. фебруара 2008. године, од стране привремених институција самоуправе Косова у складу са међународним правом?” (*International Court of Justice [ICJ] 2010*).

Аргумент на који се Србија позивала у овом поступку пред Међународним судом правде био је да је „неколико принципа у данашњем међународном праву тако чврсто успостављено као што је принцип територијалног интегритета који захтева да се поштује сама територијална структура и конфигурација државе. Поред тога што представља један од кључних елемената концепта суверене једнакости, територијални интегритет се сматра суштинским у контексту стабилности и предвидивости међународног правног система у целини” (Serbia CR 2009/24 hearing of 1 December 2009, paragraph 4, p. 63., цитирано у: Urrutia 2012, 111). Сједињене Америчке Државе су, поред осталих, имале супротан став, сматрајући да једнострано проглашење не крши општи принцип територијалног интегритета. „Поменути принцип позива државе да поштују територијални интегритет других држава. Али он не регулише унутрашње понашање група унутар држава, нити спречава такве унутрашње групе да се отцепе или прогласе независност” (United States of America (Mr. Harold Hongju Koh) CR 2009/30 hearing of 8 December 2009, paragraph 20; цитирано у: Urrutia 2012, 111).

Како истиче Хрњаз, Међународни суд правде је заузео „формалистичку позицију” тумачећи само да ли је Декларација о независности акт који је у складу са међународним правом (Hrnjaz 2015, 265). „Иако се он, дакле, није ни дотакао суштине спора, у међународној и јавности у Србији је створена перцепција да је Саветодавно мишљење донето у корист Косова и држава које су га признале као независну државу” (Hrnjaz 2015, 266).

Саветодавно мишљење изнедрило је и тумачење о „правној неутралности” у вези са сецесијом у смислу да међународно право „не садржи експлицитну ауторизацију или потпуну забрану (једностраних) сецесија” што не би требало тумачити као непристрасност или чак дозвољеност будући да се међународно право снажно противи једностраним сецесијама, „док истовремено штити постојеће државе од дезинтеграције њихове територије” (van den Driest 2015, 484).

У свом истраживачком раду „Територијални интегритет и самоопредељење: приступ Међународни суд правде у саветодавном мишљењу о Косову”, Ињиго Уритиа поставља питање „Да ли признање независности Косова од стране 69 држава чланица Уједињених нација (у време објављивања саветодавног мишљења) крши обавезу немешања, држава чланица УН-а, у унутрашње послове

Србије, а посебно у њен територијални интегритет? и „Који су то главни налази у вези са принципом територијалног интегритета држава које можемо извући из поменутог Мишљења” (Urrutia 2010, 133–134) међу којима издвајамо следеће:

- Принцип територијалног интегритета делује првенствено на међудржавној сфери и не утиче на појединце или народе, већ на односе међу државама. Међународно право не дозвољава једнострану сецесију, али забрана једностраног проглашења независности није имплицитна у принципу територијалног интегритета.
- Начело територијалног интегритета има ограничен домет када се ради са недржавним субјектима, а његови ефекти су индиректни, делујући на нивоу ефективности сецесије и признања од стране трећих држава. Забрана једностране сецесије није забрана суб-државним актерима, већ забрана државама да признају ентитете створене под незаконитим околностима.
- Међународно право остаје неутрално у погледу сецесије, а сама сецесија се не може сматрати изричито легалном или нелегално. Дозвољене су само мирне и демократске процедуре за отцепљење, док је употреба силе забрањена. Међународно право може се бавити одређеним декларацијама независности ако крше друге императивне норме или су повезане са незаконитом употребом силе.
- Принцип самоопредељења функционише у сценаријима где декларације о независности спадају у традиционално колективно право на самоопредељење. Територијални интегритет државе не може блокирати остваривање других права признатих међународним правом, као што је право на спољно самоопредељење.
- У сценаријима ван контекста међународног права самоопредељења, не постоји нова забрана сецесије која произилази из принципа територијалног интегритета. Не постоји експлицитно правило које забрањује проглашење независности, нити постоји консензус у међународној заједници који би омогућио дискусију о позитивном праву на отцепљење.

ТЕРИТОРИЈАЛНИ ИНТЕГРИТЕТ И РЕЗОЛУЦИЈА 1244 САВЕТА БЕЗБЕДНОСТИ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Неуспех преговора у Рамбујеу био је изговор за бомбардовање СР Југославије од стране НАТО-а које је окончано „Војно-техничким споразумом” потписаним у Куманову. Овај споразум, касније основа за доношење Резолуције 1244 Савета безбедности УН, подразумевао је повлачење српских безбедносних снага са територије Косова. Резолуцијом се заснивао „привремени режим” и није се могло сматрати да она „заснива стални институционални оквир на територији Косова” већ „налаже да Унмик² само олакша пожељно испеговарано решење за будући статус Косова” (Međunarodni sud pravde 2010, цитирано у: Hrnjaz 2011, 88). Међутим, привремени карактер Резолуције је са протоком времена постепено легализовао перманентни губитак суверенитета Србије над тим делом територије.

У преамбули Резолуције се наводи приврженост свих држава чланица „суверенитету и територијалном интегритету СР Југославије и других држава региона, како је наведено у Хелсиншком документу и анексу 2” (Rezolucija 1244). У анексу 2 се међу општим принципима о политичком решењу кризе на Косову наводи „политички процес ка успостављању споразума о привременом политичком оквиру, који ће обезбедити суштинску самоуправу на Косову, узимајући у потпуности у обзир споразуме из Рамбујеа и принципе суверености и територијалног интегритета СР Југославије и других земаља у региону, и демилитаризацију ОВК” (Rezolucija 1244, aneks 2).

Будући да споразум у Рамбујеу није производ сагласности обе стране у преговорима и да текст понуђен у овом француском дворцу предвиђа референдум о осамостаљивању Косова након три године, јасно је да Резолуција даје противречан став о територијалном интегритету СР Југославије, касније Србије, док је суверенитет ускраћен самим документом који у својим тачкама налаже повлачење представника цивилне управе и безбедносних снага, што чини основне прерогативе једне државе на њеној територији. Као што истиче Хрњаз, „двосмислености и дипломатске формулације у резолуцији због тога, чини се, нису случајне, већ су последица различитих интереса држава које су учествовале у њеном доношењу

---

² Мисија Уједињених нација на Косову.

и потребе да се донесе какав-такав текст како би се постигло какво-такво решење” (Hrnjaz 2011, 89).

АНАЛИЗА ДОКУМЕНАТА ПОСТИГНУТИХ У ОКВИРУ ДИЈАЛОГА О НОРМАЛИЗАЦИЈИ ОДНОСА ИЗМЕЂУ БЕОГРАДА И ПРИШТИНЕ

Бриселски споразум потписан 19. априла 2013. године представља „Први споразум о начелима за нормализацију односа” који су потписали тадашњи премијери Ивица Дачић и Хашим Тачи. Споразум је имплицитно имао значајан утицај на принципе суверенитета и територијалног интегритета. Нормализација односа Београда и Приштине је дефинисала две равноправне преговарачке стране, а тачке споразума које су се односиле на формирање Заједнице српских општина, интеграцију досадашњих полицијских и судских институција на северу Косова, као и одржање локалних избора „у складу са косовским законима” су признале суверенитет власти у Приштини над целом територијом Косова. На крају, поред временског оквира и начина примене одредаба споразума, у тачки 14. се наводи „да ниједна страна неће блокирати нити подстицати друге да блокирају другу страну на њеном путу ка ЕУ” (Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa 2013). Будући да европске интеграције подразумевају да на крају процеса уследи пуноправно чланство у Унији, јасно је да је Бриселски споразум представљао први формални документ којим су се Србија и Косово дефинисали као два засебна политичка система.

Иако је дијалог под окриљем ЕУ започет 2011. године на основу Резолуције Генералне скупштине Уједињених нација од 9. септембра 2010. године (А/РЕС/64/298 2010), отварањем преговора о приступању ЕУ у јануару 2014. и Поглавља 35 у децембру 2015. године, озваничена је веза између нормализације односа с Приштином и процеса приступања Србије ЕУ. На тај начин Европска унија је, у процесу преговора са Србијом, искористила Поглавље 35 које је обично посвећено „осталим” питањима како би се преко њега пратио и оцењивао напредак у дијалогу Београда и Приштине.

У Заједничкој позицији Европске уније за Поглавље 35 наводи се да ће „напредак Србије у преговорима о приступању ЕУ бити вођен напретком Србије у процесу припрема за приступање, који ће се мерити нарочито у односу на сталну ангажованост Србије ка

видљивом и одрживом побољшању односа са Косовом, као и у односу на остале захтеве садржане у тачки 23. Преговарачког оквира”. Европска унија је такође констатовала да је Србија, својим ставом да „у потпуности разуме да процес приступања ЕУ и нормализације морају да теку паралелно и да се међусобно подупиру” (CONF-RS 2/14) остаје потпуно посвећена наставку процеса нормализације и дијалога с Приштином. Иако ово поглавље не замењује дијалог Београда и Приштине који се води под покровитељством Високог представника ЕУ, на овај начин је процес преговора инкорпориран у приступне преговоре о чланству ЕУ и тако постао саставни део евроинтеграционих процеса Србије. Посебно је апострофирана условљеност процеса приступања напретком у нормализацији односа – уколико „напредак у нормализацији односа са Косовом, значајно заостаје за укупним напретком преговора, а да је разлог томе пропуст Србије да поступа у доброј вери, нарочито када је реч о примени споразума који су постигнути између Србије и Косова” Комисија ће „на сопствену иницијативу или на захтев једне трећине држава чланица, у складу са тачком 25. преговарачког оквира, предложити да препоруке за отварање и/или затварање других преговарачких поглавља не буду дате, и прилагодити припадајући припремни рад, према потреби, све док се не приступи решавању ове неуједначености” (Zajednička pozicija Evropske unije 2015). Преговарачки оквир је на тај начин успоставио механизам кроз који би недостатак напретка у нормализацији односа могао довести до неотварања и незатварања осталих поглавља. Поред овог формалног услова јасно је да је оквир интеграција, кроз сепаратно помињање две стране, оспорио територијални интегритет Србије над Косовом, третирајући их као два потпуно засебна политичка система.

Након дужег застоја у дијалогу, посредством дипломатске иницијативе САД, 2020. године је између Београда и Приштине постигнут тзв. „Вашингтонски споразум”. Стране су потписале одвојене документе а једна од заједничких тачака је подразумевала једногодишњи мораторијум на аплицирање за чланство Косова у међународним организацијама, док је Србија пристала на мораторијум на кампању отпризнавања, као и уздржавање од формалних и неформалних захтева било којој држави или међународној организацији да не призна Косово као независну државу (Vašingtonski sporazum 2020). Овај документ се није тицао питања суверенитета и територијалног интегритета иако је после Бриселског споразума

додатно нагласио једнакост преговарачких страна. Документ је заправо представљао својеврсни *interregnum* до најављене „финалне” нормализације односа.

Немачко-француски, потом „европски предлог” је уз снажан међународни притисак на почетку 2023. године постао непотписани договор са клаузулом обавезности поштовања свих тачака. Преамбула растегљиво комбинује „различите погледе” по питању статуса истовремено помињући неповредивост граница и поштовање територијалног интегритета и суверенитета и заштите националних мањина као основне услове за мир. Одвојен пут без међусобне блокаде према Европској унији се потврђује и у овом тексту иако је дефинисан још у Бриселском споразуму у члану 14. Усаглашени текст споразума је у многоме сличан споразуму две Немачке, а поклапање је сликовито и у члану 2. у коме се помиње Повеља УН, укључујући „суверену једнакост свих држава, поштовање независности, аутономије и територијалног интегритета, права на самоопредељење, заштите људских права, и недискриминације” (EEAS 2023).

Посебно могућу промену у односу на досадашњу политику Србије у обезбеђивању отпризнавања самопроглашене независности Косова доноси члан 4. у коме се наводи да ниједна страна не може да представља другу у међународној сфери нити да делује у њено име са нагласком на то да се „Србија неће противити чланству Косова у било којој међународној организацији” (EEAS 2023). Без експлицитног помињања формалног признања независности овај текст споразума свакако захтева од Београда да прихвати Косово као засебан политички систем који функционише независно од државе Србије укључујући и међународне оквире.

Јасно је да овај непотписани документ неформално значи нови преговарачки оквир и услов за даљу евроинтеграције Србије. Немачко-француски предлог је циљано формулисан по узусима споразума две Немачке са жељом да произведе сличне последице у међународној арени, односно да потврди суверенитет и територијални интегритет Косова као неспорне међународно признате државе.

Србија се обавезала да ће након формирања ЗСО од стране Приштине прихватити међусобно признање свих докумената, као и да се неће противити даљем међународном потврђивању косовске независности. Позиција Србије је на спољнополитичком плану дефинисана у виду два „не”: не формалном признању и не чланству

Косова у УН (Politika 2023). Аутономија за Србе и статус за Српску православну цркву и српску културну и верску баштину остају и даље предуслови за све остале концесије према Приштини. Поредећи текст овог споразума са Споразумом две Немачке, Килибарда наводи да се признање „не спомиње, али оно је ту садржано као пуно, *de jure* признање стране државе”, те да „право на територијални интегритет, неповредивост граница, забрана употребе силе, право на независно представљање у међународним односима” припадају државама, као да би овим формулацијама Србија „бесповратно признала независност Косова, а за њом би вероватно уследиле и друге државе које то још увек нису учиниле” (Kilibarda 2022).

ТЕРИТОРИЈАЛНИ ИНТЕГРИТЕТ И ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ

Територијални интегритет је појам који се често користи у званичном политичком дискурсу. Од једностраног проглашења независности до данас се без обзира на промену политичких околности територијални интегритет помиње као витални национални интерес. Доносиоци одлука су упркос разликама у начинима на који приступају проблему статуса Косова истицали да су њихове намере усмерене ка очувању територијалног интегритета Србије са Косовом као саставним делом државе.

Дефинисање националног интереса може се анализирати кроз експозе мандатара за састав владе. Коштуница је истицао да је доношењем Устава Србије, истакнута обавеза сваке државне институције да сачува суверенитет и територијални интегритет земље, мандатар Цветковић је у свом другом експозеу из 2011. године истакао као други приоритет очување Косова и Метохије у саставу Републике Србије, док је Дачић свој мандат 2012. године започео са захтевом за „праведним решењем” које ће бити резултат дијалога Београда и Приштине (Dimitrijević i Lipovac 2017, 80–92). У свом експозеу из 2016. Вучић истиче: „Нећемо признати једнострано проглашену независност наше јужне покрајине, али ћемо у интересу регионалне стабилности и што бољих српско-албанских односа наставити дијалог Београда и Приштине” (Dimitrijević i Lipovac 2017, 80–92).

На основу анализе експозеа, најважнији национални интерес Србије од 2007. године је везан за заштиту територијалног

интегритета земље иако није дефинисано на који начин то учинити осим кроз подршку дијалогу Београда и Приштине. Занимљиво је да је у период након потписивања Бриселског споразума уочена промена фокуса на реализацију постигнутих договора, пре свега Бриселског споразума којим је предвиђено формирање Заједнице српских општина. Брнабић је у својим експозеима посебно апострофирала заштиту интереса и безбедности Срба који живе на Косову као и „континуитету рада са претходном Владом” (Dimitrijević i Lipovac 2017, 80–92).

Са актуелизацијом идеје разграничења, ауторским текстом за Блиц, председник Вучић 2017. године најављује „унутрашњи дијалог” о Косову. Иако није изнет никакав конкретан предлог, текст је садржао неколико кључних порука, а између осталог „трајно решење које би било одрживо и у будућности” (Milidrag 2018, 11). Приликом иницирања унутрашњег дијалога председник Вучић је имплицитно говорио о политичком договору који би подразумевао и ревидирање става о територијалном интегритету Србије у постојећим границама. „Још од 1878, од стварања тзв. Призренске лиге, ми Срби нисмо желели да будемо довољно одговорни да разумемо и снагу и жеље Албанаца, а албанском грешком, великом, и хвала им на томе, сматрам неразумевање српских државних и националних интереса и њихово потцењивање, или још горе, покушај да се они ставе под тепих зато што неко мисли да је уз подршку дела великих сила то могуће” истакао је Вучић (Vučić 2017).

Тема очувања територијалног интегритета доминирала је сесијама у оквиру унутрашњег дијалога у којима су учешће имали различите друштвене сфере од академске заједнице до представника цивилног друштва. Проблем коначног статуса Косова као територије било је основно и једино важно питање, питање које је одређивало виђење самог проблема, али и његова могућа решења (Milidrag 2018, 11). Унутрашњи дијалог се читао и као нека врста „пребацавање одговорности на цело друштво” због лоше вођене политике по стратешким питањима очувања суверенитета и територијалног интегритета Србије” (Subotić 2017, 92).

Принцип територијалног интегритета поново је добио на значају са руском инвазијом Украјине. Направљена је директна паралела између СР Југославије 1999. и Украјине 2022. године у контексту разлога због којих Србија неће признати руску анексију украјинских територија. Вучић је у говору на годишњем заседању

Генералне скупштине УН саопштио: „Тражимо јасан одговор на питање које већ годинама постављам мојим саговорницима, лидерима многих земаља - у чему је разлика између суверенитета и територијалног интегритета Украјине, и суверенитета и територијалног интегритета Србије, који је грубо нарушен, а чему многи од Вас дају међународно признање и легитимитет?“ (Politika 2022).

ЗАКЉУЧАК

Територијални интегритет је важан принцип у међународним односима који подразумева да су границе државе неповредиве. Од 2008. године, када је Косово прогласило независност, Србија је инсистирала на поштовању докумената који налажу поштовање њеног територијалног интегритета. Међутим, широко међународно признање независности Косова, а пре свега водећих западних земаља условило је Србију на дијалог са привременим, а потом перманентним институцијама управе у Приштини. Захтев за заштитом права српске заједнице на територији Косова обавезало је Београд на многе уступке, укључујући признање сувереног права институција Приштине да уређују власт на локалном нивоу, правосуђе, полицију и судство.

Принцип територијалног интегритета остао је љуштура у процесу нормализације односа која је захтевао да Београд и Приштина буду једнаке стране у дијалогу и да једна другој признају засебан пут ка чланству у Европској унији. Декларативне поруке Београда сведене су на одбијање формалног признања независности и противљењу чланству Косова у Уједињеним нацијама.

Намера рада је била да кроз свеобухватну анализу докумената који говоре о територијалном интегритету у контексту спора око финалног статуса Косова, као и процеса и порука дефинише политичке последице трагања за одрживим и прихватљивим решењем. Уградња „немачко-француског“ предлога у преговарачки оквир Србије са ЕУ дефинисао је обавезу Београда и Приштине о међусобном поштовању суверенитета и територијалног интегритета. На тај начин дошло је до евидентне дискрепанце између правних аргумената и политичке реалности о територијалном интегритету.

Разматрање питања територијалног интегритета у случају Србије и Косова важно је за разумевање динамике конфликта, (не)споразумевања и изградње мира између Срба и Албанаца. Испитујући

начин на који је принцип територијалног интегритета третиран у прошлости и различите приступе који су предузети у оквиру нормализације односа, дошло се до закључка да су различита тумачења и “конструктивна нејасноћа” релевантних докумената били основа за различите политичке позиције и константу неразумевања између Београда и Приштине. Наставак истраживања би требало да се усмери на друге појмове и принципе на које се позивају две стране дајући им потпуно супротстављена тумачења. Разобличавање политичке позадине различитих појмова први је степеник ка суштинском разумевању спора око финалног статуса Косова и Метохије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abi-Saab, Georges. 2006. “Conclusion.” In *Secession: International Law Perspectives*, Marcelo Kohen ed. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Castellino, Joshua. 2000. *International law and Self-Determination - The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post-Colonial 'National' Identity*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Charney, J. Ian. 2005. *International law and the use of force: a new framework*. Oxford: Oxford University Press.
- Chivvis, S. Christopher. 2018. “The case for recognizing Kosovo.” *Foreign Affairs* 97 (5): 44–52.
- Dimitrijević, R. Ivan i Milan Lipovac. 2017. „Nacionalni interes Republike Srbije: Analiza ekspozea mandatara Vlade od 2007. do 2017. godine.” *Srpska politička misao* 57 (3): 71–97. doi.org/10.22182/spm.5732017.4.
- EEAS. 2023. “Belgrade-Pristina Dialogue: EU Proposal - Agreement on the path to normalisation between Kosovo and Serbia.” https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-eu-proposal-agreement-path-normalisation-between-kosovo-and-serbia_en.
- Hrnjaz, Miloš. 2011. „Rezolucija 1244 – u čemu je problem.” *Politički život* 3: 81–91. <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Politicki-zivot-broj-3.pdf>.
- Hrnjaz, Miloš. 2015. „Srbija i upotreba pravosudnog rešavanja međunarodnih sporova od 1914. do 2015. godine: vek neuspeha.” U *Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, ur. Vesna Knežević – Predić, 253–270. Beograd: Fakultet političkih nauka.

- International Court of Justice (ICJ), Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo (Advisory Opinion), General List No. 141, 22 July 2010, hereafter Kosovo AO. <https://www.icj-cij.org/case/141>.
- Kilibarda, Pavle. 2022. „Francusko-nemački predlog za priznanje Kosova – opasnost rešenja leži u netransparentnosti.” *KoSSev*. <https://kossev.info/francusko-nemacki-predlog-za-priznanje-kosova-opasnost-resenja-lezi-u-netransparentnosti/>.
- Milidrag, Predrag. 2018. *Unutrašnji dijalog o Kosovu: Pregled i ocena rezultata*. Beograd: Fondacija za otvoreno društvo.
- Musliu, Valon. 2020. “Territorial integrity and the Kosovo issue: Conceptual approaches, international law, and the politics of statehood.” *International Studies* 57 (1-2): 117–133.
- OSCE. 1975. “Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act.” <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>.
- Peščanik. 2010. „Odluka MSP o Kosovu.” Poslednji pristup <https://pescanik.net/odluka-msp-o-kosovu/>.
- Politika*. 2022. „Vučić u UN: Ovako složena vremena zahtevaju puno mudrosti i zajedništva, neophodno da ostanemo verni Povelji UN.” Poslednji pristup 25. april 2023. <https://www.rts.rs/vesti/politika/4959376/vucic-u-un-ovako-slozena-vremena-zahtevaju-puno-mudrosti-i-zajednistva-neophodno-da-ostanemo-vern-povelji-un.html>.
- Politika*. 2023. „Vučić: Nikada neću pristati na priznanje i ulazak Kosova u UN, o svemu ostalom možemo da pregovaramo.” Poslednji pristup 28. april 2023. <https://www.politika.rs/scc/clanak/540193/vucic-sastanak-brisel-kosovo>.
- Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa. 2013. Kancelarija za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije. <https://www.kim.gov.rs/p03.php>.
- Rezolucija Saveta bezbednosti UN 1244. 1999. https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/old_dnn/Res1244ENG.pdf.
- Rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija [A/RES/64/298].
- Shaw, N. Malcolm. 2017. *International law (8th ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Subotić, Momčilo. 2017. „Kosovo i Metohija: pitanje unutrašnjeg dijaloga.” *Nacionalni interes* 30 (3): 81–105. doi.org/10.22182/ni.3032017.4.
- UN General Assembly. 1960. Declaration on the granting of independence to colonial countries and peoples [A/RES/1514(XV)].

- UN General Assembly. 1970. "Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations." [A/RES/2625 (XXV)]. <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/25A1C8E35B23161C852570C4006E50AB>.
- United Nations. 1945. "Charter of the United Nations." *Article 2*. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.
- Urrutia, Iñigo. 2012. "Territorial Integrity and Self-Determination: The Approach of the International Court of Justice in the Advisory Opinion on Kosovo." *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, num 16., Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2365511>
- van den Driest, Simone F. "From Kosovo to Crimea and Beyond: On Territorial Integrity, Unilateral Secession and Legal Neutrality in International Law." *International journal on minority and group rights* 22: 467–485.
- Vučić, Aleksandar. 2017. „Autorski tekst predsednika Aleksandra Vučića za 'Blic': Zašto nam je potreban unutrašnji dijalog o Kosovu." *Blic*. <https://www.blic.rs/vesti/politika/ekskluzivno-autorski-tekst-predsednika-aleksandra-vucica-za-blic-zasto-nam-je/v7xgl6q>).
- Zajednička pozicija Evropske unije – Poglavlje 35: Ostala pitanja. 2015. Kancelarija za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije. <https://www.kim.gov.rs/doc/pozicija-eu/Zajednicka%20pozicija%20EU%20PG%2035%20SR%20za%20sajt.pdf>.

Stefan Surlić*

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Andrijana Lazarević**

Institute for Political Studies, Belgrade

**PRINCIPLE OF TERRITORIAL INTEGRITY:
POLITICAL CONSEQUENCES OF THE SEARCH FOR
THE FINAL STATUS OF KOSOVO AND METOHIJA**

Resume

The paper analyzes the principle of territorial integrity in the context of the dispute over the final status of Kosovo and Metohija. Without taking a position on the legal disputes, the authors provide an overview of the theoretical debate on territorial integrity and define the political consequences for Serbia's territorial integrity since Kosovo's* unilateral declaration of independence in 2008. Despite the constant mention of integrity as inseparable from sovereignty, the paper highlights the political practice in which Serbia's "territorial integrity" has been turned into an appeal to other states to respect the principle of inviolability of borders. Support for Kosovo's independence by leading Western countries conditioned Serbia to engage in a dialogue with temporary and then permanent administrative institutions in Pristina. The paper concludes that territorial integrity has been reduced to a declarative dimension, as the political demand for the protection of the Serbian community's rights in Kosovo and Metohija has obligated Belgrade to make many concessions, including recognizing the sovereign rights of Pristina's institutions.

Keywords: territorial integrity, Kosovo*, unilateral declaration of independence, UN Resolution 1244, Brussels Agreement, "Frengo-German proposal"

---

* E-mail address: stefan.surlic@fpn.bg.ac.rs.

** E-mail address: andrijana.lazarevic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 30. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

Младен Лишанин*

Институт за политичке студије, Београд

АМЕРИЧКА БОРБА ЗА ГЛОБАЛНО ЛИДЕРСТВО И СТРАТЕШКЕ ОПЦИЈЕ СРБИЈЕ**

Сажетак

Америчка борба за глобално лидерство одвија се кроз напоре за очување хегемоне позиције стечене у постхладноратовској ери. У ту сврху, Сједињене Државе, настојећи да очувају глобални *status quo*, у појединим регионима, у које спада и Западни Балкан, спроводе политику која за циљ има ревизију затеченог поретка. Аутор чланка, управо у том контексту, а засновано на претпоставци да структурни подстицаји са регионалног и глобалног нивоа доминантно обликују спољнополитичко понашање, анализира стратешко позиционирање Републике Србије, одређујући га као хеџинг или стратешко скривање. У уводном сегменту, анализирају се савремене турбуленције у међународном систему и америчка настојања да се очува позиција системског хегемона. У другом делу се, путем праћења процеса и анализе садржаја кључних стратешких докумената, истражују балканске импликације америчке борбе за очување глобалног лидерства. Трећи одељак бави се теоријским одређењима стратешких опција држава у међународној политици, с посебним освртом на могућност прилагођавања стратешких

* Имејл-адреса: mladen.lisanin@ips.ac.rs.

** Чланак је настао у оквиру научно-истраживачког рада Института за политичке студије, реализованог уз подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије. Првобитна верзија текста изложена је на научној конференцији „Неутралност и стратешко одвраћање”, одржаној 6. априла 2022. године на Универзитету одбране у Београду.

концепата тако да одговарају анализи понашања малих држава каква је Србија. Четврти одељак одређује хеџинг или стратешко скривање као константу српске спољне политике, да би се на самом крају закључило да подстицаји за стратешко скривање остају доминантни у околностима обновљеног америчког интересовања за Балкан, уз могућност да динамика и европске реперкусије украјинског сукоба измене трајекторију српске спољне политике.

Кључне речи: Сједињене Америчке Државе, Србија, међународни односи, хегемонија, спољнополитичка стратегија, балансирање, хеџинг, реализам

УВОД

Постхладноратовска литература из области међународних односа екстензивно се бави темама попут поларности глобалног система (свакако, са акцентом на феномену униполарности који се у форми без преседана појавио у последњој деценији двадесетог века), са њоме повезане хегемоније, успона и пада великих сила, те у најновије време питања транзиције моћи као потенцијалног извора дубоке стратешке нестабилности или основа за креирање новог и другачије структурираног светског система. Питање глобалног лидерства, а посебно америчког глобалног лидерства, прожима све ове теме и феномене. Разлог томе је, с једне стране, постхладноратовска пракса глобалних односа из које је очигледно да су се Сједињене Државе наметнуле као лидер у оквиру већине кључних сфера међународног општења, као и на самим командним висовима светског система. С друге стране, Сједињене Државе се, нарочито у годинама непосредно након Хладног рата, а посебно током Клинтонове (*William J. Clinton*) администрације, експлицитно самоодређују као актер са амбицијама и потенцијалима глобалног лидера. У потоњим годинама и деценијама, ипак, амерички положај неупитно доминантног актера није остао неокрњен. Након неколико дубоких криза које су уздрмале глобални систем почетком 21. века, Сједињене Државе улажу константне напоре да, различитим средствима, у што већој мери очувају сопствену позицију, суочавајући се са различитим ривалима и изазовима у бројним регионима

широм света у које су претходно, са мешовитим успехом, пројектовале своју неупоредиву моћ.

Овако постављен истраживачки оквир, отуда, изискује да се дискусија води на два нивоа, од којих први подразумева категоријално-појмовну дезагрегацију (прецизније одређење појма борбе за глобално лидерство), а други практично-политичке импликације тако дефинисаних појмова (спољнополитичко понашање Сједињених Америчких Држава и српске стратешке опције у том контексту). Полазећи од постулата реалистичке традиције проучавања међународних односа, у овом чланку нудимо један могући приступ том двојаком проблему.

Глобално лидерство у постхладноратовској ери подразумева положај Америке као више од велике силе, па чак и од суперсиле, али не нужно као империје, што је честа дескриптивна или пезоративна одредница у литератури. „Спектар војног, економског и културног утицаја САД на друге земље импресивно је широк”, сматра Мајкл Манделбаум (*Michael Mandelbaum*), наглашавајући да „велике силе, па чак и суперсиле, имају своје пандане: Америка у 21. веку нема ниједнога” (Mandelbaum 2006, 20–21). Према њему (2006, 22), склоност многих аутора да, у светлости ових чињеница, Америку означе као глобалну „империју”, такође је погрешна: „амерички утицај у свету сигурно је велики, али САД не контролишу, непосредно или посредно, политике и економије других друштава, како су то империје увек чиниле, ако се изузме неколико специјалних случајева који се могу посматрати као изузеци који потврђују правило”. По овом виђењу, америчко деловање у 21. веку најсличније је деловању светске владе, будући да САД – иако не из алтруистичких већ из себичних разлога – обезбеђује међународна јавна добра. Иако се Манделбаумове тезе могу критиковати са више различитих становишта (а најпре услед чињенице да их је, 2005. године када су објављене, међународна стварност умногоме већ била демантовала), истина је да је америчко глобално преимућство супстантивно другачије од раније познатих историјских епизода, као и да понуђени концепт светске владе добрим делом јесте саставни елемент појма хегемоније, далеко најприкладнијег за одређивање америчке улоге у свету након Хладног рата.

Борба за глобално лидерство какву данас познајемо, дакле, представља настојање Сједињених Држава да очувају положај хегемона, супротстављено настојању изазивача да их са тог положаја

свргну, не заузимајући сами позицију новог хегемона, већ радикално мењајући структуру, а тиме у природу, глобалног система. Како примећује Патрик Портер (*Patrick Porter*), „промена у међународним условима такође умањује америчку предност. Није изгледно да ће било ко од њихових ривала заменити Сједињене Америчке Државе као еквивалентна суперсила. Уместо тога, из бројних разлога, свет данас није ничији освајачки плен. Њиме је теже војно доминирати него што је било у необичном – и кратком – поратном периоду. Отворено освајање и експанзија су тешки јер је дифузија војних технологија доминантна у одбрамбеном контексту, што свет чини стратешки већим” (Porter 2020, 163).

Дакле, савремене турбуленције у погледу проблема глобалног лидерства (које неки аутори дефинишу као „примат” или „хегемонију”) одвијају се у специфичном контексту, манифестованом кроз један темељни расцеп: онај заснован на ставовима кључних актера према пожељности структурне ревизије светског система, насупрот тежњама да се очува *status quo*. Другим речима, борба за глобално лидерство има не само различите циљеве, него и различиту логику ако се посматра са аспекта опадајућег хегемона и са аспекта његових изазивача. Истовремено, то што је хегемон по правилу *status quo* сила која настоји да очува базичне глобалне параметре у дистрибуцији моћи јер их перципира као повољне, не значи да се он неће понашати ревизионистички у различитим субсистемским (регионалним и субрегионалним) оквирима. Хипотеза да је хегемон по правилу заинтересован за *status quo* изводи се из суштине ових појмова: *status quo* силе су оне које су задовољне сопственом позицијом унутар међународног система, независно од тога како та позиција објективно изгледа. Насупрот њима, ревизионистичке силе су незадовољне својим положајем и спремне су на високе ризике како би оствариле добитке који су им тренутно изван домета (Schweller 1994, 104–105). Отуда је разумно очекивати да, из позиције из које је готово немогуће остварити додатне а супстантивно значајне добитке, *status quo* изгледа као оптимална опција. Унутрашња логика либералне хегемоније, међутим, таква је да подстиче на универзалне домете спољне политике, што приморава хегемона да у стратешку агенду укључује и циљеве који су далеко од виталних и супстантивно значајних, при чему расипање ресурса доводи до растакања иницијално стабилне позиције хегемона.

Стратешко мишљење инхерентно подразумева фокус на питање циљева и средстава. Непремостив проблем стратегије либералне хегемоније коју су Сједињене Државе спроводиле последњих деценија је експанзивност циљева, која чини да чак и убедљиво надмоћни системски актери немају капацитет да их све симултано остварују. Осим проблема које ово производи у међународној арили, пренапрегнутост доступних ресурса производи компликације и у домаћој политици и економији, тако да ове две групе фактора, узете скупа, у крајњем доприносе неуспеху стратегије чији су директан производ. Питање велике стратегије као адекватности односа циљева и средстава формулише и Џон Луис Гедис (*John Lewis Gaddis*): по њему, велика стратегија је „усклађивање потенцијално неограничених аспирација са нужно ограниченим капацитетима. Ако тежите циљевима који надилазе ваша средства, онда ћете пре или касније морати да умањите своје циљеве како би пристајали вашим средствима. Проширивање средстава могло би да прибави додатне циљеве, али не све, јер циљеви могу да буду бесконачни док средства то никада не могу бити” (Gaddis 2018, 21).

БАЛКАНСКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ АМЕРИЧКЕ ГЛОБАЛНЕ ХЕГЕМОНИЈЕ

С обзиром на наведено, сасвим је логично да неки аутори сматрају да су, услед сопствене склоности ка стратешкој пренапрегнутости и унилатералном деловању, Сједињене Државе неретко деловале као *de facto* ревизионистичка сила унутар система чији су саме биле идејни творац, главни пропонент и најмоћнији заштитник (Chan 2021, 1335–1352). За ову позицију недвојбено постоји обиље плаузибилних аргумената и она свакако завређује истраживачку пажњу. Део реалистичких аутора, од којих се на неке позивамо и у овом чланку, свакако дели становишта блиска овом. Ипак, сматрамо да за потребе овог истраживања, а у контексту релације *status quo*–ревизионизам, фокус треба усмерити на промишљено стратешко понашање актерâ, а не тек на фактичке и ненамераване последице њиховог деловања. Зато по овом питању заузимамо становиште оних аутора који сматрају да је хегемон, по дефиницији, *status quo* сила унутар система у оквиру ког ужива позицију хегемона. Ова дистинкција је важна да би се указало на могућност да хегемон спроводи *status quo* политику на нивоу целине система,

али ревизионистичку политику у оквиру појединих региона. Један од субрегиона у којима се очитује инверзна логика деловања глобалног хегемона и његових изазивача на релацији *status quo*–ревизионизам јесте Западни Балкан.

Током администрација шесторице постхладноратовских председника, америчке преференције и укупна политика према Западном Балкану биле су генерално конзистентне, иако повремено различито нијансиране и са другачије ранжираним приоритетима.¹ Када је реч о регионима од приоритетног значаја за очување америчког глобалног лидерства и заштиту перципираних виталних националних интереса, тешко да се може тврдити да је Балкан један од њих, осим у сврху показних вежби америчких спољнополитичких компетенција. О овоме сведочи пажљива анализа садржаја кључних стратешких докумената које су америчке администрације доносиле након Хладног рата. Клинтонове администрације, која су биле најажурније у доношењу стратегија националне безбедности, усвојивши чак седам оваквих докумената за осам година, неретко су се у њима посебно бавиле Србијом и Балканом у контексту ратног распада социјалистичке Југославије, а затим и бомбардовања Савезне Републике Југославије. Међутим, мада су се управо у том периоду не само дипломатски него и војно ангажовале – отворено против Републике Српске 1994. и 1995. године, а прикривено против Републике Српске Крајине 1995. године – Сједињене Државе су и тада у стратешким документима експлицитно тврдиле да балкански сукоби не представљају претњу виталним америчким интересима.²

¹ Иако се кованица „Западни Балкан” најчешће сматра неологизмом у функцији административних структура Европске уније и везује за тзв. Солунску агенду са самита Европске уније и држава Западног Балкана одржаног 2003. године, сматрамо да није неоправдано користити је за одређење овог политичко-географског региона и у годинама непосредно након окончања Хладног рата. Наиме, реч је о термину који би пре свега требало да означи постјугословенске нечланице Европске уније, при чему је у савременом тренутку овај скуп једнак формули „постјугословенски простор без Словеније и Хрватске, али са Албанијом”. Будући да већина постојећих регионалних проблема и спорова води порекло из пост-југословенског наслеђа, а да је чак и Албанија значајна у контексту регионалних и суседских односа, такође сматрамо прикладним да државама-деловима Западног Балкана, за потребе овог истраживања, сматрамо све оне које су као такве одређене солунском агендом из јуна 2003. године (видети European Council 2003).

² Видети посебно стратегије из 1994. и 1995. године. Све раније америчке стратегије националне безбедности доступне су на порталу историјских извора

Истовремено, па и донекле парадоксално, Клинтонова стратегија „ангажовања и проширења” (*engagement and enlargement*) предвиђала је „интегрисани регионални приступ”, што је значило да сви глобални макро-региони (Европа и Евроазија, Западна Хемисфера, Источна Азија, Блиски исток, Југозападна и Јужна Азија, Африка) завређују америчко економско, политичко, па и војно присуство.

Иако са различитим идеолошким предзнаком, стратегије администрацијâ Џорџа В. Буша такође су одражавале незауздане глобалне амбиције. Уместо промовисања политике либералног интернационализма из Клинтонове ере, Бушова администрација је у стратегијама из 2002. и 2006. године инсистирала на глобалном „Рату против терора”, који је по дефиницији морао бити вођен у готово свим макро-регионима света. За разлику од ранијих докумената, међутим, ови се нимало не осврћу на питања стратешког значаја и позиције Балкана или Србије. Прва постхладноратовска деценија, иако је управо на Балкану означила унилатерално деловање америчког хегемона без преседана, почивала је на идеји да је за Сједињене Државе не само изводљиво, него и пожељно, да своју моћ пројектују широм света и употребом различитих средстава и инструмената.

Будући да није карактерисала америчку велику стратегију примата или либералне хегемоније ни у Клинтоновој либерално-интернационалистичкој, нити у Бушовој (*George W. Bush*) неоконзервативној итерацији, свака потенцијална приоритизација регионâ и политикâ била је иновација по себи. Како пише Дејвид Ангер (*David C. Unger*), „у стварном свету, нису све претње једнако озбиљне и ургентне, нити је војна моћ увек одлучујућа предност америчке моћи” (Unger 2021, 8). Кисинџер то види овако: „Победа у Хладном рату довела их је (*Сједињене Америчке Државе, прим. М.Л.*) у искушење самозадовољства; задовољства *status quo*-ом који узрокује политику посматрану као пројекцију познатог у будућност; запањујуће економске учинке који су навели креаторе политика да замене стратегију са економијом и учинили их мање осетљивим на политичке, културне и духовне последице огромних трансформација које је донела америчка технологија” (Kissinger 2011, 14–15). Рудиментарна хијерархизација, ипак, почиње са Обамом (*Barack H. Obama*) и наставља се са Трампом (*Donald J. Trump*); тренутна

Министарства одбране Сједињених Држава (Historical Office – Office of the Secretary of Defence 2022).

Бајденова (*Joseph R. Biden*) администрација у овом погледу је у процепу између захтева спољнополитичког естаблишмента и сопственог инстинкта.

Вреди нешто опширније цитирати дијагнозу коју Кисинџер поставља о начинима на које је америчка тежња за очувањем хегемоније обликовала међународни систем, подстичући изазиваче широм света да се одупиру америчкој спољној политици, посебно у оним њеним аспектима који су се тицали несклада између америчких вредности и историјског контекста постхладноратовског тренутка. Када елаборира ову тему, Кисинџер у великој мери на уму има пример бомбардовања Србије које су Сједињене Државе предводиле 1999. године: „Шта год неко мислио о застаревању доктрине о националној суверености, комбинација њеног безочног непоштовања од стране демократија и њихове охолое дипломатије довеле су до одступања од заправо истих оних норми, на којима су ове демократије инсистирале кроз период Хладног рата. Као последица, настао је очит јаз између изјава разних лидера алијансе (*НАТО, прим. М. Л.*) које величају своју нову етичку спољну политику и реакције већине остатка света. Земље у развоју углавном интерпретирају доктрину хуманитарне интервенције као механизам помоћу кога индустријске демократије потврђују неоколонијалну хегемонију. Кина је доктрину одбила из сличних разлога. Русија је плашила да ће тиме дати бланко чек НАТО-у за интервенције у Европи; имала је историјске везе са Србијом” (Kissinger 2011, 295). Попут Кисинџера, и Ангер наглашава значај америчког мешања у косовски сукоб, додајући му и перспективу проширења НАТО-а на исток, што је дугорочно контаминирало односе са Русијом али и другим изазивачима, нормализовало праксу унилатерализма који је кулминирао инвазијом на Ирак 2003. године, те на крају допринело ерозији америчке глобалне доминације (Unger 2012, 239–243).

Ове околности први пут су препознате током администрацијâ Барака Х. Обаме. У Стратегији националне безбедности из 2010. године, приступ се мења из доминантно географски заснованог према оном оријентисаном на проблеме; инсистира се на јачању мреже савезништава и партнерстава али је већ евидентан растући фокус на Азију. Балкан се, осим у контексту Америчке подршке демократизацији региона, готово не спомиње. Овај тренд донекле је прекренут у наредној стратегији из 2015. године, када је стратешко окретање Азији потпуно евидентно, а у хијерархији макро-региона

Европа и Блиски Исток имају упадљиво значајније место од Африке и других (Historical Office – Office of the Secretary of Defence 2022). Балкан ни овог пута није препознат као регион од значаја, а ни наредне, мада идеолошки веома различито интониране стратегије Доналда Џ. Трампа (2017) и Џозефа Р. Бајдена, нису донеле промену у овом погледу (The White House 2022).

Балкански простор, дакле, мада никада није био регион од виталног значаја за безбедност и опстанак Сједињених Држава, у постхладноратовском периоду представља значајан полигон за увежбавање новог америчког стратешког држања: либералне хегемоније у условима униполарности. Евидентан парадокс је у томе што је регион који је или експлицитно навођен као релативно ирелевантан по америчке виталне интересе, или потпуно занемариван у америчком стратешком промишљању, био управо онај у коме су Сједињене Државе најагилније, па и оружаним путем, спроводиле своју унилатералну политику. Чак и када је америчко ангажовање било дипломатски амбициозно, као у случају Трампове администрације и посредовања приликом потписивања тзв. Вашингтонског споразума између Београда и Приштине, ово је било претежно из разлога који се могу објаснити специфичностима америчке унутрашње политике и начина доношења одлука. Глобална амбиција, уз демонстрацију моћи усмерену не само на ривале и непријатеље, него и на трансатлантске савезнике, била је један од водећих мотива америчке ревизионистичке политике на Балкану у последњој деценији 20. века. Како исправно примећује Марко Дашић, „решавање југословенске кризе послужило је САД као прилика за тестирање сопствене неприкосновености у ‘униполарном моменту’ за преуређење међународног поретка” (Dašić 2021, 193).

ДОМИНАНТНЕ СТРАТЕШКЕ ОПЦИЈЕ И ОСОБЕНОСТИ ХЕЦИНГА

Реалистичка традиција изучавања међународних односа нуди неколико погледа на могуће варијанте стратешког позиционирања држава у међународном систему. Аутори школе структуралног реализма (неореализма), чији су најистакнутији представници Кенет Волц (*Kenneth N. Waltz*) и Џон Миршајмер (*John J. Mearsheimer*), кандидују концепте који су углавном – будући усредсређени на питања поларности, односно структуре система – дизајнирани за

разумевање системских исхода и политике великих сила која их доминантно обликује. Ово, међутим, не значи да су поменути концепти као такви потпуно неупотребљиви у контексту политике регионалних и малих сила: из њих се по аналогiji могу извести хипотезе и закономерности релевантне и изван специфичног начина на који функционишу велике силе. Ипак, теорије и концепти које нуде аутори ближи неокласичној школи реализма у међународним односима, попут Стивена Волта (*Stephen M. Walt*) и Рендала Швелера (*Randall L. Schweller*), уводећи у анализу сет интервенишућих варијабла са нивоа државе, значајно су сензитивнији на нијансе карактеристичне за партикуларне спољне политика средњих и малих сила.

Волцова теорија равнотеже снага претпоставља да ће се државе по правилу прикључивати слабијој страни не би ли уравнотежиле моћ оне снажније, која самим тим представља већу претњу (Vols 2008). Стивен Волт се надовезује на Волцову теоријску конструкцију, прецизирајући услове под којима се државе одлучују на балансирање против доминантне коалиције: она мора не само да буде материјално надмоћна, него и перципирана као претња (Walt 1987). Сама чињеница да једна сила или савез више њих поседује одређену количину моћи није нужно детерминишући фактор понашања других; та чињеница постаје значајна ако је разумно очекивати да се моћ употреби на начин који би по друге изазвао неповољне последице. Претпоставка да постоје околности у којима моћ других не би била перципирана као претња, Волтову равнотеже претњи чини теоријом дефанзивног реализма.

Офанзивни реалисти, какав је Рендал Швелер, сматрају да ће државе, посебно велике силе, увек неограничено максимизовати своју моћ. Међутим, као што смо видели у горњем одељку, варијабла која за Швелера прави суштинску разлику (чиме он даље надограђује Волцове и Волтове теорије равнотеже) јесте питање сагласности интереса сила у интеракцији, односно релација *status quo* – ревизионизам у односу на постојећи систем. Отуда у његовој теорији није реч ни о равнотежи снага *per se*, ни о равнотежи претњи, већ о равнотежи интереса. При томе, за разлику од Волца и Волта, Швелер сматра да ће стратегија сврставања уз јачег (*bandwagoning*), а не балансирања, бити она којој ће се државе барем једнако често приклањати, при чему ће одлука у крајњој линији зависити од тога да ли је интерес државе експанзија или очување стеченог нивоа безбедности (Schweller 1994, 74; 1998).

Код Миршајмера, који је такође офанзивни реалиста, али структуралне провенијенције, налазимо нешто екстензивнију елаборацију варијанти стратешког понашања држава. У капиталном делу *Трагедија политике великих сила*, Миршајмер даје широк преглед стратегија које државе користе за стицање моћи или за заустављање агресора (Miršajmer 2017, 202–213; 213–222). Када је реч о стратегијама за стицање и увећање сопствене моћи, Миршајмер идентификује и разматра четири кључне: рат, уцену, стратегију „изазови па пусти крв” (у којој велика сила активно делује да своје такмаце увуче у исцрпљујући међусобни сукоб, сама се држећи по страни), те „пуштање крви” (које наликује претходној стратегији, уз разлику да велика сила не изазива конфликт активно, већ само убира плодове таквих околности).

Очигледно је да је реч о стратегијама прикладним пре свега за инструментаријум великих сила, будући да мале државе по дефиницији имају далеко скромније ресурсе на располагању за реализацију ових скупих политика и да поседују далеко ограниченији маневарски простор па тиме и значајно другачије перспективе стратешког мишљења и деловања. Ипак, у одређеним околностима, посебно у регионалној политици, и средње и мале силе могу се определити за једну од ових стратегија. У погледу стратегија за одвраћање или заустављање агресора, постоји далеко адекватнија аналогија између могућег деловања великих сила и осталих држава у систему: тако Миршајмер овде идентификује стратегије уравнотежавања (спречавање агресора да поремети равнотежу снага различитим мерама, укључујући и учешће у рату) и пребацивања одговорности (препуштање терета одвраћања и борбе са агресором другој држави са којом се дели заједнички интерес). Као офанзивни реалиста, Миршајмер је ипак ближи дефанзивним реалистима попут Волца и Волта него офанзивном Швелеру по питању тога која стратегија ће бити доминантнија у понашању великих сила. По њему, државе ће пре уравнотежавати него се сврставати уз јачег, иако и унутар уравнотежујућих коалиција „постоји снажна тежња ка пребацивању одговорности или ‘шлеповању’” (Miršajmer 2017, 219; 222–225). Сврставање уз јачег, као и стратегију попуштања (*appeasement*), Миршајмер сматра стратегијама које би велике силе требало да избегавају, јер доприносе увећању моћи конкурентске силе или блока. У том смислу, јасно је да не постоји *a priori* аргументација зашто би средње и мале силе требало да избегавају ове стратегије:

оне су по дефиницији не само у релативном него и у апсолутном заостатку у капацитетима увек када је велика сила укључена у регионални сукоб, тако да у случају елементарне сагласности интереса нема бојазни да ће додатно увећање разлике у дистрибуцији моћи аутоматски произвести негативне стратешке ефекте.

Као што је речено, концепти које развијају реалисти очигледно се доминантно односе на политику великих сила, али су, уз извесне модификације опсега теорија и увођење додатних варијабли у истраживање, употребљиви и у контексту понашања регионалних сила и малих држава. Ипак, постоји стратегија посебно карактеристична за ове друге врсте актера, а коју бројни аутори, укључујући и овде цитиране, неретко превиђају. Особито када је реч о истраживачима великих сила, хецинг остаје изван фокуса. Разлог томе је што је најчешће реч о стратегији коју усвајају и спроводе актери којима дистрибуција моћи не иде у прилог, и који сопственим капацитетима не могу да парирају великим силама које делују у њиховим регионима. Уколико постоји процена да ће недвосмислено сврставање уз једну силу (или савез који она предводи) заправо погоршати позицију државе, тада се доноси одлука да се ризици минимизују тако што ће се стварати серија партнерстава са различитим актерима у различитим областима, како нико од партнера (а потенцијалних непријатеља) не би имао интереса да угрози безбедност државе, и како би се евентуални губици у једној сфери релативно брзо компензовали добицима у другој.

Како објашњава Куик (*Cheng-Chwee Kuik*), постоје три својства заједничка за балансирање и сврставање уз јачег, а по којима се хецинг разликује од обеју ових стратегија. Стратегије балансирања и сврставања уз јачег подразумевају: 1) јасан избор на основу којег се држава сврстава уз једну силу насупрот другој; 2) недвосмислене и једносмерне мере путем којих се држава супротставља претњи, максимизује добитке или минимизује губитке; и 3) држање свих пословичних спољнополитичких јаја у корпи једне силе (Kuik 2021, 302). Државе које се определе за стратегију хецинга теже да избегну овакве одлуке, будући да их сматрају потенцијално паралишућим (Spektor 2023, 15). Хецинг омогућава да се међународни безбедносни ризици минимизују употребом три кључне технике: стратешке двосмислености, успостављања ограничене безбедносне сарадње, и одржавањем умерених самоодбрамбених капацитета у случају да се потенцијалне претње материјализују (Ciorciari 2019,

524). Све три технике карактеришу стратешко држање Србије у областима као што су спољна и безбедносна политика и међународни економски односи.

СТРАТЕШКО СКРИВАЊЕ КАО КОНСТАНТА СРПСКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ

У условима увећане комплексности спољнополитичких детерминанти са системског и регионалног нивоа, Србија се традиционално опредељивала за стратегију хедџинга (скривања или „изврдавања”), не би ли успела да трошкове претрпљене у неким областима компензује добицима у другим.³ Посматрано у регионалном контексту, реч је о атипичној стратегији, а са евентуалним изузетком Босне и Херцеговине чија мултивекторска спољна политика представља непосредну функцију унутрашњих институционалних специфичности, државе Западног Балкана спроводе далеко мање дисперзирану спољну политику. Осим хедџинга, који представља традиционално стратешко опредељење Србије, које још опције спољнополитичког деловања и позиционирања нуди постојећи стратешки репертоар?

Сасвим је јасно да Србија не поседује капацитете да на глобалну равнотежу снага утиче применом мера екстерног балансирања – прикључивањем неком од стварно или потенцијално супротстављених савеза или коалиција, нити инструментима унутрашњег балансирања – увећањем сопствене моћи и способности (Volc 2008, 184–185; Miršajmer 2017, 215–216). На (суб)регионалном нивоу, међутим, ствари стоје унеколико другачије. За екстерно балансирање у овом контексту нема могућности, будући да је једини присутан војно-политички блок НАТО, са којим Србија, упркос историји сукоба и чињеници да његове кључне чланице не деле српски поглед на питање статуса Косова и Метохије, данас има развијену

³ У домаћој литератури из области науке о међународним односима не постоји адекватан, а свакако не општеприхваћен термин којим би се превела *hedging* стратегија. Термини који би најбоље илустровали значење појма у српском језику јесу колоквијализми „изврдавање” или „скривање”. У области финансија и бизниса, у домаћој пракси у потпуности је усвојен англицизам „хедџинг”, који означава активности на премошћивању и минимизацији ризика. Како овај термин такође означава суштину начина на који се *hedging* користи у науци о међународним односима, мишљења смо да и у овој области употреба варијанте „хедџинг” представља оптимално решење.

безбедносу сарадњу. Интерно балансирање у овом контексту остаје, дакле, не само могућ него и преференцијални избор, а оно истовремено представља и једну од најзначајнијих полуга примене стратегије хецинга.

Тежећи остварењу сопствених приоритетних спољнополитичких циљева, Србија нужно практикује сарадњу са различитим партнерима у великом броју области: ово подразумева и велике силе попут Сједињених Држава, Русије и Кине, и регионалне силе попут Француске и Немачке, и суседне државе попут Мађарске, Бугарске, Румуније и Хрватске, као и међународне и супранационалне организације попут НАТО и Европске уније. Узроци овакве спољнополитичке стратегије могу се, свакако, тражити у чињеници да екстерни актери према Србији и региону неретко стоје на супротстављеним позицијама, као што упечатљиво илуструје пример САД, Русије и Кине. Супротстављени односи Сједињених Држава и Кине према начелу неповредивости међународно признатих граница преламају се не само на питању Косова и Метохије, већ и у бројним другим случајевима у оквиру глобалног политичког система, значајно обликујући и српско стратешко позиционирање (Mitić 2022, 23–25). Исто тако, детерминанте које утичу на доношење спољнополитичких одлука делују још комплексније када се зна да су, услед специфичних околности везаних за географију региона и историјско наслеђе регионалних односа, циљеви спољне политике Србије неретко супротстављени неретко не само циљевима и интереса других актера, него и међу собом.

Као један од начина за отварање маневарског простора за стратешки хецинг, Србија је дуго спроводила диверсификовану политику партнерстава, кодификовану кроз концепт „четири стуба спољне политике” у августу 2009. године, након потписивања споразума о стратешком партнерству са Народном Републиком Кином (Lišanin 2012, 204). Иза идеје да се Сједињене Државе, Русија, Кина и Европска унија прогласе стубовима спољне политике Србије заправо је илустрација *de facto* стратегије хецинга, премда она никада није као таква дефинисана у темељним стратешким документима Србије, где се као приоритет спољнополитичког сврставања наводи тежња за чланством у Европској унији. Политику диверсификације канала глобалне сарадње карактерише и мрежа стратешких партнерстава, која надилази прокламоване спољнополитичке стубове. Тако Србија, поред Русије и Кине, има стратешка партнерства са

Уједињеним Арапским Емиратима, Италијом, Француском и Азербeјџаном, док у бројним областима гаји ванредно блиске односе са Немачком, Турском и Мађарском. Као што је било евидентно нарочито у другој половини мандата Доналда Трампа, Србија је чак и у одсуству формалног споразума о стратешком партнерству склона да третира Сједињене Државе као један од кључних полова у својој стратегији хеџинга, покушавајући да, онда када се простор за то отвори, сарадњом са САД компензује губитке или изгубљену добит у сарадњи са другим силама, пре свега Европском унијом.

Када је реч о области одбране, хеџинг се манифестује кроз велики број вежбовних активности Војске Србије са широким спектром међународних партнера и набавку наоружања из великог броја држава које припадају различитим блоковима или су војно неутралне.⁴ Иако заједничке активности са Руском Федерацијом и Белорусијом неретко добијају већу пажњу стручне и шире јавности, вежбе које Србија реализује са државама-чланицама НАТО, било кроз програм Партнерство за мир или билатерално, углавном их надилазе по броју и учесталости. Конкретно, у последњој деценији, Војска Србије редовно је учествовала у мултинационалним вежбама са оружаним снагама Сједињених Америчких Држава, Велике Британије, Француске, и још седам регионалних партнера од којих једино Босна и Херцеговина није НАТО чланица. Истовремено, до 2022. редовно је било и учешће у годишњим вежбама „Словенско братство”, са оружаним снагама Русије и Белорусије. У оквиру Партнерства за мир, у Србији је 2018. године одржава командно-штабна вежба *Regex 18*, уз учешће великог броја представника међународних организација и припадника оружаних снага петнаест земаља. Упркос све чвршћим односима стратешког партнерства са Народном Републиком Кином, са снажним реперкусијама на одбрамбену сарадњу (Trailović 2020, 132–136), са овом земљом још увек нису одржане заједничке војне вежбе: оне планиране за 2020. годину одложене су услед пандемије корона вируса (Радио-телевизија Војводине 2020). Традиционално блиски односи доприносе

⁴ Вежбовне активности Војске Србије суспендоване су на неодређени период одлуком Владе из септембра 2020. године, што је потврђено новом одлуком донетом на основу Закључка Савета за националну безбедност након руске инвазије на Украјину, од 25. и 27. фебруара 2022. године (Vlada Republike Srbije 2022). Закључком Владе од 16. марта 2023. године, из мораторијума је изузета вежба „Платинасти вук”, коју Србија реализује са НАТО партнерима, заказана за јун 2023. године (Танјуг 2023).

квалитету великог броја различитих активности са Националном гардом америчке савезне државе Охајо (Glas Amerike 2021; Vojska Srbije 2018; Vojska Srbije 2021; Vojska Srbije 2022; Zorić 2017).

У погледу наоружања, Војска Србије у свом арсеналу већ има широк спектар оружја и оруђа добављених од широког спектра партнера, од Руске Федерације, преко неутралних држава попут Шведске, Финске и Аустрије, европских чланица НАТО попут Немачке, Француске, Пољске и Чешке, па до Сједињених Америчких Држава и ваневропских партнера попут Кине и Израела.⁵ Најновији аранжмани о набавци наоружања такође сведоче о широкој диверсификацији партнерстава. Само од 2019. године, Србија је реализовала набавку противваздушних система FK-3 из Кине и Панцир-С1 из Руске Федерације; вишенаменских радара *Ground Master* 200 и 400 из Француске; извиђачко-борбених беспилотних летелица СН-92А из Кине, те хеликоптера H145М од европске мултинационалне корпорације Ербас (*Airbus*). Такође су иницирани преговори о набавци француских борбених авиона „Рафал” и турских беспилотних летелица „Бајрактар ТБ-2”, док је од Белорусије примљена донација од четири авиона МиГ 29 (Vojinović 2021; Đurđević 2021; Branković 2020; Branković 2021; Vasović 2022). Инкомпатибилне, а неретко и директно супротстављене позиције ових држава према бројним питањима регионалних и глобалних односа очигледно не представљају препреку сарадњи у областима од заједничког значаја, док за Србију управо представљају директан подстицај да потенцијалне спољнополитичке губитке компензује успешном сарадњом са широким спектром партнера увек када се за то отвори маневарски простор.

Од трендова надметања за глобални примат, који се на почетку треће деценије XXI века драматично убрзавају, и надаље ће непосредно зависити стратешке опције Србије. Могућности за Србију номинално су вишеструке али стратешко изврдавање у виду хеџинга („очувати позицију са алтернативним опцијама у околностима када је неизвесност велика а улози високи”) остаје тренутни свестан избор. Сврставање уз јачег/балансирање доводе државу у ситуацију да од потенцијално неискрених пријатеља направи истински искрене непријатеље; ствар су процене интензитета претње и логичан су избор када је претња витална, недвосмислена

⁵ За званичан али непотпун приказ наоружања Војске Србије видети (Vojska Srbije 2022a).

и неспорно идентификована. У ситуацији у којој велике силе и други спољни актери делују хомогено и кохерентно у региону Балкана, потенцијал за виталне претње расте, а тиме и могућност да се хеџинг напусти у корист неке од двеју више праволинијских а мање дифузних стратегија. Потенцијална промена стратешког држања зависи и од тога ко ће од великих сила, на који начин и у којој мери, приоритизовати Балкан као регион од значаја за надметање са ривалима и заштиту сопствених интереса.

У том контексту, јасно је да западни блок, оличен у НАТО савезу, представља тренутно најмоћнији регионални стратешки прекривач, и то не само на Западном Балкану, већ и у ширем региону Централне и Источне Европе. Упркос прокламованом курсу приступања Европској унији, као и доброј сарадњи са НАТО у оквиру програма Партнерство за мир, Србија не показује спремност за потпуно окретање стратешкој опцији сврставања уз јачег, пре свега зато што постоје темељни национални интереси, попут очувања територијалног интегритета, са којима би овакав курс био у колизији. Други сет темељних националних интереса, попут економског просперитета, или инструменталних интереса, попут добросуседских односа, био би у колизији са усмеравањем стратешког курса у смеру регионалног балансирања путем окретања дубљем повезивању са Руском Федерацијом или Кином (Lišanin 2012, 207–208). Ово посебно важи у контексту сукоба у Украјини, који представља битну дистракцију руске способности да се моћ пројектује изван сопственог региона, као и подстицај за Кину да се, барем привремено, уздржава од превелике асертивности у регионалним и глобалним односима.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Милан Игрутиновић (2019, 91) је у мандату Доналда Трампа идентификовао „нови фокус америчке спољне политике на сарадњу са појединим државама Источне и Југоисточне Европе, занемарујући ‘веће’ и ‘старије’ партнере попут Немачке и Француске, и ЕУ као целине”. Украјински сукоб је, на кратак рок, оснажио кохезију унутар НАТО-а и допринео зацељењу трансатлантских ожиљака започетом победом Џозефа Бајдена над Трампом на председничким изборима 2020. године. Средњорочно и дугорочно посматрано, међутим, није неразумно очекивати нове расцепе унутар европског

блока на релацији Запад–Исток, пре свега у погледу питања стратешке аутономије која је најновијом ревитализацијом НАТО-а доживела снажан ударац, али и ставова о детаљима будућег регулисања односа са Русијом. Овакав развој неупитно би имао последице и по балканске односе, где би се извесно поново разиграла борба за утицај између Сједињених Држава подржаних већином држава Централне и Источне Европе са једне, и француско-немачког блока са друге стране. Уз све локалне комплексности које би овакав развој ситуације индуковао, укључивање већег броја ривала у надметање за утицај и стварање неке врсте новог вакуума моћи, по свој прилици додатно би мотивисало Србију да настави са применом стратегије хецинга. Постоје, наравно, изгледи и за другачији сценарио: како примећује Корољев (*Alexander Korolev*), „пораост принуде у екстерном окружењу чини да системски императиви за балансирање или сврставање уз јачег надвладају системске подстицаје за хецинг” (Korolev 2019, 421). У контексту тренутног стратешког положаја Србије, одлука за потпуно сврставање уз западни блок на супрот Русији због конфликта у Украјини, отуда не би подразумевала само промену спољне политике већ би била и индикатор дубинске трансформације вишедеценијске стратешке парадигме.

Иако је рат у Украјини на кратак рок допринео хомогенизацији трансатлантских структура, једна од дугорочних последица овог сукоба несумњиво ће бити нови политички расцепи, како унутар ЕУ, тако и на релацији ЕУ–САД. Вишедеценијске тежње Европске уније за остваривањем стратешке аутономије у новим околностима изазивају још већу скепсу у Вашингтону, који показује спремност да се у регионима у којима је традиционално присутан, попут Балкана, поново и додатно политички ангажује. Обновљено америчко укључивање у процес преговора Београда и Приштине само је један од индикатора у том смеру. Један од начина за остваривање америчког утицаја је кроз НАТО, који је током претходне три деценије био један од кључних катализатора српско-америчких односа (Šekarić 2019, 9). Међутим, Вашингтон све чешће показује спремност да односима са Србијом управља у непосредном, билатералном капацитету. Док оваква политика има потенцијал да релаксира односе у сферама у којима се српски и амерички интереси темељно разилазе, она истовремено одржава подстицаје Србије да настави да на сличан начин – кроз непосредне, билатералне контакте – одржава широк спектар партнерстава са различитим актерима, ширећи на

тај начин сопствени маневарски простор ради лакшег одговора на постојеће или потенцијалне притиске. Безбедносно-одбрамбени систем у таквој стратегији има кључну улогу, као што се види из особито успешне реализације мултивекторске политике у овој области.

Искуство мандата Доналда Трампа показује да за Сједињене Државе има места, и то значајног, у српској стратегији хецинга. Готово две године након доласка нове администрације у Белу кућу, још увек не постоји нова и специфично скројена америчка политика према Србији, и она још увек добрим делом функционише захваљујући инерцији и курсу заузетом у периоду 2018–2022, када се могао идентификовати напредак у односима. Међутим, „не треба се заваравати мишљу да евидентно отопљавање односа подразумева елиминацију свих питања која су оптерећивала српско-америчке односе у претходне три деценије. Утисак је да је значај ових питања опао у најновијем периоду услед приближавања позиција у неким пољима [...]” (Lišanin 2019, 179). Руско-украјински сукоб могао би да буде прекретница која ће учинити да се претходно приближене позиције поново удаље, овог пута на још радикалнији начин, при чему овог пута Србија осим Кине не би имала партнера са којим би компензовала губитке, будући да Русија тако нешто није у могућности да учини а Европска унија је доминантно опредељена за приближавање САД. Изузетак би, наравно, био сценарио у коме у кратком року долази до раније поменутог расцепа унутар Европске уније, где би Србија потенцијално покушала сврставање уз западноевропске partnere а насупротив источноевропско-америчком блоку. Ово је опција која би дозволила да се очувају елементи постојеће стратегије скривања, а вишегодишња политика приближавања Немачкој и Француској, па и Италији, свакако даје одређени кредибилитет овом смеру деловања. Уколико, међутим, дође до успостављања пуне хомогенизације унутар Европске уније а под америчким кишобраном, то би Србију могло да мотивише да преиспита стратегију хецинга, док би могућност балансирања, барем на кратак рок, била тешко остварива. Другим речима, текући дубоки расцепи на нивоу глобалног система, посебно уколико буду нарочито продуженог деловања, имају потенцијал да квалитативно промене не само природу српско-америчких односа већ и свеукупну српску стратешку парадигму.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Branković, Živojin. 2020. „Srbiji isporučen prvi deo artiljerijsko-raketnih sistema PVO Pancir-S1.” *Tango Six*. 23. februar 2020. <https://tangosix.rs/2020/23/02/srbiji-isporucen-prvi-deo-artiljerijsko-raketnih-sistema-pvo-pancir-s1>.
- Branković, Živojin. 2021. „Srbija sledeće godine dobija nove Talesove radare za vazdušno osmatranje, javljanje i navođenje.” *Tango Six*. 23. decembar 2021. <https://tangosix.rs/2021/23/12/srbija-sledece-godine-dobija-nove-talesove-radare-za-vazdusno-osmatranje-javljanje-i-navodjenje>.
- Chan, Steve. 2021. “Challenging the Liberal Order: the US Hegemon as a Revisionist Power.” *International Affairs* 97 (5): 1335–1352. doi: 10.1093/ia/iab074.
- Ciorciari, John D. 2019. “The Variable Effectiveness of Hedging Strategies.” *International Relations of the Asia-Pacific* 19 (3): 523–555. doi: 10.1093/irap/lcz007.
- Dašić, Marko. 2021. „Odnosi Sjedinjenih Američkih Država i Republike Srbije u kontekstu rešavanja sporova na Zapadnom Balkanu: istorijske analogije i savremeni problemi.” U *Srpsko-američki odnosi: trideset godina od pada Berlinskog zida*, ur. Dragan R. Simić, Dragan Živojinović i Stevan Nedeljković, 187–214. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Đurđević, Mila. 2021. „Srbija kineske dronove platila 19,3 miliona dolara.” *Radio Slobodna Evropa*. 18. maj 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-kina-cena-dronova/31260908.html>.
- European Council. 2003. 2518th Meeting: External Relations. 10369/03 (Presse 166). 16 June 2003. Luxembourg.
- Gaddis, John Lewis. 2018. *On Grand Strategy*. London: Allen Lane.
- Glas Amerike*. 2021. „Platinasti vuk: vojnici Srbije, SAD i još osam država na međunarodnoj vežbi.” 11. jun 2021. <https://www.glasamerike.net/a/platinasti-vuk-srbija-sjedinjene-drzave-vezba/5925199.html>.
- Historical Office – Office of the Secretary of Defence. 2022. “National Security Strategy.” Last accessed May 5, 2022. <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/>.
- Igrutinović, Milan. 2019. „Regionalni pristup Trampove administracije Evropi: sanitarni kordon prema istoku i jugoistoku?” U *Kontroverze*

- spoljne politike SAD i međunarodnih odnosa u Trampovoj eri*, ur. 89–107. Vladimir Trapara i Aleksandar Jazić. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Kenet N. Volc. 2008. *Teorija međunarodne politike*. Beograd: Aleksandrija Pres – Centar za civilno-vojne odnose.
- Kisindžer, Henri. 2011. *Da li je Americi potrebna spoljna politika: u susret diplomatiji XXI veka*. Beograd: Klub Plus.
- Korolev, Alexander. 2019. “Shrinking Room for Hedging: System-unit Dynamics and Behavior of Smaller Powers.” *International Relations of the Asia-Pacific* 19 (3): 419–452. doi: 10.1093/irap/lcz011.
- Kuik, Cheng-Chwee. 2021. “Getting Hedging Right: a Small State Perspective.” *China International Strategy Review* 3 (2): 300–315. doi: 10.1007/s42533-021-00089-5.
- Lišanin, Mladen. 2012. „Spoljnopolitički prioriteti Srbije.” *Politička revija* 31 (1): 201–212. doi: 10.22182/pr.3112012.10.
- Lišanin, Mladen. 2021. „Dugo putovanje kući: savremeni međunarodni sistem i američko-srpski raprošman.” *U Srpsko-američki odnosi: trideset godina od pada Berlinskog zida*, ur: Dragan R. Simić, Dragan Živojinović i Stevan Nedeljković, 167–186. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Mandelbaum, Majkl. 2006. *Treba li svetu Golijat? Kako Amerika deluje kao svetska vlada u 21. veku*. Beograd: Filip Višnjić.
- Miršajmer, Džon. 2017. *Tragedija politike velikih sila (izmenjeno i dopunjeno izdanje)*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji – Čigoja štampa.
- Mitić, Aleksandar. 2022. „Stav NR Kine o Kosovu i Metohiji u kontekstu odbrane međunarodnog prava i širenja interesnih granica.” *Vojno delo* 74 (3): 17–31. doi: 10.5937/vojdela2203017M.
- Porter, Patrick. 2020. *The False Promise of Liberal Order: Nostalgia, Delusion, and the Rise of Trump*. Cambridge – Medford [MA]: Polity Press.
- Radio-televizija Vojvodine. 2020. „Prve vojne vežbe Vojske Srbije sa Belorusijom i Kinom.” 23. januar 2020. https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/prve-vojne-vezbe-vojske-srbije-s-belorusijom-i-kinom_1086803.html.

- Schweller, Randall L. 1994. "Bandwagoning for Profit: Bring the Revisionist State Back In." *International Security* 19 (1): 72–107. doi: 10.2307/2539149.
- Schweller, Randall L. 1998. *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*. New York NY: Columbia University Press.
- Spektor, Matias. 2023. "In Defense of the Fence Sitters: What the West Gets Wrong about Hedging." *Foreign Affairs* 102 (3): 8–16.
- Šekarić, Nevena. 2019. „Neke karakteristike geopolitičkog okruženja Republike Srbije – bezbednosno-odbrambeni aspekti.” *Vojno delo* 71(1): 7–21. doi: 10.5937/vojudelo1901007S.
- Tanjug. 2023. „Ministarstvo odbrane: Zaključkom Vlade taktička vežba Platinasti vuk 23 izuzeta iz moratorijuma.” 10. april 2023. [https://www.tanjug.rs/srbija/politika/24256/ministarstvo-odbrane-zakljuckom-vlade-takticka-vezba-platinasti-vuk-23-izuzeta-iz-moratorijuma/](https://www.tanjug.rs/srbija/politika/24256/ministarstvo-odbrane-zakljuckom-vlade-takticka-vezba-platinasti-vuk-23-izuzeta-iz-moratorijuma/vest) vest.
- The White House. 2022. *National Security Strategy*. Washington, D.C.
- Trailović, Dragan. 2020. „Vojna i bezbednosna saradnja Kine i Srbije: pokazatelj nove uloge Kine u Evropi.” *Politika nacionalne bezbednosti* 18 (1): 125–145. doi: 10.22182/pnb.1812020.6.
- Unger, David C. 2012. *The Emergency State: America's Pursuit of Absolute Security at All Costs*. New York NY: The Penguin Press.
- Vasovic, Aleksandar. 2022. "Serbia considers purchase of Rafale jets from France, president says." *Reuters*. April 11th 022. <https://www.reuters.com/world/europe/serbia-considers-purchase-rafale-jets-france-president-says-2022-04-11>.
- Vlada Republike Srbije. 2022. „Vlada usvojila Zaključak Saveta za nacionalnu bezbednost RS.” 27. februar 2022. <https://www.srbija.gov.rs/vest/613771/vlada-usvojila-zakljucak-saveta-za-nacionalnu-bezbednost-rs.php>.
- Vojinović, Petar. 2021. „Srbija nabavlja još Erbasovih H145M helikoptera, svi se dižu na HForce 3 nivo, potvrđena nabavka transportnih aviona, ulazi se u viši nivo industrijske saradnje.” *Tango Six*. 15. oktobar 2021. <https://tangosix.rs/2021/15/10/partner-2021-ekskluzivno-srbija-nabavlja-jos-erbasovih-h145m-helikoptera-svi-se-dizu-na-hforce-3-nivo-potvrdjena-nabavka-transportnih-aviona-ulazi-se-u-visi-nivo-industrijske-saradnje>.

- Vojska Srbije, „Aktivna faza vežbe Slovensko bratstvo.” 18. jun 2021. Poslednji pristup 15. oktobar 2022. https://www.vs.rs/sr_lat/vesti/A182E6DBD00011EB8D050050568F5424/aktivna-faza-vezbe-slovensko-bratstvo-2021.
- Vojska Srbije. 2018. „Poceo Regex 18.” 15. oktobar 2018. https://www.vs.rs/sr_lat/vesti/9E8BA5E0D06611E8A50F0050568F5424/poceo-regex-18.
- Vojska Srbije. 2022. „Program državnog partnerstva Srbije i Ohaja.” Poslednji pristup 15. oktobar 2022. https://www.vs.rs/sr_lat/medjunarodna-saradnja/saradnja-sa-ohajom/program-drzavnog-partnerstva.
- Vojska Srbije. 2022a. „Naoružanje Vojske Srbije.” Poslednji pristup 27. septembar 2022. https://www.vs.rs/sr_cyr/o-vojsci/naoruzanje.
- Volc, Kenet N. 2008. *Teorija međunarodne politike*. Beograd: Aleksandrija Pres – Centar za civilno-vojne odnose.
- Walt, Stephen M. 1987. *Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Zorić, Ognjen. 2017. „Vojno balansiranje Srbije: i Rusija i NATO.” *Radio Slobodna Evropa*. 18. jun 2017. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-vojne-vezbe-i-sa-rusijom-i-sa-sad/28542142.html>.

Mladen Lišanin*

Institute for Political Studies, Belgrade

AMERICAN STRUGGLE FOR GLOBAL LEADERSHIP AND THE STRATEGIC OPTIONS OF SERBIA

Resume

Contemporary turbulence regarding the issue of global leadership (referred to by some authors as “primacy” or “hegemony”) takes place within a specific context, manifested through a single fundamental rift: the one based on key actors’ attitudes towards the necessity of structural revision of the world system, contrasted with aspirations to maintain the *status quo*. In other words, the struggle for global leadership not only has different goals, but also a different logic altogether, if it is observed from the aspect of a declining hegemon, or from the aspects of its challengers. At the same time, the fact that the hegemon is usually a *status quo* power, seeking to maintain the basic global parameters of power distribution, does not mean that it will not behave in a revisionist manner in various subsystem (regional and sub-regional) frameworks. One of the sub-regions in which the inverse logic of the actions of the global hegemon and those of its challengers on the *status quo* – revisionism spectrum is apparent, is the Western Balkans. Such behavior, as well as the conditions of increased complexity of foreign policy determinants from the system and regional levels, have consistently incentivized Serbia to opt for the strategy of hedging, in order to compensate the costs incurred in some areas by gains in others. The field of defence and security in the form of joint exercises and arms procurement, has been of particular importance in this regard, as Serbia has been pursuing close and dynamic relations with a wide range of partners, including the US, Russia, China, Israel, France and other European countries, NATO members and non-members alike. In terms of Serbian-American relations, NATO remains a crucial catalyst; however, the US is increasingly engaged in a more straightforward, bilateral manner – e.g. with regard to the Kosovo and Metohija issue, which is yet another motive for Serbia

---

* E-mail address: mladen.lisanin@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 01. мај 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

to maintain its hedging strategy. The trends of global primacy competition, dramatically accelerated at the beginning of the third decade of the 21st century, particularly as the war in Ukraine keeps unfolding, will remain a determinant which strategic options of Serbia largely depend upon. Hedging is most likely to remain the key feature of Serbia's strategic posture, although there is a possibility this might change in light of a potentially renewed transatlantic and intra-European political coherence.

Keywords: United States of America, Serbia, international relations, hegemony, foreign policy strategy, balancing, hedging, realism

Милан Крстић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

„ГЛОБАЛНА БРИТАНИЈА” У МЕЂУНАРОДНОЈ ПОЛИТИЦИ И СТРАТЕШКЕ ОПЦИЈЕ СРБИЈЕ У ОДНОСИМА СА УЈЕДИЊЕНИМ КРАЉЕВСТВОМ

Сажетак

У Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске званично је напустило Европску унију 2020. године. У складу са овом великом променом, званични Лондон је изградио нову интегрисану стратегију деловања тзв. „Глобалне Британије” у међународним односима. Овај рад настоји да пружи одговор на питање шта се може очекивати од политике Уједињеног Краљевства према Србији и региону, те на који ће начин стратешки избори Србије утицати на билатералне односе две државе. Како би се то утврдило, полази се од анализе стратешких докумената у области одбране и спољних послова, које је Влада Њеног Величанства објавила марта 2021. године, као и од праксе деловања Уједињеног Краљевства према Србији од 2016. године до данас. У раду се тврди да ће деловање Уједињеног Краљевства у региону бити у великој мери одређено глобалном британском стратегијом запречавања ширења руског и кинеског утицаја. Такође, тврди се и да ће, услед рата у Украјини, однос Србије према Русији и у мањој мери према Кини, примарно утицати и на будућност односа Београда и Лондона. Остале теме које ће имати утицај биће став Београда према Косову и Метохији, Босни и Херцеговини, безбедносној сарадњи са НАТО, те друга регионална питања.

---

* Имејл-адреса: milan.krstic.fpn@gmail.com.

Кључне речи: Уједињено Краљевство, Велика Британија, Брежит, Србија, стратешко деловање, спољна политика, одбрана, Русија, Кина, НАТО

УВОД

Још од прве половине 19. века, Велика Британија је утицала на прилике на Балкану, рачунајући и на околности у младој Кнежевини Србији, тада још увек под отоманским сизеренством. Британски утицај у региону је временом растао, а кулминацију је доживео у првој половини 20. века, закључно са британско-совјетским договором о подели утицаја у Москви 1944. године. Убрзо ће се центар из ког се врши кључни англосаксонски утицај на регион преместити из Лондона у Вашингтон али ће Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске (у даљем тексту: Уједињено Краљевство) и даље имати своје адуте за утицај на Балкану. Ипак, британску политику је 2016. године погодила једна темељна промена – одлука већине грађана на референдуму да желе да напусте Европску унију. Ова промена довела је до потраге за новом улогом Уједињеног Краљевства у свету. Логично, започеле су и процене и дебате какву ће улогу убудуће ова нуклеарна сила, чланица Савета безбедности Уједињених нација и једна од најутицајнијих чланица НАТО (уз Француску, а после САД) имати и на простору Западног Балкана.

Овај текст настоји да пружи одговор на питање какво је стратешко усмерење политике Уједињеног Краљевства према нашем региону и Републици Србији, те које опције Србија има на располагању у свом односу са званичним Лондоном. У раду се тврди да је деловање Уједињеног Краљевства у региону у великој мери детерминисано глобалном британском стратегијом, усмереном примарно у правцу запречавања ширења руског и, у нешто мањој мери, кинеског утицаја. Такође, тврди се и да ће однос Србије према Русији и, у мањој мери, Кини примарно утицати и на будућност односа Београда и Лондона, иако утицај свакако имају и друга питања – превасходно дијалог са Приштином, али и однос Србије према Босни и Херцеговини и безбедносна сарадња са НАТО. У првом делу рада биће приказана стратегија „Глобалне Британије” након изласка из Европске уније (у даљем тексту: Брежита), односно шта

су општи циљеви британског деловања у међународној политици. У другом делу рада, биће приказани британски циљеви у региону Западног Балкана, са нагласком на циљеве према Србији. Трећи део рада представља кратак преглед српско-британских односа у последњих пет година и указује на кључне трендове. Четврти и последњи део рада сумира шта би требало да буду циљеви српског деловања према Уједињеном Краљевству, те на који начин одређене стратешке, али и конкретније политичке одлуке Србије могу утицати на билатералне односе две државе.

СТРАТЕГИЈА „ГЛОБАЛНЕ БРИТАНИЈЕ” НАКОН БРЕГЗИТА

Након одлуке о изласку из Европске уније 2016. године, Уједињено Краљевство нашло се у потрази за новим спољнополитичким и безбедносним концептом и идентитетом. „Глобална Британија”, коју су најављивале политичке елите је требало да формулише своју нову политику у периоду који су обележиле турбуленције у трансатлантским односима за време мандата председника САД Доналда Трампа (2017-2021) и почетак глобалне пандемија Ковид-19. Све то је праћено и напорним преговорима о реализацији самог Брексита и будућности односа Уједињеног Краљевства са ЕУ, који је коначно формално спроведен тек 2020. године. На унутрашњем плану, ситуација је такође била прилично турбулентна, нарочито уочи општих избора у Уједињеном Краљевству 2017. и 2019. године, те током читавог периода коалиционе владе конзервативаца и униониста између ова два изборна циклуса, предвођене Терезом Меј. Привремена стабилизација на унутрашњем плану наступила је убедљивијом победом конзервативца Бориса Џонсона, који је 2020. године као премијер започео са припремом новог стратешког документа који би требало да усмери деловање Уједињеног Краљевства на глобалној сцени у наредних десет година, а чија је израда завршена годину дана касније.

Документ „Глобална Британија у конкуритивном добу: интегрисани преглед безбедносне, одбрамбене, развојне и спољне политике” полази управо од премисе да се окружење у коме делује Британија значајно променило од последњег стратешког документа из 2015. године. Темеље за стратешко деловање Уједињеног Краљевства овај документ поставља на интегрисаној употреби

комбинације различитих ресурса и средстава – од активне дипломатије и рада на решавању конфликта, преко технологије и науке, развојних пројеката и рада на глобалном смањењу сиромаштва, па све до развоја и употребе војне моћи и интегрисаних капацитета у пет оперативних домена, рачунајући и нуклеарно оружје и сајбер компоненту (ОРМ 2021, 7). Наглашава се и да је неопходно деловање у садејству и координацији са вредносно и политички блиским државама (ОРМ 2021, 19). Оваква „паметна” (Нуе 2009, 160–163) употреба и развој различитих тврђих и меких средстава требало би да допринесе осигурању кључних вредности за Уједињено Краљевство, међу којима се истичу: 1) суверенитет - рачунајући под тим право на слободан демократски избор представника, као и заштиту људских права и слобода; 2) безбедност - „заштита територије, људи, критичне инфраструктуре, демократских институција и начина живота”; 3) просперитет - економско и друштвено благостање (ОРМ 2021, 13).

Узимајући све наведено у обзир, Уједињено Краљевство је поставило неколико кључних циљева свог међународног деловања до 2025. године. Први циљ јесте „одржавање стратешке надмоћи кроз науку и технологију”, укључујући и сајбер моћ, којој се посећује посебна пажња (ОРМ 2021, 18). Други циљ је „обликовање отвореног међународног поретка будућности”, под чиме се подразумева промовисање вредности отвореног (слободног) друштва и отворене (слободне) трговине, како у физичком, тако и у сајбер простору (ОРМ 2021, 18). Трећи прокламовани циљ је „јачање безбедности и одбране код куће и у иностранству”, рачунајући и „физички свет и онлајн свет”, при чему се наводи како НАТО остаје темељ колективне одбране у евро-атлантском региону (ОРМ 2021, 18). Коначно, четврти циљ јесте „изградња еластичности”, под чиме се подразумева „унапређење способности да се антиципира, предупреди, припреми за, одговори на и опорави од ризика” који су најразличитији у савременом свету – од екстремних временских услова до сајбер напада (ОРМ 2021, 18–19). Нарочито се наглашава потреба приоритизације одговора на ризике који произлазе из климатских промена. Поред климатских промена, тероризма, сајбер-напада и других хибридних изазова, ризика и претњи, посебно се наглашавају и две државе (ОРМ 2021, 19). Русија се недвосмислено означава као „најакутнија претња” Уједињеном Краљевству у евро-атлантском региону (ОРМ 2021, 18). Са друге стране, Кина

се назива „системским такмацом” и истиче се да она представља изазов за британску безбедност, узимајући у обзир кинеску „повећану насртљивост” (ОПМ 2021, 17–22).

Одбрамбени аспекти новог стратешког приступа Уједињеног Краљевства детаљније су обрађени у документу „Одбрана у компетитивном добу”, који је такође објављен марта 2021. године. Овај документ почиње од анализе промена у стратешком контексту, пре свега у виду промена геополитичког и геоекономског контекста, где се посебно наглашава пораст важности Индо-Пацифика и „појачана међународна насртљивост” Кине, при чему се раст кинеске моћи сматра за „комплексни, системски изазов” (MoD 2021a, 4). Са друге стране, Русија се наглашава као „највећа нуклеарна и конвенционално војна” претња, али и као највећа „претња испод нивоа рата”¹, при чему се указује на опасност од модернизације руских оружаних снага (MoD 2021a, 4). Уз истицање и свих осталих поменутих претњи из различитих домена против којих и систем одбране може и мора да пружи подршку – од нових заразних болести, па до климатских промена – наглашава се и да систем одбране мора да буде интегрисан у свих пет кључних домена – свемир, сајбер-простор, морнарица, копнени и ваздушни домен (MoD 2021a, 11). За стуб доприноса одбране „Глобалној Британији” истиче се важност НАТО и потреба за оснаживањем овог савеза (MoD 2021a, 26). Као кључни појединачни глобални партнери издвајају се остали чланови групе „Пет очију” којој припада и Уједињено Краљевство, а то су САД, Канада, Нови Зеланд и Аустралија, док се у европском контексту наглашава важност блиске сарадње са Немачком, Француском, Италијом, уз традиционално британско наглашавање савезништва са државама Источног Медитерана, пре свега Турске, али и Грчке и Кипра (MoD 2021a, 28–29).

Укупан приступ Уједињеног Краљевства садржи бројне континуитете са досадашњим деловањем, међу којима су приоритетно савезништво са САД, ослањање на колективну безбедност кроз НАТО, наставак фокуса на анти-тероризам, званична подршка универзалним људским правима широм света, подршка циљевима одрживог развоја УН (ОПМ 2021, 20). Са друге стране, постоје и одређене

¹ Концепт „претње испод нивоа” (*sub-threshold threat*) у британској доктрини означава претње у „сивој зони” где постоји активно непријатељство и надметање употребом различитих тактика и средстава, али које и даље не прелази праг ратног сукоба (видети Skingsley 2020).

разлике у односу на стратешки приступ Уједињеног Краљевства из 2015. године. Прва разлика коју „Глобална Британија” истиче јесте да Британија више неће бранити *status-quo* постојећег поретка, већ да ће деловати проактивно у правцу креирања новог отвореног глобалног поретка у бројним областима које још увек нису адекватно адресиране на глобалном нивоу, попут дигиталне сфере или свемира те да ће бити активнија на промоцији демократских вредности (ОПМ 2021, 21). Друга разлика је свакако чињеница да у европском контексту Лондон више нема идентичну политику као Брисел, те да ће сада имати прецизније калибрирање у одређеним случајевима када су у питању британски национални и економски интереси, иако ће на многим пољима и даље заједнички стратешки деловати са ЕУ (ОПМ 2021, 21). Поред ових, значајне су и разлике у односу према Кини и Русији. На Кину се сада гледа као на отворени изазов и препоручује се активно глобално деловање Британије како би се на њега одговорило (ОПМ 2021, 22). Са друге стране, Русија је означена као директна и највећа претња, чак и пре почетка рата у Украјини (започетог годину дана након усвајања стратегије), пре свега у контексту угрожавања демократских вредности и ширења њеног утицаја на окружење. Додатно, проширено је и поље стратешког деловања Лондона, па је нагласак стављен и на климатске промене и борбу против глобалних здравствених изазова.

Пракса британског деловања у претходном периоду показала је приличан степен доследности у спровођењу прокламованих стратешких циљева спољне политике. Улагања у науку и технологију су чак и повећана, а Британија је брзим развојем Астра-Зенка вакцине и њеном дистрибуцијом широм света показала геополитичку важност оваквог деловања. Повећана су и британска улагања у војску, али и дипломатију и развојну помоћ, а настављено је са снажном подршком НАТО. Са друге стране, посвећеније се ради на супротстављању државама које су означене као кључни изазивачи и претње. Примера ради, у сврху запречавања утицаја Кине у Југоисточној Азији, Лондон је успео да употребом различитих инструмената војне сарадње наведе АСЕАН на стварање посебне стратешке везе са Уједињеним Краљевством (Syariafuddin, Perwita, and Prasojo 2022). Усвојен је и читав пакет рестриктивних мера према Руској Федерацији, нарочито након почетка рата у Украјини. Сарадња са ЕУ на овом плану је настављена у потпуности и делује да су разлике између Лондона и Брисела у погледу односа према истоку Европе данас мање него икада претходних деценија.

Нарочито важан аспект операционализације поменуте стратегије представља директна војна помоћ коју Уједињено Краљевство пружа Украјини у сукобу са Русијом. Током 2022. године, ова помоћ је достигла вредност од преко 2,3 милијарде фунти стерлинга, а обећана је истоветна помоћ и у 2023. години, уз додатну директну помоћ у виду обуке 30.000 украјинских војника која се спроводи у оквиру британске војне операције Интерфлекс (*Interflex*) (Mills 2023, 12–13). У погледу вредности војне помоћи Украјини, Уједињено Краљевство је на другом месту, након убедљиво првих Сједињених Америчких Држава (Masters and Merrow 2023). Лондон је преузео и обавезу обуке украјинских пилота, уз истицање да, макар скорије, неће бити испоруке британских борбених авиона Украјини, упркос апелима Кијева упућеним НАТО земљама (Mills 2023). Нови британски премијер Риши Сунак је, ипак, у вези са могућношћу испоруке авиона рекао да „ништа није искључено”, мада је у краћем року нереално тако нешто очекивати (Mills 2023, 22). Дилеме у вези са испоруком авиона и софистициранијих врста оружја последица су операционализације стратешке опредељености да се не улази у директан сукоб са Русијом, коју би овакве испоруке потенцијално могле да испровоцирају, али да се Украјина помогне максимално могуће како би однела превагу у рату и тиме битно ослабила руске, конвенционалним офанзивним, војне капацитете. С тим у вези, Влада је јасно ставила до знања од самог почетка рата да „британске и НАТО трупе не треба – и не смеју – да играју активну улогу у Украјини”, већ да је потребно помагати украјинску страну у вођењу рата (Mills 2023, 15).

Негативни економски ефекти Бреگزита (превасходно проблеми у ланцима снабдевања услед недостатка радника), као и преливање негативних ефеката рата у Украјини на британску економију (превасходно нагли пораст цене енергената) довели су до нове политичке нестабилности која је исходовала одласком промотера стратегије „Глобалне Британије” Бориса Џонсона са власти 2022. године. Након само месец и по дана проведених у Даунинг стриту, и његова наследница из реда конзервативаца Елизабет (Лиз) Трас је напустила премијерско место. Турбуленције су привремено умирене формирањем кабинета на челу са конзервативцем Ришијем Сунаком, првим британским премијером азијског порекла, крајем октобра 2022. године. Међутим, нико од наследника није ни реторички, а ни у пракси спољнополитичког деловања на било

који начин довео у питање стратегију „Глобалне Британије”, већ се наставило са деловањем у складу са њеним постулатима. Имајући у виду актуелну сагласност и лабуриста и либерала око основних елемената спољнополитичког деловања Уједињеног Краљевства према кључним међународним темама и изазовима, чак ни смена дуговечне власти Конзервативне партије не би суштински променила стратешко усмерење Лондона. Све ово додатно потврђује постојаност ове стратегије и важност њеног темељног проучавања за антиципацију британског деловања у наредном периоду.

ПОЛИТИКА УЈЕДИЊЕНОГ КРАЉЕВСТВА ПРЕМА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Однос званичног Лондона према региону Западног Балкана превасходно је детерминисан глобалним циљевима Уједињеног Краљевства. Имајући то у виду, за очекивати је да ће први британски приоритет у овом делу света бити сузбијање утицаја Русије и запречавање даљег раста утицаја Кине. У том погледу, за Лондон ће нарочито важна бити стабилност региона. Други циљ биће задржавање безбедносног прекривача НАТО над регионом – пожељно кроз ширење НАТО на преостале државе у региону, или, алтернативно, кроз најближу могућу сарадњу са онима који остану ван НАТО. Трећи циљ биће подстицање интеграције региона у ЕУ. Иако је Уједињено Краљевство напустило Унију, приступање региона ЕУ је и даље у интересу Лондона, јер би водило стабилизацији овог простора и стварању трајно повољнијих прилика за ширење британског економског и политичког утицаја, као и за спречавање раста утицаја Русије и Кине. Четврто, Лондон ће званично инсистирати и на отворености друштава и економија у региону. У пракси, то ће подразумевати начелну подршку демократизацији и владавине права, мада она неће бити међу кључним приоритетима, јер ће стабилност и даље имати приоритет над демократијом. Далеко више ће у овом аспекту бити нагласка на подршци борби против организованог криминала и корупције, као и на подршци економској либерализацији и пројектима економске интеграције региона.

Наравно, поред ових циљева који се дедуктивно „спуштају” са глобалног нивоа, постоји и одређено регионално наслеђе претходног деловања Британије и циљеви који произлазе искључиво из регионалног контекста. У том погледу, први циљ Британије је

подршка нормализацији односа Београда и Приштине, али би Лондон преферирао начин у коме би то подразумевало признање Косова и Метохије као независне државе од стране званичног Београда. Чињеница да је британска војска у мисији КФОР наводи Уједињено Краљевство у правцу тежње да се одржи стабилност и избегну било каква решења која би подразумевала ескалацију сукоба, због чега се инсистира на мирном споразумевању. Са друге стране, Лондон је био један од кључних промотера једнострано проглашене независности, па због тога инсистира на томе да споразумевање треба да иде у овом правцу. Такође, Уједињено Краљевство је посвећено и опстанку Босне и Херцеговине као целовите државе још од 1990-их година, а подржава и реформе БиХ које би јој омогућиле напредовање у евро-атлантским интеграцијама. Наравно, ова два циља се посматрају и као компатибилна са општим циљем коначног „прекривања” читавог региона НАТО и ЕУ чланством, те забрањивања руског и кинеског утицаја. Британска логика је и да отворена питања у БиХ и у вези са Косовом и Метохијом повећавају утицај Русије на Србију, па да је напредак у решавању ових питања користан и у домену супротстављања главним изазивачима у региону.

Узимајући ово у обзир, примећује се висок степен усклађености у деловању са Бриселом у овом региону. Фактички, није се много променило у односу на период када је Уједињено Краљевство било у Унији, јер је и тада Лондон у спољнополитичком смислу био „пола унутра – пола напољу”, али је на Западном Балкану Лондон деловао прилично усаглашено са Бриселом (Hill 2019, 276–278). Постоје два кључна разлога за овакав континуитет. Први је чињеница да овај регион није од највећег политичког и економског приоритета за Британију, иако свакако да, као део европског континента, није маргиналан. Чињеница да није међу приоритетима смањује посебности интереса Британије и доводи до пресликавања британских глобалних циљева на овај регион. Наравно, постоје одређене регионалне специфичности, па ће тако Британија директније и мање критички подржавати косовске Албанце, него што ће то чинити ЕУ, чијих пет чланица не признаје једнострано проглашену независност. Но, овакве британске специфичности постојале су и док је била чланица ЕУ, тако да ни ово није дисконтинуитет. Други разлог јесте то што је од почетка рата у Украјини 2022. године дошло до веће кохезије циљева глобалног Запада (а пре свега ЕУ, САД и Уједињеног Краљевства) у деловању према Русији. То

подразумева да се, услед заједничке претње, разлике између Лондона и Брисела смањују и да се делује прилично сложено у регионима у којима се перципира да је потребно смањити руски утицај.

Складно деловање ЕУ и Уједињеног Краљевства је за очекивати да опстане и у наредним годинама. Овакав сценарио је као могући предвидео и теоретичар Кристофер Хил још 2019. године у својој књизи о будућности британске спољне политике (Hill 2019, 296–298). Поновно усмеравање у правцу биполарне поделе у Европи на релацији Запад – Русија доводи до смањивања подела које постоје у хетерогеном западном корпусу. Престанком рата у Украјини и смањивањем тензија између Москве и Запада, ова кохезивност Лондона са ЕУ би била смањена. Смањење кохезије могла би узроковати и промена приступа САД, имајући у виду блискост Лондона и Вашингтона, као и чињеницу да у периоду од 2017. до 2021. године ЕУ и Вашингтон, за време председника Трампа, у многим аспектима (па чак и некима који се односе на Западни Балкан) нису деловали потпуно усклађено (Krstić 2021). Но, за сада такав сценарио делује прилично нереално, у најмању руку до 2025. године и почетка новог председничког мандата, за који је још увек веома рано прогнозирати коме ће припасти и какве ће бити реперкусије исхода избора на нас. Свакако, Лондон ће задржати и своје посебности - пре свега, приоритетни нагласак на улози НАТО (са фокусом на ширење), већа подршка Приштини, већи степен притиска на промене у БиХ – али у том домену неће деловати одвојено и неусклађено са ЕУ, од које очекује и помоћ у остваривању циљева стабилизације региона и смањивања руског и кинеског утицаја.

У склопу својих намера да активно делује према овом региону, Џонсон је крајем 2021. године именовано ваздухопловног генерала сера Стјуарта Пича (*Sir Stuart Peach*) за специјалног представника за Западни Балкан (Foreign, Commonwealth and Development Office 2021). Динамика његових посета региону почетком 2023. године кореспондирала је са интензивном дипломатском активношћу специјалног изасланика ЕУ за дијалог Миросава Лајчака и заменика помоћника државног секретара САД Габријела Ескобара у вези са предложеним новим споразумом Београда и Приштине. Активна подршка предложеном плану указала је да Лондон и даље жели да буде барем посредан учесник у регионалним питањима, посебно наглашавајући важност смањивања утицаја Русије. Међутим, Лондон је у погледу утицаја на динамику косовско-метохијског питања

ипак у другом плану у односу на Париз и Берлин, који су преузели водећу улогу у концептуализацији плана и чије дипломате су, заједно са поменутиим европским и америчким дипломатама, водиле кључну улогу у преговорима Београда и Приштине у вези са овим питањем од јесени 2022. године. Због тога се може рећи да је и на овом примеру евидентно како Лондон свакако не може водити потпуно аутономну политику у региону, али може имати свој простор за утицај унутар основних начела деловања политичког Запада према региону, који преваходно формулишу Брисел, Берлин, Париз и Вашингтон.

БИЛАТЕРАЛНИ ОДНОСИ УЈЕДИЊЕНОГ КРАЉЕВСТВА И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НАКОНА БРЕГЗИТА

Историјат билатералних британско-српских односа прилично је дугачак и датира још од 1837. године, када је и први британски дипломата Џорџ Хоџес (*George Hodges*) постао конзул у Србији (Marković 2018, 193). У различитим фазама, односи су варирали од савезничких у два светска рата, па до непријатељских током бомбардовања Савезне Републике Југославије 1999. године. Ипак, односи су у великом делу историје били прилично интензивни, нарочито у периодима када је Британија била посебно заинтересована за Балкан. Од почетка 21. века, Уједињено Краљевство је подржавало чланство Србије у Европској унији и помогло њену брзу реинтеграцију у међународне организације након промене режима, као и отпис дугова (Joksimović 2018, 427). Међутим, Лондон је у исто време био један од кључних заговарача политике условљавања, која је подразумевала да Београд не може да напредује ка чланству док не спроведе у потпуности сарадњу са Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију у Хагу, а потом и док не напредује у дијалогу са Приштином (Joksimović 2018, 423–427). Активна подршка Уједињеног Краљевства приштинским властима у њиховој намери да једнострано прогласе независност од Србије довела је до озбиљнијег захлађења у билатералним односима, које ће бити делимично превазиђено са почетком директних преговора Београда и Приштине. Но, одређене британске одлуке, попут предлагања Декларације о Сребреници у Савету безбедности Уједињених нација 2015. године (Živković 2015), те покушаја да се расправа о Косову и

Метохији скине са дневног реда Савета безбедности (Danas 2018), поново су подизале напетости у званичним политичким односима.

Од тренутка када је изгласан излазак Уједињеног Краљевства из Европске уније на референдуму, деловало је да ће Лондон појачати своје самостално деловање у овом делу света. У референдумској години, Београд су посетили тадашњи британски принц, а данашњи краљ Чарлс (N1 2016), као и Борис Џонсон, доскорашњи премијер, а тадашњи министар спољних послова (Štetin-Lakić 2016). У претходних пет година догодили су се одређени помаци који указују на повећану интеракцију и зближавање Београда и Лондона, а састанци представника две државе на министарском нивоу су постали редовни (Vlada Republike Srbije [VRS] 2020). Председник Србије добио је и званичну позивницу за присуствовање церемонији крунисања краља Чарлса III почетком маја 2023. године (Predsednik Republike Srbije 2023). Са радом је 2018. године започео и портал британског јавног сервиса Би-Би-Си (*BBC*) на српском језику. Но, одсуство посете премијера Уједињеног Краљевства Београду, што се последњи пут догодило приликом посете Маргарет Тачер 1980. године, указује да односи још увек нису на толико високом степеноу. Није у скоројем периоду било ни свечаних пријема на највишем нивоу у Лондону за српске највише званичнике, попут оних које су имали Војислав Коштуница и Зоран Ђинђић почетком 21. века (Krstić 2020, 281), или какав је 2021. године уприличен црногорском премијеру Здравку Кривокапићу (Kabinet predsjednika Vlade Crne Gore 2021). Останак на снази визног режима за грађане Србије при уласку у Уједињено Краљевство такође је индикатор да и даље постоји велики простор за напредак и у домену односа грађана. Ипак, приметно је да у последњих пет година долази до интензивирања односа, са посебним нагласком на сферу безбедности и одбране, као и на сферу економских односа и пословне сарадње.

Већ неколико година успешно функционише стратешки дијалог у области безбедносне политике између српских и британских министарстава спољних послова и одбране (МО 2019, 2020, 2021).² Британски секретар (министар) одбране Бен Волас посетио је 2021. године Београд, што је прва посета највишег британског одбрамбеног

² Током 2022. године консултације нису одржане због избора у Србији почетком априла и чекања да се формира нова влада све до јесени, а потом и због политике нестабилности у Лондону током јесени исте године. Наредни састанак је одржан јануара 2023. године.

званичника Београду у историји (MoD 2021). Приликом његове посете, потписан је Аранжман за унапређење сарадње у области одбране између две државе, што представља важан корак напред у одбрамбеној сарадњи (VRS 2021). Наглашена је и важност заједничких вежби, а Волас је истакао и да је, примера ради, на мултинационалној војној вежби „Платинасти вук 2021” одржаној мало пре његове посете у бази „Југ” код Бујановца, Уједињено Краљевство имало највећи контингент од свих страних партнерских земаља Војске Србије (MoD 2021). Од 2021. године, припадници Војске Србије учествују са колегама из британске војске заједнички у Снагама за очување мира УН на Кипру, што представља један од најважнијих елемената директне војне сарадње две државе (MO 2021). На пролеће 2022. године тадашњи министар одбране Републике Србије Небојша Стефановић потврдио је да Србија разматра набавку вишенаменских борбених авиона Тајфун, те да се у разговорима са Британцима разматрају могућности набавке половних или нових авиона (Vojinović 2022). Треба напоменути да на овом плану још увек ништа конкретно није урађено, те да је потврђено како Србија паралелно преговара и о набавци француских авиона Рафал (Vojinović 2022a). Ипак, разматрање ове трансакције са обе стране сведочи о већем степену повезаности између Лондона и Београда у пословима одбране, јер ни Лондон не продаје авионе државама које не сматра политички блиским, нити Београд набавља оружје од држава са којима нема стратешку сарадњу у сектору одбране.

До одређеног напретка дошло је и у сфери економских односа. Важан билатерални уговор којим се регулишу економски односи Београда и Лондона по изласку Уједињеног Краљевства из ЕУ, потписан је 2021. године и назива се Споразум о партнерству, трговини и сарадњи (Zakon o potvrđivanju Sporazuma o partnerstvu, trgovini i saradnji između Vlade Republike Srbije i Vlade Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske [ZPSPTS] 2021). Тренутно стање у укупним економским односима свакако би могло бити боље, јер Уједињено Краљевство није у првих 20 спољнотрговинских партнера Србије по обиму робне размене (Republički zavod za statistiku 2022, 321–322), док је Србија тек 93. спољнотрговински партнер Уједињеног Краљевства (Department for Business and Trade 2023). Но, у области трговине услугама, Уједињено Краљевство је међу најважнијим спољнотрговинским партнерима Србије, са значајним трендом повећања размене и суфицитом Србије од чак 422

милиона (Tanjug 2023). Такође, одређене британске инвестиције у Србију биле су значајне за српску економију, попут куповине Дуванске индустрије Врање од стране компаније Бритиш-Американ Тобако (*British-American Tobacco*), или великих инвестиција компанија Ендава (*Endava*), Агена Технологи (*Agena Technology*), Аптив Пакард (*Aptiv Packard*) и сл. (Ministarstvo spoljnih poslova [MSP] n.d.). Уједињено Краљевство је било 13. највећи инвеститор у Србији од 2010. до 2020. године (MSP n.d.). Британске компаније су важне и за развој инфраструктуре, па тако тренутно америчко-британско-турски конзорцијум Бехтел-Енка (*BechtelEnka UK Limited*) ради на изградњи „Моравског коридора” – аутопута од Појата до Прељине (MSP n.d.). Британија је била и 15. највећи билатерални донатор развојне помоћи Србији током претходне деценије. Очекује се да ће нови споразум дати додатни замаха сарадњи, нарочито у областима попут транспорта и инфраструктуре, аутомобилске индустрије, енергетике, рударства, животне средине итсл. (Government of the United Kingdom 2021). Споразумом је предвиђена и институционализација економске сарадње оснивањем Савета за партнерство, трговину и сарадњу (ZPSPTS 2021).

Кључни проблеми у сарадњи и даље се везују за различити поглед на питање Косова и Метохије, те на одређене разлике у погледима на Босну и Херцеговину. Ипак, у последњем периоду је све значајније и питање односа Београда са Москвом, чији утицај Лондон настоји да запречи, а што ће нарочито добити на интензитету од рата у Украјини. У поменутом одбрамбеном стратешком документу, објављеном годину дана пре почетка актуелног рата, Украјина је нарочито истакнута као држава којој је потребно помоћи у изградњи одбрамбених капацитета због деловања Русије, при чему се истиче важност сарадње са државама у региону Црног мора – Бугарском, Грчком, Румунијом и Турском (MoD 2021a). Имајући у виду важност коју Лондон придаје Украјини, запречавање руског утицаја свуда где он има утемељење на континенту, а нарочито у Србији, додатно је добило на значају од фебруара 2022. године, те да ће односи Београда са Москвом свакако директно утицати и на односе са Лондоном. Слично је и за односе са Пекингом, али у много мањој мери, јер су приоритетни региони у којима се планира контрирање кинеском утицају ван европског континента, па блиски односи Београда и Пекинга ипак нису (барем не још увек) проблем за односе са Лондоном. Такође, услед тренутног фокуса на

реалполитичке аспекте, није за очекивати да ће стање демократије и владавине права у Србији бити предмет интересовања Уједињеног Краљевства у наредном периоду, осим уколико се не би угрозили одређени британски субјекти који послују у Србији.

ПЕРСПЕКТИВЕ ДЕЛОВАЊА СРБИЈЕ ПРЕМА УЈЕДИЊЕНОМ КРАЉЕВСТВУ

Узимајући све у обзир, можемо рећи да је Уједињено Краљевство држава од умереног значаја за Србију у овом тренутку, али да постоји тренд пораста њене важности у одређеним секторима. Политички, Уједињено Краљевство је значајан актер, јер је чланица Савета безбедности Уједињених нација и јер је политички релативно утицајна широм света. У том погледу, британско деловање може значајно утицати на одређена политичка питања, као што је косовско питање. Ипак, британским иступањем из ЕУ смањила се релевантност Лондона да директно утиче на европски пут Србије, па је у том аспекту Лондон сада мање политички важан актер него раније. Безбедносно, пак, Уједињено Краљевство је веома важно. Прво, британски војници у КФОР-у су важни за безбедност Срба на КиМ, док НАТО, у коме је Уједињено Краљевство веома важан члан, покрива готово читаво окружење Србије (осим БиХ). Друго, Војска Србије све интензивније сарађује са британским колегама. Треће, Србија разматра и набавку модерног британског оружја, што би стратешки веома повезало две државе. И у овом аспекту Британија тренутно није важнији партнер Србији од САД или Русије (са којима је постојало више заједничких вежби и више набавки оружја, те које су војно и моћније од Уједињеног Краљевства), али постоји озбиљан тренд пораста њене релевантности. Коначно, економски је Британија далеко мање релевантна него ЕУ, са којом Србија има готово 60% економске размене (при чему се нарочито истичу Немачка и Италија), као и Кина, која је од 2022. постала најважнији увозни партнер (Privredna komora Srbije n.d.). Ипак, у трговину услугама, инвестицијама и развојној помоћи, Лондон је важан партнер и Србија има приличне користи од сарадње у овом аспекту.

Из свега наведеног, произлази да би циљ Србије у наредном периоду требало да буде да покуша да се политички, безбедносно и економски приближи Лондону, али и да се у исто време одупре захтевима Лондона који се противе националним интересима Србије

(Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije 2019). Под тим се превасходно мисли на могуће британске притиске у вези са признањем Косова и Метохије као државе и на смањење надлежности Републике Српске у Босни и Херцеговини, те на евентуалне притиске или подстицаје за формалним ступањем у чланство НАТО. Поставља се оправдано питање да ли ће паралелно постизање оба циља – и приближавања Лондону, и избегавања његових оштријих захтева – бити могуће у наредном периоду. У овом тренутку делује да овакав сценарио није неизводљив. Наставком дијалога са Приштином и напретком у овом процесу, али без пристанка на признање једнострано проглашене независности, Србија може послати позитивну поруку Лондону о сопственој конструктивности без одустајања од своје целовитости. Сигнализирањем Републици Српској да пристане на мање компромисе око изборног закона у БиХ и да њено руководство престане са сецесионистичким наративом, али уз апсолутну подршку Бањалуци у томе да се не смеју губити даља дејтонска овлашћења ентитета, може се остварити циљ очувања Републике Српске унутар БиХ, уз паралелно слање и позитивне поруке о конструктивности Западу, па и Лондону. Коначно, што ближом сарадњом са НАТО кроз Партнерство за мир, па и билатералном сарадњом са Уједињеним Краљевством, али без ступања у чланство, може се умањити безбедносна дилема и смањити могући притисак Лондона и осталих западних актера на Србију да ипак ступи у НАТО, који би могао доћи услед заоштравања односа са Руском Федерацијом.

Односи са Русијом и Кином остаће међу највећим питањима која ће детерминисати и односе Београда са Лондоном. Да је дугорочна намера Лондона да кроз блиску сарадњу са Београдом у сектору одбране сузбије утицај Москве, сугерисало је и писање британске штампе како поменути споразум (Аранжман) о сарадњи у области одбране предвиђа и сарадњу у смањивању „малигног утицаја Русије” (Telegraph 2021). Иако су обе стране демантовале да постоји оваква одредба у документу, делује да британска страна тумачи дух блиске сарадње са Србијом управо у овом контексту. Но, Кина и Русија свакако јесу по бројним критеријумима важнији партнери Србије од Уједињеног Краљевства, па би, да је реч само о овом аспекту, одговор на питање шта би Србија требало да чини био прилично лак. Ипак, блискост са Москвом у овом тренутку негативно утиче не само на блискост са Лондоном, већ

и на блискост са укупним политичким Западом, рачунајући под тим појмом и ЕУ, и највећи број њених држава чланица, и САД, и Уједињено Краљевство. До почетка рата у Украјини, ова тема није била међу приоритетима Запада, у односу на друге регионалне теме. У тој констелацији, дилема како се одредити према Руској Федерацији и да ли се ускладити са мерама које Запад усмерава према Москви због Украјине постаје много озбиљнија тема, око које је потребно озбиљно извагати све трошкове које са собом носе различите опције. Са друге стране, сарадња са Кином још увек није некомпатибилна са добрим односима и са Западом, иако све више и овај однос долази на радар.

С тим у вези, Србија ће имати пред собом три основна стратешка правца у наредном периоду. Први подразумева потпуну оријентацију ка сарадњи са Западом, увођење санкција Русији и престанак продубљене сарадње у безбедносном сектору са Кином. Тиме би се четири стуба спољне политике фактички свела на два – ЕУ и САД, који у овом тренутку делују прилично блиско, а створио би се потенцијал да и Лондон постане, можда не баш нови „трећи стуб”, али свакако једна од тачака ослонца. Други избор јесте наставак продубљене сарадње са Кином, а у одређеним аспектима и са Русијом (мада мање него раније због физичких ограничења, попут немогућности да руски званичници долете у Београд) у сектору безбедности и покушај настављања политике четири стуба, уз јасан нагласак да ниједан стуб није важнији од неког другог. Трећи избор је покушај да се јасно покаже оријентисаност ка ЕУ и приоритизација овог „стуба” спољне политике, али да се односи са Москвом не наруше темељније, те да односи са Пекингом наставе да се не сметано развијају. То подразумева деловање у правцу смањивања извора руског утицаја, кроз имплементацију француско-немачког плана („Охридског договора” из 2023. године) за Косово и Метохију и даљи напредак у дијалогу (чиме се смањује руски политички утицај), затим кроз рад на диверсификацији извора природног гаса (чиме се смањује руски енергетски утицај) и рад на промени наратива о блискости са Русијом кроз инсистирање српских власти на важности ЕУ (чиме се смањује руски утицај на јавно мњење). Све то је праћено активнијим формама подршке Украјини, гласањем за резолуције у којима се подржава њен интегритет, али без увођења санкција Русији (уз могуће увођење само ограничених симболичких санкција у перспективи). Овакав приступ најближи је тренутној политици Србије.

Први избор би засигурно допринео приближавању кључним западним актерима, рачунајући и Лондон, али уз веома негативне реперкусије за односе са Москвом и Пекигом. Имајући у виду гасну зависност Србије од Русије, те растућу економску важност Кине, оваква опција би на кратки рок носила са собом много трошкова. Други избор би вероватно водио у средњем року у правцу удаљавања и пада у квалитету односа са западним актерима, рачунајући и Лондон, што потенцијално може бити критично имајући у виду окруженост државама НАТО и економску зависност од држава ЕУ. Ефекти трећег избора су и даље неизвесни и поставља се питање да ли је могуће довољно задовољити Запад, а не наљутити Москву у исто време. За сада делује да је трећи избор релативно успешан на кратак рок, али се поставља питање колико дуго је он стратешки одржив и да ли ће опстати до тренутка хипотетичке деескалације односа Москве и Запада, што би био најповољнији сценарио по Србију. Такође, поставља се и питање да ли су уступци предвиђени Охридским договором којима се задовољава Запад у косовско-метохијском питању ипак превелико одрицање од одређених интереса Србије у односу на оно што се добија заузврат. За сада овакав приступ даје резултате и у погледу несмањеног квалитета односа са Лондоном, без обзира на очекиване турбуленције након почетка рата у Украјини. Будуће опредељивање Србије за један од ова три стратешка избора у наредним годинама ће у великој мери ће одредити и квалитет односа Србије са Западом, па и са Уједињеним Краљевством.

Но, невезано од стратешке одлуке коју Србија донесе по овом питању, а која ће бити најважнија, постоје одређени практични и тактички кораци које Србија може направити у сваком случају како би побољшала своје односе са Уједињеним Краљевством, не одступајући од сопствених интереса. Већи фокус на српску дијаспору у Уједињеном Краљевству требало би да буде кључни инструмент активнијег приступа. Недавно је од стране једне британске држављанке српског порекла покренута званична петиција за укидање виза за краткотрајне боравке за грађане Србије (Магић 2023). Петиција је у кратком року прикупила више од 10.000 потписа потребних за одговор Владе Његовог Величанства на исту, а уколико до октобра прикупи више од 100.000 потписа о овој теми ће морати да се изјасни и Парламент Уједињеног Краљевства (Магић 2023). Усаглашено дипломатско деловање Србије и активан приступ

српске дијаспоре у прикупљању потписа британских држављана и лобирању за ову тему код посланика у својим изборним јединицама могли би повећати шансе за успех овакве иницијативе, која би могла представљати и значајан допринос развоју српско-британских односа. Долазак краља Чарлса III на престо такође представља шансу за побољшање српско-британских односа, имајући у виду његово интересовање за заштиту српске религијске баштине, пре свега кроз помоћ за обнову манастира Хиландар. У том контексту су од важности веза које поседују српска и британска краљевска породица, као и Српска православна црква и Англиканска црква.

Постоји и читав низ других конкретних мера на којима треба радити, као што су продубљивање сарадње парламената, локалних самоуправа, организација цивилног друштва, спортских и културних организација, најближа могућа сарадња у борби против организованог криминала и тероризма, заједнички рад на адресирању климатских промена, подршка британском концепту отворене дигиталне економије и отвореног интернета, продубљена сарадња у ИТ сектору и услугама, мотивисање Лондона да се укључи у спровођење процеса економске интеграције региона (реализацију пројекта Отворени Балкан) и да увиди и сопствене економске интересе у оваквој иницијативи... Нарочито је важно подстицање сарадње у области сајбер-безбедности, отворене економије и друштва, те развоју науке и технологије, имајући у виду да су ове области, као што је већ речено, високо рангиране у хијерархији циљева Уједињеног Краљевства. Наравно, треба радити и на јавној дипломатији Србије у Уједињеном Краљевству, а отварање „Креативне амбасаде” Србије у центру Лондона, најављено за другу половину 2022. године, представља добар корак у том правцу (Srbija stvara n.d.).

ЗАКЉУЧАК

Иако није међу кључним актерима, билатерални односи са Уједињеним Краљевством су веома важни за Србију. У последњим годинама се повећава утицај сарадње са Уједињеним Краљевством на сектор безбедности и на економију у Србији. Званични Лондон је, након изласка из Европске уније, поставио нове стратешке циљеве у свом међународном деловању, који обухватају и запречавање раста утицаја Русије и Кине. У контексту деловања према Западном Балкану, то ће значити да ће настојање да се спречи ширење

утицаја ове две државе, а нарочито Русије, бити приоритет британског приступа, нарочито у контексту актуелног сукоба у Украјини. Поред тога, постоје и други приоритети британске спољне политике према овом региону, попут имплементације Охридског договора о односима Београда и Приштине (уз пожељно доцније признање једнострано проглашене независности од стране Београда), реформи у Босни и Херцеговини које би омогућиле евроатлантске интеграције ове државе, те даљег ширења НАТО, или најближе безбедносне сарадње са државама које нису чланице овог савеза. Стратешки избори Србије ће утицати у великој мери на будућност односа Београда и Лондона, а нарочито важан ће бити однос Србије са Руском Федерацијом.

Имајући у виду просторно ограничење, овај рад није имао амбицију да адресира све аспекте српско-британских односа и да пружи прогнозе о њиховој перспективи. Будући радови на ову тему требало би да се додатно фокусирају на друге аспекте српско-британски односа, превасходно у доменима културе, науке, енергетике, као и у другим важним пољима. Такође, будућа истраживања требало би да тестирају да ли ће конкретни потези Србије у предстојећем турбулентном периоду заиста имати последице које су сугерисане овим радом. Тренутак у коме је рад написан је прилично турбулентан и оставља простор за велике промене у кратком временском периоду, имајући у виду актуелну поларизацију европског поретка. Ипак, у раду су исказани стратешки приоритети Уједињеног Краљевства који су старији од актуелног контекста изазваног почетком рата у Украјини, те који делују као прилично дуготрајни. Из оваквих околности, одлучиоци у српској спољној политици би требало да извуку поуке и да их узму у обзир приликом повлачења стратешких потеза са дугорочним реперкусијама.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Danas. 2018. „Velika Britanija nije stavila Kosovo na dnevni red u SB.” *Danas*. 2. avgust 2018. <https://www.danas.rs/vesti/politika/velika-britanija-nije-stavila-kosovo-na-dnevni-red-u-sb/>.
- Department for Business and Trade. 2023. “Trade and Investment Factsheets: Serbia.” *HM Government*. 18 May 2023. <https://assets.>

- publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1156509/serbia-trade-and-investment-fact-sheet-2023-05-18.pdf.
- Foreign, Commonwealth and Development Office. 2021. “UK announces new Special Envoy to the Western Balkans.” *HM Government*. 2 December 2021. <https://www.gov.uk/government/news/uk-announces-new-special-envoy-to-the-western-balkans>.
- Government of the United Kingdom. 2021. “Overseas Business Risk – Serbia.” *HM Government*. 4 February 2021. <https://www.gov.uk/government/publications/overseas-business-risk-serbia/overseas-business-risk-serbia>.
- Hill, Christopher. 2019. *The Future of British Foreign Policy: Security and Diplomacy in a World after Brexit*. Cambridge: Polity Press.
- Joksimović, Aleksandra. 2018. “The Relations Between the United Kingdom and the FR Yugoslavia (Serbia and Montenegro) in 2000-2005.” In: *British-Serbian Relations: From the 18th to the 21st Centuries*, eds. Slobodan G. Markovich, 419–438. Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Political Science, Zepher World Book.
- Kabinet predsjednika Vlade Crne Gore. 2021. „Krivokapić – Džonson: Historijski susret premijera Crne Gore i Ujedinjenog Kraljevstva.” *Vlada Crne Gore*. 7. jul 2021. <https://www.gov.me/en/article/pm-krivokapic-to-pay-two-day-visit-to-the-united-kingdom-and-meet-with-boris-johnson>.
- Krstić, Milan. 2020. „Strategije destigmatizacije u spoljnoj politici država: studija slučaja spoljne politike Republike Srbije od 2001. do 2018. godine.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Krstić, Milan. 2021. “Continuity and changes in the US foreign policy towards the Western Balkans during the first year of Biden’s presidency: Third Obama’s or second Trump’s term.” *Politika nacionalne bezbednosti* 21 (2): 175–200. doi: 10.22182/pnb.2122021.9.
- Maričić, Slobodan. 2023. „Srbija, Britanija i vize: Da li onlajn peticija može da donese lakši put u London.” *BBC News na srpskom*. 19. april 2023. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-65325426>.
- Markovich, Slobodan G. 2018. “British Diplomats in Belgrade and Serbian Ministers at the Court of St. James’s, 1873-1919.” In: *British-Serbian Relations: From the 18th to the 21st Centuries*, eds. Slobodan

- G. Markovich, 193–218. Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Political Science, Zepter World Book.
- Masters, Johnatan and Will Merrow. 2023. “How Much Aid Has the U.S. Sent Ukraine? Here Are Six Charts.” Council on Foreign Relations. 22 February 2023. <https://www.cfr.org/article/how-much-aid-has-us-sent-ukraine-here-are-six-charts>.
- Mills, Claire. 2023. “Military assistance to Ukraine since the Russian Invasion: Research Briefing.” *House of Commons Library*. 30 March 2023. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9477/CBP-9477.pdf>
- Ministarstvo odbrane [MO]. 2019. „Bilateralne konsultacije sa Ujedinjenim Kraljevstvom.” *Ministarstvo odbrane Republike Srbije*. 7. februar 2019. <https://www.mod.gov.rs/cir/13605/bilateralne-konsultacije-sa-ujedinjenim-kraljevstvom-13605>.
- Ministarstvo odbrane [MO]. 2020. „Bilateralne konsultacije Srbije i Ujedinjenog Kraljevstva u oblasti bezbednosne i odbrambene politike.” *Ministarstvo odbrane Republike Srbije*. 12. mart 2020. <https://www.mod.gov.rs/cir/15168/bilateralne-konsultacije-srbije-i-ujedinjenog-kraljevstva-u-oblasti-bezbednosne-i-odbrambene-politike-15168>.
- Ministarstvo odbrane [MO]. 2021. „Bilateralne konsultacije u oblasti bezbednosne i odbrambene politike Srbije i Ujedinjenog Kraljevstva.” *Ministarstvo odbrane Republike Srbije*. 19. maj 2021. <https://www.mod.gov.rs/cir/17394/bilateralne-konsultacije-u-oblasti-bezbednosne-i-odbrambene-politike-srbije-i-ujedinjenog-kraljevstva-17394>.
- Ministarstvo spoljnih poslova [MSP]. n.d. „Ujedinjeno Kraljevstvo: bilateralni odnosni.” *Ministarstvo spoljnih poslova*. Poslednji pristup 27. aprila 2023. <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/ujedinjeno-kraljevstvo>.
- Ministry of Defence [MoD]. 2021. “Ben Wallace is first ever Defence Secretary to visit Serbia.” *HM Government*. 18 June 2021. <https://www.gov.uk/government/news/ben-wallace-is-first-ever-uk-defence-secretary-to-visit-serbia>.
- Ministry of Defence [MoD]. 2021a. “Defence in a competitive age.” *HM Government*. March 2021. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/974661/CP411_-_Defence_Command_Plan.pdf.

- N1. 2016. „Princ Čarls se sastao sa Vučićem, Nikolićem, Patrijarhom.” *N1*. 16. mart 2016. <https://rs.n1info.com/vesti/a143362-princ-carls-u-beogradu/>.
- Nye, Joseph. 2009. “Get Smart: Combining Hard and Soft Power.” *Foreign Affairs* 88 (4): 160–163.
- Office of the Prime Minister [OPM]. 2021. “Global Britain in a competitive age.” March 2021, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/975077/Global_Britain_in_a_Competitive_Age_the_Integrated_Review_of_Security__Defence__Development_and_Foreign_Policy.pdf.
- Privredna komora Srbije [PKS]. n.d. „Pregled spoljnotrgovinskih kretanja - bilateralni odnosi Srbije i drugih zemalja sveta.” *Privredna komora Srbije*. 27. april 2023. <https://pks.rs/pregled-spoljnotrgovinskih-kretanja>.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2022. Statistički godišnjak Republike Srbije 2022. Beograd: Republički zavod za statistiku. <https://www.stat.gov.rs/sr-cyrl/publikacije/?d=2&r=>.
- Skingsley, Juliet. 2020. “Countering Threats Below the Threshold of War.” *Chatham House*. 2 December 2020. <https://www.chatham-house.org/2020/12/countering-threats-below-threshold-war>.
- Srbija stvara. n.d.. „Prva kreativna ambasada Republike Srbije.” *Srbija stvara*. Poslednji pristup 27. april 2023. <https://serbiacreates.rs/projekat/prva-kreativna-ambasada-republike-srb/?pismo=cir>.
- Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije” br. 94/2019-13 – dr. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>.
- Syariafuddin, Kurniawan, Anak Agung Perwita and Munif Prasajo. 2022. “The utilization of military power in foreign policy: A case study of the acceptance of the United Kingdom as a dialogue partner for ASEAN.” *Jurnal Perahanan* 8 (1): 11–21. doi: <http://dx.doi.org/10.33172/jp.v8i1.1335>.
- Štetin-Lakić, Jovana. 2016. „Džonson: Politički napredak i ekonomski uspeh Srbije.” *N1*. 10. novembar 2016. <https://rs.n1info.com/vesti/a207278-aleksandar-vucic-i-boris-dzonson-u-beogradu/>.
- Tanjug. 2023. „Momirović: Prošla godina rekordna kada je reč o ukupnoj robnoj razmeni sa UK.” *Radio-televizija Vojvodine*. 11. maj 2023.

- https://rtv.rs/sr_lat/ekonomija/momirovic-prosla-godina-rekordna-kada-je-rec-o-ukupnoj-robnoj-razmeni-sa-uk_1443924.html.
- Telegraph. 2021. "UK signs deal with Serbia to counter 'malign influence' of Russia." *Telegraph*. 18 June 2021. <https://www.telegraph.co.uk/news/2021/06/18/defence-secretary-signs-britain-closer-military-relationship/>.
- Vlada Republike Srbije [VRS]. 2020. „Jačanje bilateralnih odnosa Srbije i UK nakon pandemije.” *Vlada Republike Srbije*. 19. jun 2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/474273/jacanje-bilateralnih-odnosa-srbije-i-uk-nakon-pandemije.php>.
- Vlada Republike Srbije [VRS]. 2021. „Srbija i UK potpisale Aranžman o unapređenju saradnje u oblasti odbrane.” *Vlada Republike Srbije*. 16. jun 2021, <https://www.srbija.gov.rs/vest/553989/srbija-i-uk-potpisale-aranzman-o-unapredjenju-saradnje-u-oblasti-odbrane.php>.
- Vojinović, Petar. 2022. „Prva zvanična reakcija Velike Britanije na mogući prodaju polovnih 'Tajfuna' Srbiji.” *Tango Six*. 29. april 2022. <https://tangosix.rs/2022/29/04/prva-zvanicna-reakcija-velike-britanije-na-mogucu-prodaju-polovnih-tajfuna-srbiji/>.
- Vojinović, Petar. 2022a. „Razjašnjena nedelja najave novih nabavki za RV i PVO: Srbija zadržava tri eskadrole borbenih aviona, Rafal i Tajfun najveći konkurenti, F-16 ispao iz razmatranja.” *Tango Six*. 18. april 2022. <https://tangosix.rs/2022/18/04/razjasnjena-nedelja-najave-novih-nabavki-za-rv-i-pvo-srbija-zadrzava-tri-eskadrole-borbenih-aviona-rafal-i-tajfun-najveci-konkurenti-f-16-ispao-iz-razmatranja/>.
- Zakon o potvrđivanju Sporazuma o partnerstvu, trgovini i saradnji između Vlade Republike Srbije i Vlade Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske [ZPSPTS], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 13/2021 – dr. zakon, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/mu/skupstina/zakon/2021/13/1/reg>.
- Živković, Zvezdan. 2015. „Ruski veto blokirao rezoluciju o Srebrenici, oštre reakcije SAD i Britanije.” *Slobodna Evropa*. 8. jul 2015. <https://www.slobodnaevropa.org/a/rezolucija-o-srebrenici-nije-prosla-rusija-ulozila-veto/27116786.html>.

Milan Krstić**Faculty of Political Sciences, University of Belgrade***GLOBAL BRITAIN IN INTERNATIONAL POLITICS
AND STRATEGIC OPTIONS OF SERBIA IN
RELATIONS WITH THE UNITED KINGDOM****Resume**

The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland officially left the European Union in 2020. In line with this great geopolitical change, official London has produced a new integrated strategy for the so-called “Global Britain” in international relations. Considering that British influence on the Balkans has been present since early 19th century, this geopolitical change got the attention of the Western Balkan relations analysts as well. This text aims to provide an answer to the question of what kind of United Kingdom’s policy can be expected towards the Western Balkans region, and towards the Republic of Serbia in particular, as well as what strategic options Serbia has at its disposal in its relationship with official London. The paper claims that the United Kingdom’s actions in the region will be largely determined by the global British strategy, aimed primarily at preventing the spread of Russian and, to a lesser extent, Chinese global influence. It is also claimed that Serbia’s attitude towards Russia and, to a lesser extent, China will primarily affect the future of Belgrade-London relations, although other issues will certainly have an impact (Kosovo and Metohija, Bosnia and Herzegovina, security cooperation with NATO, etc.). Through analysis of main strategic documents in the field of foreign and defence policy, as well as through the analysis of the recent UK behavior in international relations, the first part of the paper presents the international strategy of “Global Britain” after Brexit and outlines the general international goals of the UK. The second part of the paper presents British in the Western Balkans region. The third part of the paper presents a brief overview of Serbian-British relations in the last five years and points to key trends, benefits and obstacles in mutual relations. The fourth and last part of the

---

* E-mail address: milan.krstic.fpn@gmail.com.

* Овај рад је примљен 1. маја 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

paper summarizes what the goals of Serbian action towards the United Kingdom should be, and in what way certain strategic, but also more concrete political decisions of Serbia can affect bilateral relations between the two countries.

Keywords: United Kingdom, Great Britain, Brexit, Serbia, strategy, foreign policy, defence, Russia, China, NATO

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 316.72(497)

341.232(497)

DOI: 10.5937/spm80-44113

Оригинални научни рад

Српска политичка мисао

број 2/2023.

Vol. 80

стр. 185-200

Драгана Митровић*

Центар за балканске студије, Ниш

Дуња З. Величковић**

Иновациони центар Универзитета у Нишу

Љубиша Р. Митровић***

Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

УЛОГА ЕЛИТА ЗНАЊА У РАЗВОЈУ ТРАНСГРАНИЧНЕ САРАДЊЕ И КУЛТУРЕ МИРА НА БАЛКАНУ****

Сажетак

Савремени Балкан још увек је простор недовршеног мира. Његова пацификација и развој зависе од бржег процеса регионализације и глобализације, али и промене стратегије транзиције и отварање према елитама знања као актерима привредног, друштвеног и културног развоја земаља овог региона. Досадашњи токови у

* Имејл-адреса: galagrey@yahoo.com.

** Имејл-адреса: velickovicdunja@gmail.com.

*** Имејл-адреса: ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs.

**** Рад је настао у оквиру пројекта 451-03-9/2021-14/200371, који од 2021. године реализује Иновациони центар Универзитета у Нишу.

евроинтеграцијским процесима претежно су диктирани геостратешким интересима, али не и развојним циљевима. У раду се разматрају актери трансграничне сарадње на Балкану, са посебним освртом на улогу елите знања и нове дијаспоре у регионалном развоју и афирмацији културе мира на овом турском геополитичком простору. У фокусу је проблематизација тезе о улози нове интелектуалне дијаспоре са Балкана, која је интегрални део глобалних транснационалних актера друштвених промена у савремености и чији когнитивни, иновативни и социјални капитал - кроз процес повратне мобилности (циркуларних миграција елита знања) може допринети бржем локалном, националном и регионалном развоју. У прилогу се указује на висок креативно-иновациони потенцијал нове балканске дијаспоре, оличен у елитама знања, иноватора, менаџера, предузетника у свету а који новом мудро политиком номенклатура у региону може бити укључен у програм партнерства за локални, национални и регионални развој. То захтева редефинисање владајуће стратегије зависне модернизације и компрадорског управљања развојем и заснивање нове аутономне политике друштвеног развоја ослоњен на домаћу памет („наше а светско“) на интензивно унутаррегионално повезивање/интеграцију и реактуелизацију вредности лозинке „Балкан - балканским народима!“. Социолошка истраживања спроведена у последњих двадесетак година показују спорост у процесима прекограничне сарадње у региону, још увек висок степен размене са земљама изван региона, а идентитетска перцепција студентске популације фокусирана је на националним или европским вредностима, док је регионална заповиђена. Време је за промену ових приоритета у идентификацији које ће бити повезано и са реалним процесима прекограничне сарадње и јачања разумевања и културе мира на Балкану.

Кључне речи: Балкан и развој, трансгранична сарадња, елите знања, култура мира

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ: БАЛКАНСКО РАСКРШЋЕ: РЕГИОН НЕДОВРШЕНОГ МИРА И ГЛОБАЛНИХ ГЕОСТРАТЕШКИХ ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЈА

Геополитички положај Балкана, на раскршћу цивилизација, као да му је одредио судбину да производи „вишак историје”, те да је погодан за геостратешке инструментализације и манипулације великих сила. Исидора Секулић је записала „Балкан је колевка и гробница различитих цивилизација”. Овде, као да „саблазан историје” (Н. Берђајев) у сваком веку води морбидно црно коло поигравајући се са судбином народа. Наиме, често су мржња и сукоби индуковани споља, а онда балканско „буре барута” букне, макијавелистички коришћено од стране менаџмента великих сила за изазивање и управљање сукобима на овом простору, најчешће за свој рачун а на штету балканских народа. Мир који је тако успостављен на Балкану, са стране, никада није дуго трајао и најчешће је био на штету балканских народа. Зато нема правог мира ако он није дело балканских народа и ако у њему нису уграђени дугорочни заједнички интереси свих балканских народа (Mitrović 2006, 99).

Стога нема значајнијег питања за балканске народе - од заједничког трагања за путевима сарадње, развоја и мира. На том послу морају се наћи припадници разних генерација и професија: од научника, привредника, до политичара и културних посленика. Време је да се схвати да су развој и мир органски повезани: те да без мира нема развоја и обрнуто, као и то да глобалног мира нема без глобалне правде у савременом свету.

Да би Балкан био простор мира и мирољубиве радне компетиције народа, он мора бити свој, а не слуга и марионета за поткусуривање туђих интереса. Отуда треба добро разумети смисао лозинке: „Балкан - балканским народима!”

На новим генерацијама је да је својим стваралаштвом, у новим условима савремености, остварују. Уместо ламентације над прошлосту и етноцентристичког манипулисања историјом, потребно нам је, уз сав респект према прецима, да гледамо напред стваралачки и мирољубиво такмичећи се са другим народима и градећи срећнију будућност долазећим потомцима.

ЕЛИТЕ ЗНАЊА, КОГНИТАРИЈАТ КАО АКТЕРИ НОВИХ ПРОИЗВОДНИХ СНАГА У ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Људска историја није дело ни Бога нити владара, већ колективно дело друштвених класа и покрета. Карл Маркс је сматрао да будућност припада индустријском пролетеријату који је свој успон доживео у 19. и 20. веку. Драгољуб Јовановић је пак тврдио да ће 20. век припасти сељаштву као актеру друштвених промена. Савремени истраживачи (Д. Бел, А. Турен, А. Негри) пишу о елити знања, когнитаријату као носиоцу нових производних снага треће и четврте научно-технолошке и информатичке револуције, које су положили основе за настајућу еру глобализације и умрежено друштво, утирући пут свету постнационалних констелација, тј. човечанству као новом облику светске заједнице.

На овом фону радикалних промена у технолошкој и друштвеној онтологији суочени смо са успоном нових актера - елита знања, које постају доминантна кључна снага у савременим процесима глобалних миграција и који потискују и замењују индустријски пролетеријат, класичне колоније гастарбајтера из 20. века. Као да се у савремености остварује Паретова теорија о сеоби и кружењу елита знања, које постају део меритократске класе, динамична снага технолошких и свеопштих друштвених промена у глобалном светском селу (Makluan).

Савремени истраживачи (демографи, економисти и социолози) пишу о феномену смене плавих оковратника белим и сивим - који су носиоци интелектуалног рада и најтраженији људски развојни ресурс на тржишту „сиве материје”, око чијих потенцијала се боре бројне агенције ТНЦ за људске ресурсе и кадрове, тј. „ловци на таленте”.

У савременој социологији развијена је парадигма о улози људског, образовног капитала (Пјер Бурдије), а шире у друштвеним наукама - менаџмент људских ресурса, који заузима значајно место у савременој професионалној подели рада и систему организације рада и управљања кадровима. Досадашња истраживања показују да земље које улажу више у високо образовање нових генерација и њихово даље професионално усавршавање (кроз магистарске и докторске студије или бројне облике стручне специјализације) имају компаративну предност у односу на оне које такву праксу

подршке кадровима немају. Примера ради данас у свету највећу пажњу развоју високог образовања поклањају Канада, Аустралија, САД, Јужна Кореја, Нови Зеланд, Финска и Норвешка, Француска, Израел, Холандија, Јапан, а најмању Албанија, Македонија, Румунија, Мађарска, Југославија, Малта, Словачка Летонија, Хрватска и Молдавија (Mitrović 2021).

Табела 1: Број студената у европским и ваневропским земљама (на 100.000 становника)

10 са највећим бројем студената: 10 са најмањим бројем студената:

1. Канада 698	1. Албанија 93
2. Аустралија 540	2. Македонија 137
3. САД 539	3. Румунија 148
4. Јужна Кореја 495	4. Мађарска 151
5. Нови Зеланд 460	5. Југославија 157
6. Финска 403	6. Малта 171
7. Норвешка 401	7. Словачка 171
8. Француска 362	8. Летонија 174
9. Израел 360	9. Хрватска 192
10. Холандија 348	10. Литванија 203

Извор: Ivković 2003

Наравно, у последњих двадесет година ова ранг листа се мењала тако да данас у први план улагања у високо образовање међу ових десетак са ранг листе из 2003. године улазе Кина и Јапан. У том погледу интересантан је успон савремене Кине која бележи најбржи раст у светској економији и улагања у високо образовање кадрова, тако да су предвиђања да ће она 2030. године стићи и престићи најразвијеније земље Запада. Такав раст кинеске економије резултанта је нове политике Кине: њеног отварања према свету, глобализацији, тржишној утакмици, али и улагању у образовање кадрова у земљи и иностранству.

На научном форуму „Кина и Балкан - мултикултурни дијалог“, који је одржан од 2-5 јуна 2019. у Балчику (Бугарска) у организацији Института за социологију „Иван Хаџијски“ (Софија) и Факултета политичких наука (из Шангаја) могли смо се уверити каква је стратегија развоја савремене Кине („Појас и пут“) и колико Кинези улажу у високо образовање нових кадрова (Mitrović 2022, 151–157). Наиме, Кинези сваке године шаљу у свет преко 400.000 свршених

средњошколаца (са стипендијама) да наставе студије високог образовања на најпрестижнијим колеџима и универзитетима. Зато је њихова студентска популација која студира у свету најмасовнија, али су и повратни ефекти овакве политике на технолошки и привредни развој Кине све видљивији. Овако образовани кадрови, са међународним искуством и иновацијама на делу, остварују далековиду стратегију и мудру политику „једна земља - два система“: конвергенције и партнерства за одрживи развој и мир у свету. У вези са тим познати економиста Џефри Сакс (*Jeffrey Sachs*) пише: „Прича о Кини је најуспешнија прича о развоју у историји света” (Zakarija 2009, 88). А Збигњев Бжежински у студији „Стратешка визија”, између осталог, је поручио: „Кинески утицајни успон у свету јесте реалност којој се Америка мора прилагодити!”.

Савремена Кина, ослобођена идеолошког догматизма и отворена према изазовима глобалних мегатрендова, изградила је високопродуктивну стратегију модернизације и развоја. Усавршавајући своје кадрове на најпрестижнијим светским универзитетима они јој, у процесима циркуларне мобилности елита знања, доносе технолошке иновације и друге богате дарове знања за њен развој и напредак. Како показују анализе у структури страних студената у светској популацији данас предњаче Кинези у односу на друге нације.

Табела 2: Динамика миграната у свету

2000. година	175 милиона
2020. година	200 милиона
2050. година	250 милиона

Извор: Група аутора 2010, 270–271

Табела 3: Учешће студената међу мигрантима

1980. година	800 хиљада
1990. година	1 милион
2000. година	1,5 милиона
2020. година	3,5 милиона

Извор: Група аутора 2010, 270–271

У саставу савремених глобалних миграција све је више високообразованих стручњака или студената који одлазе у свет ради даљег професионалног усавршавања. У свету се формирају нове

колоније интелектуалних дијаспора. На делу су процеси „одлива мозгова“, сеоба елита знања, које нажалост због асиметричног модела глобализације, производе нове облике неједнакости али и увећавају когнитивно-иновативну развојну снагу глобалне светске економије. Ове тенденције ће се наставити до средине 21. века, према предвиђањима социолога, када ће доћи до светско-системске промене садашње доминантне формације и посткапиталистичке алтернативе друштвених развоја човечанства, која ће омогућити социјалдемократски облик глобализације и симетричне циркуларне процесе кружења елита знања које ће помоћи равномерном друштвеном развоју света/човечанства (Valerštajn 2005, 209). А, дотле, дотле ће глобалној империји развијених земаља светског центра „данак у памети” плаћати мале неразвијене земље, чији ће најбољи кадрови, „крилати памећу”, и даље одлазити у свет, изграђујући га, али изграђујући и себе и својим новим знањима и искуствима, делујући модернизацијски и културно на обе обале: и у земљу порекла и у новим колонијама у емиграцији.

И док на Западу постоји развијена свест да талентовани појединци - иноватори играју кључну улогу у будућем просперитету земље, јер су носиоци технолошког напретка, нажалост, у земљама у транзицији та свест споро сазрева. У вези с тим проф. др Владимир Гречић и пише: „Земље ОЕЦД-а све више се такмиче у привлачењу и задржавању талентованих радника, нарочито усвајањем повољнијих миграционих политика за најуспешније таленте” (Grečić 2010; Grečić 2019). У свету данас постоји права „трка за таленте” између САД, Канаде, Аустралије и Енглеске... Да би их задржале, ове земље им пружају бројне погодности: од бржег признавања држављанства, до даљег усавршавања и номинације за највиша научна признања, медијске промоције и каријерне мобилности у врхове компанија или других центара знања, моћи и угледа.

СРБИЈА И БАЛКАН У КОНТЕКСТУ САВРЕМЕНИХ ПРОЦЕСА „ОДЛИВА МОЗГОВА” И СЕОБА ЕЛИТА ЗНАЊА

Србија и Балкан, по бројним социолошким критеријумима, спадају у зону земаља светске полупериферије и периферије, без обзира на статус ових земаља (да ли су у ЕУ или кандидати) или њихов геополитички значај на „великој шаховској табли” (З.

Бжежински). Реални положај ових земаља у савремености обележен је процесима: рестаурације капитализма периферије, зависне модернизације, компрадорског управљања, транзиције без социјалне одговорности, социјалних неједнакости, етноцентристичких тензија и масовних спољних миграција.

У токовима глобалних миграција у Европи и свету регион Балкана све више предњачи. Рачуна се да је са овог геопростора од 1990. до данас мигрирало у свет око 20 милиона грађана, у чијем саставу је све већи број високообразоване радне снаге. Улазак Бугарске, Румуније, Словеније и Хрватске у Европску унију није смањио овај салдо. Напротив, повећао га је. Процене су да је од 1990. године до данас из Србије отишло око милион грађана, од тога више од 40 хиљада високообразованих кадрова (Грећић 2019). Овај процес деведесетих година био је узрокован распадом Југославије и ратним сукобима, али се тренд наставио и после 2000. године, услед блокираних економских могућности за запошљавање високообразованих кадрова и боље професионалне и животне перспективе на Западу.

Имајући у виду да кадрови, са међународним радним искуством и угледом представљају национално благо и компаративну предност за сваку земљу, неопходно је изградити националну стратегију за перманентну сарадњу са њима на програму партнерства за локални и национални развој, као и у функцији унапређења трансграничне сарадње и мира на Балкану.

Нажалост, досадашњим искуствима у односима матице и дијаспоре не можемо се похвалити. Више је у њему свечарских декларација неголи добрих примера. Званичне институције (Влада, САНУ, Универзитет и Комора) још увек немају ни прецизне податке о њиховом броју и структури, географском распореду и стратификацијском статусу у подели и организацији рада у савременом свету. А све су то елементарни подаци којима треба да располаже матица као њихова заједничка породица која брине о свом потомству. У Србији је и некадашње министарство за дијаспору декларирано у управну канцеларију са рестриктивним ингеренцијама.

Такође, недовољна су научна истраживања ове проблематике, којом се у нас бави десетак истраживача, међу којима су најпознатији: проф. др Владимир Гречић, економиста и демограф светског гласа, проф. др Јован Филиповић са Факултета организационих наука, који је први почео да прави трезор података о нашој дијаспори,

као и изградио модел платформе Виртуелног универзитета за српску дијаспору, као и публициста Марко Лопушина, који је први објавио Енциклопедију српске дијаспоре и седам монографија о историјском настанку и саставу српске дијаспоре по регионима/континентима света. На Балкану, једино Румунска академија наука има развијен и дугорочан пројекат истраживања историје своје дијаспоре са вишетомним издањима.

У Србији је Министарство за демографију и Министарство за просвету и науку учинило напор да окупи групу истраживача 2019. године и спроведе једно опширно истраживање међу студентском популацијом, као и делимично истраживање са нашом дијаспором.

ИНИЦИЈАТИВА ОГРАНКА САНУ У НИШУ ЗА РАД НА ПРОЈЕКТУ „МОДЕЛИ МАПИРАЊА СТРУКТУРА И ПОТЕНЦИЈАЛА НОВЕ СРПСКЕ ДИЈАСПОРЕ И ЊЕНОГ УМРЕЖАВАЊА СА МАТИЦОМ У ЦИЉУ РАЗВИЈАЊА ПАРТНЕРСТВА ЗА РАЗВОЈ СРБИЈЕ”

Време је да се и овој проблематици посвети озбиљна пажња и изгради систем дугорочног праћења појаве „одлива мозгова”/сеобе елита знања, јер ће она у условима глобализованог света и либерализације визног режима, све више расти. У том циљу у оквиру активности Огранка САНУ у Нишу покренута је иницијатива за рад на пројекту Модели мапирања структура и потенцијала нове српске дијаспоре и њеног умрежавања са матицом у циљу развијања партнерства за развој Србије. Пројекат би био мултидисциплинаран и окупио би истраживаче различитог профила: историчаре, економисте, демографе, социологе, информатичаре и културологе, са циљем да се целовито истражи и унапреди методологија евиденције наше дијаспоре, њене структуре (образовне, стратификационе) као и потенцијал и начини умрежавања са матицом, ради изграђивања програма партнерства за развој Србије и промену њеног имиџа у свету. Такође, сматрамо да се у оквиру Универзитета у Нишу, Иновационог центра и Научно-технолошког парка, треба да формира Центар за студије дијаспоре и циркуларне миграције, који би се систематски и дугорочно бавио акцијско-развојним истраживањем ове проблематике. У овом контексту, истраживала би се и улога балканских дијаспора у грађењу мостова трансграничне сарадње. Крајње је време да се реактуелизује лозинка: „Балкан

- балканским народима!” и афирмишу вредности међубалканског разумевања, трансграничне сарадње на заједничким пројектима – од привреде, универзитета до културе и политике.

Досадашња истраживања економиста и социолога у последњих 20 година показују да је већа економска размена балканских земаља ван региона (било на Западу или Истоку) неголи међусобно, као и да је, у перцепцији студентске популације, већи респект и преферирање вредности националног идентитета (што је природно) али и европског, у односу на регионални идентитет.¹ Најприроднији редослед у грађењу идентитарне културе био би у својеврсној синтези националних, регионалних и европских вредности. Садашње, прећуткивање регионалног балканског идентитета резултат је не само историје сукоба на Балкану, већ и још увек живих етноцентристичких стереотипа, који се политичком реториком и медијским пласирањем негују, уместо да историјско искуство буде упозорење за изградњу односа разумевања, новог заједничког пута у будућност. Нове генерације морају бити, уз сав респект према националној традицији свих народа и етничитета, окренуте будућности, новим вредностима, дијалогу и конвергенцији цивилизација и култура на овом простору. То је предуслов да се учини искорак из зоне „саблазни историје”, сумрака незавршеног рата и неизграђеног мира у будућност регионалног, европског и светског заједништва. Да бисмо то остварили морамо неговати културу мира, културу живота и одрживог развоја, афирмисати мир као основно људско право, без чијег остваривања се потиру сва друга егзистенцијална права појединца и колективитета.

Управо то данас морамо нагласити, када је због актуелног сукоба у Украјини човечанству наметнут ризик „нуклеарног рулета” са судбоносним исходом – могуће Атлантиде. Постаје све очигледније да се ради о прокси ратном сукобу, испланираном од стране атлантиста, у коме ће, у крајњој линији, бити жртве не само Украјина

¹ Ради се о резултатима компаративног емпиријског истраживања о „Етничким односима и перцепцији идентитарне културе на Балкану” спроведеним у универзитетским центрима Ниша, Скопља и Софије током 2003, 2007. и 2013. године. Видети о томе монографије које је издао Институт/Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу (Опширније у зборницима радова: „Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану (2004); „Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану (2009) и „Културне оријентације студената и култура мира на Балкану” (2014).

и Русија, већ и Европа и човечанство. С правом је упозорио наш филозоф и хуманиста Света Стојановић да је свет на Титанику и уколико не победи Хуманик, свет ће доживети колективну Атлантиду! (Stojanović 2000, 9).

Но, вратимо мало вере и оптимизма: да нико неће бити довољно луд и суицидан да отвори Пандорину кутију „нуклеарног рулета“ – пута у беспуће и колективно самоубиство човечанства! На новим генерацијама је да гледају напред и трагају за путевима дијалога, споразумевања и мира; да негују културу рада, позитивног такмичарства, да унапређују трансграничну сарадњу на Балкану; покажу да деобе, мржња и ратови нису судбина народа који живе на овом простору, већ да они имају способност за стваралачку игру унапређења привреде, друштва и културе, демократизације, хуманизације и еманципације; да у својим редовима (на Балкану и у дијаспори) имају високо способне стручњаке у свим области рада, врхунске уметнике и спортисте, чија имена проносе славу својих народа и етничитета. Управо таква генерација, својим потенцијалима, може помоћи да Балкан постане зона мира, радног такмичарства, мост не само трансграничне сарадње, већ и дијалога Истока и Запада, конвергенције различитих култура и цивилизација. На свим овим питањима, треба градити платформу новог партнерства не само између матичних држава и њихове дијаспоре, већ и за трансгранични регионални ангажман.

Уверени смо да наши универзитети и елите знања са овог простора треба да представљају својеврсну авангарду у ширењу новог позитивног духа међународног разумевања и солидарности међу студентима и наставним особљем, кроз студентску размену и циркуларни ангажман и сарадњу наставног особља у систему интегрисаних студија, на фону остваривања својеврсне интернационале знања и глобализације образовања. У тим задацима и дијаспора са Балкана може одиграти прогресивну улогу својим знањима, међународним везама и искуствима, сазнајним и социјалним капиталом и лобистичком улогом, како би се Балкан афирмисао као зона мира и просперитетног одрживог развоја.

ПЛЕДОАЈЕ ЗА ФОРМИРАЊЕ БАЛКАНСКОГ ИСТРАЖИВАЧКО-РАЗВОЈНОГ ЦЕНТРА ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

После скидања политичких стигми са личности и дела проф. др Драгољуба Јовановића, откривамо његово право лице – научника и хуманисте европског и светског ранга. Управо о томе пишемо и посебну студију у којој аргументујемо да је Драгољуб Јовановић, са два доктората са Сорбоне – научник високог ранга, пионир европске и светске социологије рада, утемељивач нове социолошке парадигме социо-еколошког одрживог развоја и весник будућности солидарног социјалдемократског друштва. Такав научник, интелектуалац, хуманист и учитељ енергије (залагао се за сарадњу балканских народа и сматрао да нове генерације треба да следе култ рада, мира и сарадње) заслужује да у Пироту има посебну институцију (и сам је својим стваралаштвом и личношћу то био) – „Истраживачко-развојни центар Драгољуб Јовановић”. Овај центар би се бавио не само истраживањем вредности стваралаштва овог научника и хуманисте, већ и акционо-развојним истраживањима из области социологије, економије, екологије, хуманистике, културе рада, одрживог развоја, као и питањима трансграничне сарадње и интеграцијским процесима на Балкану.

Био би то не само дуг према овој личности и његовом делу, већ и велики дар новим генерацијама Пирота, Србије и Балкана да се, упознајући овог горостаса науке и хуманисту, уче на његовом узорном делу и његовим порукама: да се само радом може служити свом народу и човечанству, да су право на хлеб и слобода од страха основна људска права, као и да је поштење најбоља политика.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Налазећи се на геополитичком раскршћу Балкан у себи носи усуд транзиционог простора кроз историју. На њему је произвођен „вишак историје” индукван геостратешким играма великих сила. Нажалост, из трагичних поука историје савременици нису право време извучили мудре поуке. Отуда се историја овде понавља у виду судбоносног коловрата а Балкан живи на оштрици мача, између недовршеног рата и неизграђеног мира.

Савремени Балкан се још увек прекраја по мери интереса сила и снага мега капитала и њихових геостратешких интереса, који овај регион претварају у зону патуљастих „пудл-државица“ високо зависних друштава и екстремне експлоатације, уместо по мери ума и срца и заједничких интереса балканских народа. Стога, уместо концепта неолибералне зависне модернизације треба изградити концепт истински, изнутра демократски отвореног Балкана, утемељеног на заједничким интересима балканских народа, уз респект њихових националних идентитета и са ослоном на нове пројекте националног и регионалног развоја, чији ће носиоци бити сопствени кадрови и најумније елите знања, као фактор одрживог развоја, трансграничне сарадње, мира и стабилности на овом геопростору.

Уместо ламента над геополитичком судбином Балкана, нове генерације, да би се ослободиле стигме балканизације као фрагментације, морају да уложе озбиљне напоре на плану трансграничне сарадње, повезивања и регионалне интеграције, како би се избегао саблазни усуд историје и отворе капије будућности заједничког развоја и суживота. Авангардну улогу у овим процесима треба да одигра млада генерација *homo academicuss*-а универзитетски образована елита заједно са интелектуалном дијаспором. На њима је да изграде нове мостове међубалканске сарадње и реafirмишу изворне принципе и вредности идеје „Балкан - балканским народима” у савременим условима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Grečić, Vladimir. 2010. *Naučna dijaspora*. Beograd: Institut za međunarodnu privredu i politiku.
- Grečić, Vladimir. 2019. *Stvaralačka inteligencija u rasejanju*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Grupa autora. 2010. *Globalni problemi savremenosti*. Moskva: Moskovski državni institut za međunarodne odnose.
- Ivković, Miomir. 2003. *Sociologija obrazovanja 1*. Niš: Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu.
- Mitrović, Dragana. 2021. *Kreativnost u pokretu (globalizacija, seoba elita znanja i nove kolonije dijaspore)*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mitrović, Ljubiša. 2006. *Balkanska raskrišća i alternative*. Niš: Centar za balkanske studije.

- Mitrović, Ljubiša. 2022. *Demografska obnova Srbije – nacionalno i razvojno pitanje*. Niš: Ogranak SANU u Nišu i Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu.
- Mitrović, Ljubiša. 2022. *Sociološke marginalije na savremene teme II*. Novi Sad: Prometej.
- Stojanović, Svetozar. 2000. „Humanik.” *Sociološki pregled* br. 3-4: 9.
- Valernštajn, Imanuel. 2005. *Posle liberalizma*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zaharija, Farid. 2009. *Post Američki svet*. Beograd: Heliks.

Dragana Mitrović*

Center for Balkan Studies, Niš

Dunja Z. Veličković**

Innovation Center of the University of Niš

Ljubiša R. Mitrović***

Faculty of Philosophy, University of Niš

THE ROLE OF THE KNOWLEDGE ELITE IN THE DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER COOPERATION AND THE CULTURE OF PEACE IN THE BALKANS

Resume

The contemporary Balkans are still an area of unfinished peace. Its pacification and development depend on a faster process of regionalization and globalization, but also on changing the transition strategy and opening up to the elites of knowledge as actors in the economic, social, and cultural development of the countries of this region. Current flows in the European integration process are predominantly dictated by geostrategic interests but not by development goals. The paper discusses the actors of cross-border cooperation in the Balkans, with special reference to the role of the knowledge elite and the new diaspora in regional development and the affirmation of the culture of peace in this fragile geopolitical space. The focus is on the problematization of the thesis on the role of the new intellectual diaspora from the Balkans, which is an integral part of the global transnational actors of social changes in modern times and whose cognitive, innovative, and social capital, through the process of return mobility (circular migrations of knowledge elites), can contribute to faster local, national, and regional development. The attachment indicates the high creative-innovative potential of the new Balkan diaspora, embodied in the elites of knowledge, innovators, managers, and entrepreneurs in the world, which can

---

* E-mail address: galagrey@yahoo.com.

** E-mail address: velickovicdunja@gmail.com.

*** E-mail address: ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs.

* Овај рад је примљен 2. марта 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

be included in the partnership program for local, national, and regional development with the new wise policy of nomenclature in the region. This requires the redefinition of the ruling strategy of dependent modernization and comprador development management and the establishment of a new autonomous policy of social development based on local wisdom (“ours and the world’s”), intensive intra-regional connection and integration, and the reactualization of the value of the slogan “Balkans, Balkan peoples!” Sociological research conducted in the last twenty years shows the slowness of cross-border cooperation processes in the region, the still high degree of exchange with countries outside the region, and the fact that the identity perception of the student population is focused on national or European values while regional values are neglected. It is time to change these priorities in identification, which will be connected with real processes of cross-border cooperation and the strengthening of understanding and a culture of peace in the Balkans.

Keywords: Balkans and development, cross-border cooperation, knowledge elites, culture of peace

Весна Станковић Пејновић*

Институт за политичке студије, Београд

ОВЛАДАВАЊЕ НАД БИОМОЋИ У КОГНИТИВНОМ И НАДЗОРНОМ КАПИТАЛИЗМУ**

Сажетак

Биомоћ регулише друштвени живот из његове унутрашњости, а са другим технологијама моћи, репресивном и дисциплинарном моћи делује на тело и субјективитет. Капитал, овладавајући биомоћи управља насталим модалитетом друштвене производње, стварајући нови режим, оријентисан логиком производње и контроле. Данашња капиталистичка акумулација је „стварање профита путем комодификације биоса” кроз моћ чија је функција потпуно запоседати животом, бришући разлику између јавне и приватне сфере. Нови облици капитализма користе специфичне технике биомоћи како би овладали животом кроз успоставу стандарда, механизма принуде и дефинисања норми. Когнитивни капитализам извлачи профит из апстрактног рада користећи интелектуалну (перцепција, комуникација, машта, разум) и чулну (ирационална осећања, афекти, страсти) енергију. Кроз „инструменталну моћ” надзорни дигитални капитализам, ослањајући на вештачку интелигенцију извлачи вишак података од својих корисника. Циљ рада је показати да је овладавање над биополитичким телом, у перспективи Харта и Негрија, обједињеним у појму људског капитала кроз биомоћ и

---

* Имејл-адреса: vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

друштвену контролу, омогућено искориштавање апстрактног рада когнитивног капитализма, те модификовати људско понашање са новим изворима сакупљених података надзорног капитализма.

Кључне речи: биомоћ, биополитика, Фуко, Делез и Гарати, Харт и Негри, когнитивни капитализам, надзорни капитализам

УВОД

Капитализам је ушао у период фундаменталне економске и политичке промене од 70-их година 20. века. Историја капитализма се сагледава кроз формалну субсумпцију (производни капитализам), стварну субсумпцију (индустријски капитализам) и општи интелект (когнитивни капитализам) (Vercellone 2007, 14), те диктатуру података (Vattimo 2003, 28) као капитализам дигиталног надзора (Zuboff 2019). У новим облицима капитализма видљиве су промене у сакупљању и дистрибуцији података, контроли информација, усмерености знања које се могу користи за промену понашања, одлука и избора.

Тенденцију инвазије капитала на биос, постајање-биомоћи-капитала могуће је објединити под концепт биокапитализма, који се односи на „процес акумулације заснован на експлоатацији целине људских способности” (Morini and Fumagalli 2010, 235). Формула данашње капиталистичке производње је „производња профита путем комодификације биоса” (239), док је биомоћ контрола и надзор који се протежу кроз дубине свести и тела, те читаво друштво. Померање моћи капитала у биосферу резултат је трансформације друштвене онтологије са успоном биополитичке производње. Капитал, овладавајући биомоћи управља насталим модалитетом друштвене производње, односно биополитичком производњом, у којој рад тежи стварању, не само средстава друштвеног живота, већ и самог друштвеног живота, односно друштвених односа, облика живота и самог субјективитета (Karakilić 2019, 500). Харт (*Michael Hardt*) и Негри (*Antonio Negri*) истичу два тоталитета биополитичког концепта: капиталистичку биомоћ и биополитичку производњу. Темељ биополитике је апстрактни рад који обухвата рад ума и тела, жеље и настојање, језичну и комуникацијску изградњу и „складиште је когнитивних компетенција”. На појму апстрактног рада

Делез (*Gilles Deleuze*) и Гатари (*Felix Guattari*) темеље апстрактну машину која производи еквивалент капитала и моћи (биополитике) (Deleuze and Guattari 1987) али поседује и способности да успоставља везе, уништава их, негира или понавља у бесконачност, стварајући опште склопове (Pasquinelli 2014, 283). Апстрактна машина успоставља нову алгоритамску моћ са којом се појављују и нове техно-дигиталне силе које доминирају. Капитал све више пажње усмерава ка „живом знању о раду у односу на мртво знање о капиталу” па суштинска тачка више није трошење људске радне снаге, већ моћи иновација (Moulier-Boutang 2011, 98) преласком са производне економије на економију услуга као и на интензивну употребу информационих технологија. Нова економија се више не заснива на производњи конкретних производа, а знање постаје извор у настајању заједно са три основна добра: радном снагом, земљом и капиталом (Drucker 2013).

Нови облици моћи стварају нове облике сукоба; од когнитивног ратовања и стратегије „оштре моћи” (Messa 2018) до надзорног капитализма дешавају се епохалне промене, а дигитална револуција политички сукоб доводи у дигиталну димензију и делује на јавно мњење, политику и економију, али још суптилније на контролу тела и условљавање знања, стварајући обликоване и програмиране погледе на свет (Ricci 2020, 619).

Основа когнитивног капитализма је извлачење профита из апстрактног рада и искориштавање интелектуалне (перцепција, комуникација, машта, разум) и чулне (ирационална осећања, емоције, страсти) енергије. Циљ новог облика информационог капитализма је потицање и модификовање људског понашања, праћеног путем сензора. Како су дигиталне технологије постале доминантни сектори, надзорни капитализам кроз „инструменталну” моћ претвара људе у предвидљиве инструменте политичке или материјалне потрошње (Zuboff 2019a, 8).

У раду ће бити објашњен појам биомоћи који, према Фукоу обухвата процес претварања живота у објекат моћи. Харт и Негри проширују његово схватање биомоћи која делује на економску производњу и политичко конституисање. Такав режим моћи не улаже само у старе облике капитализације, већ и у субјективацију, или производњу од стране субјективности. Тим обликом моћи су у потпуности овладали нови облици капитализма, а симбиоза капитала и биомоћи производи обликовану стварност, другачији модел

истине успостављајући нову алгоритамску моћ са новим техно-дигиталним силама које преузимају доминацију.

Циљ рада је показати да је овладавање над биополитичким телом, у перспективи Харта и Негрија, обједињеним у појму људског капитала кроз биомоћ и друштвену контролу, омогућено искориштавање апстрактног рада кориштењем интелектуалне и чулне енергије, когнитивног капитализма те модификовати људско понашање са новим изворима сакупљених података надзорног капитализма. Суштинска тачка више није кориштење људске радне снаге, већ моћ иновација. Капитал је овладао биомоћи и управља друштвеним животом из његовенутрине, на начин да га тумачи, упија и преуређује. Како таква моћ управља животом, људско тело је сасвим посебно физичко приватно власништво које се не може продати, али се генеришу услови у којима се мора изнајмити” (Moulier Boutang 2011, 13). Технике моћи когнитивног и надзорног капитализма настоје произвести продуктивног радника или послушног поданика у тежњи да потпуно запоседну животом.

БИОПОЛИТИКА ЉУДСКОГ КАПИТАЛА

Уз помоћ комодификованих информација и знања, капитализам је успоставио своју биомоћ прикривајући циљеве под маском анонимности научног знања и развоја производа. Према Фукоу (Foucault) биомоћ може постићи ефективно заповедање над целином живота када постаје интегрална, животна функција коју сваки појединац прихвата и реактивира властитим пристанком. Живот постаје објекат моћи (Фуко 2010, 33). Када је људски живот експлицитно постао део политичких калкулација, изван режима суверенитета, орјентисаног логиком репресије, појављују се нови режими вођени логиком производње и контроле. Технологија производње и контроле живота, биомоћ има две основне форме: дисциплину и биополитику *stricto sensu*. Једна је окренута појединцу и могућностима тела, а друга животним токовима (Фуко 1982, 123). Циљ оба механизма моћи је повећање продуктивности глобалног економског система овладавањем над људским капиталом, како на нивоу популације тако и на нивоу појединца (Mota 2022, 496). Највиша функција те моћи је потпуно запоседање свих сегмената живота (Macey 2009, 199).

Процес обликовања живота и његових механизма у области експлицитних калкулација, према Фукоу је „биополитика” у којој се биолошко огледа у политичком, кроз поље надзора знања и уплитања власти (Фуко 1982, 125). Биополитика је скуп технологија које живот користи за производњу и репродукцију сопствених облика постојања, у корелацијама сила, које су промењиве. Фуко објашњава да се биополитички живот обликује на политички начин, кроз сукобе и договоре, неслагање и консензус, преговоре, погодбе, промишљање, процесе одлучивања. Концепт биополитике објашњава борбу између моћи и отпора и својствена је животу у његовом кретању понављања и диференцијације (Мота 2022, 497). Биополитика означава политичку економију живота с циљем администрирања, осигуравања, развоја и подупирања живота (Lemke 2010, 429) регулисањем здравља тела, безбедности или контроле кретања (Jones 2011, 129). Биополитика је неопходан елемент за развој капитализма јер је усмерена на акумулацију људског капитала као потребног елемента за повећане продуктивности. Капитализму је потребно “контролисано улагање тела у природни апарат и прилагођавање привредним токовима, присвајањем права на живот тела кроз корисност и послушност, али и технике моћи које би подигле цену способностима и животу уопште, али да ипак не отежају тиме њихово потчињавање” (Фуко 1982, 124). Биополитичке технике се заправо односе на „глобалну масу под утицајем биолошких процеса специфичних за живот, попут рођења, смрти, здравља, производње, болести. На тај начин биополитика „премешта тела у биолошке процесе у целини” (Foucault 1997, 162) кроз успостављање стандарда, дефинисања норми и одређивања просечне вредности. „Живот” постаје објективан и мерљив фактор, колективна стварност која се може епистемолошки и практично одвојити од конкретних људских бића и сингуларности искуства појединца (Lemke 2010, 430–431). Биополитичке технике у политици Фуко обједињује под називом управљаштво („gouvernementalité”) као уметност која дефинише специфичан оквир или матрицу рационалности (Фуко 1980, 4). Управљаштво је технологија владања над биополитичким телом, обједињеним у појму људског капитала кроз биомоћ и друштвену контролу. Људски капитал је, са једне стране, природен, (генетске предиспозиције), а са друге стране, стечен улагањем у одгој, образовање, културу. За Фукоа је напредак улагање у људски капитал као тачку слободе (Foucault 2016).

Субјекат је микро предузеће, стваралац самог себе (Foucault 1982) који улаже у сопствене когнитивне, чулне и моторичке капацитете и вештине, јер су они капитал у који треба да улаже, како би избегао стагнацију и декаденцију.

Антонио Негри и Михаел Хардт преузимају концепт биомоћи од Фукоа, али га радикално трансформишу. За њих биомоћ представља нову фазу капитализма, чија је главна карактеристика урушавање граница које раздвајају производњу од репродукције, капитализацију од субјективације, економију од политике. Хардт и Негри одбијају статично, једнострано схватање биомоћи и истичу њене продуктивне и динамичке аспекте. Они уводе оштру разлику (која се не налази код Фукоа) између биомоћи и биополитике. Биополитика је „производња самог друштвеног живота у коју се економско, политичко и културно све више преклапају” (Hardt and Negri 2000, xiii). С друге стране, биомоћ постаје „стварно подвођење друштва под капитал” (225). По њима биомоћ није дисциплина, већ „контрола која се протеже кроз дубине свести и тела становништва – а истовремено и у целину друштвених односа” (24). Биомоћ се омасовљује, јер је усмерена на читаво друштво, али са карактеристиком индивидуализације јер испитује максимум постојања сваког појединца, и постаје друштвена, културна и политичка снага (Hardt and Negri 2009, 63). Биомоћ је моћ (снага) над животом, док је биополитика моћ (потенција) живота. Хардт и Негри (2000, 2009), сматрају да, онтолошки, биополитика претходи биомоћи, односно биомоћ се бори са живом силом коју покушава да регулише, али која увек бежи. Биомоћ у себи обједињава парадокс јер је израз агонистичности између моћи и отпора (Hardt and Negri 2000, 403). Биомоћ је облик моћи који регулише друштвени живот из своје унутрашњости, пратећи га, тумачећи, апсорбујући га и поново артикулишући. Моћ може постићи ефикасно овладавање целокупним животом становништва тек када постане интегрална, витална функцију коју сваки појединац прихвата и поново активира по сопственој вољи (Hardt and Negri 2000, 23–4). Биомоћ је изнад друштва, као власт која намеће свој поредак. Биополитичка производња је иманентна друштву и ствара друштвене односе кроз заједничке облике рада, обухватајући читав низ облика друштвене сарадње (Hardt and Negri 2009, 101). Биомоћ се састоји од друштвених односа, убацивања појединца и становништва у круг вредности, стварајући послушног и корисног појединца (Hardt and Negri 2000, 393).

Свеобухватни „режим биомоћи” ови аутори називају Империја¹ (41) јер се у њој преклапају економска производња и политичко конституисање. Такав режим моћи не улаже само у старе облике капитализације, већ и у субјективацију, или производњу од стране субјективности, тела, душе и осећаја (Mota 2022, 509). У таквом процесу производња је неодвојива од репродукције; производне снаге се спајају са производним односима; стални капитал тежи да се конституише и представља унутар променљивог капитала, у умовима, телима и сарадњи продуктивних субјеката. Перцепција да Империја нема екстеријер је темељ за стратегију стварања мноштва. Конфигурација мноштва је у корелацији са глобализованом машином биомоћи јер су обе без граница, децентрализоване и детериторијализоване. Империја је систем власти над животом који сеже до свих људских односа, група и појединаца, тела и свести. Она је неограничена и пресеца уобичајене бинарне опозиције (економија и политика, природа и култура, производња и репродукција). Са друге стране, биополитички отпор је у исто време, политички, економски, културни. Сукоби су очигледно деструктивни, али имају и продуктиван аспект јер могу да произведу алтернативне облике колективног живота. „Они су биополитичке борбе, борбе око облика живота кроз стварање нових јавних простора и нових облика заједнице” (Hardt and Negri 2000, 56). Харт и Негри указују на истакнуту улогу услуга, производа знања, културе и комуникације, (290) односно значај нематеријалних добара које су настале као продукт апстрактног рада. Рад више није хомоген и дефинисан према јединственом одређењу због процеса проширења дигиталног рада као облика језичког изражавања, дифузије когнитивног рада као начина флексибилне производње знања, те размештања релационе структуре као колективног и друштвеног простора, где радна активност ствара богатство кроз друштвену сарадњу (Fumagalli Lucarelli 2011, 99).

Научно знање тежи постати, управо захваљујући својој аутономији од производње, главна производна снага. Ово знање је

¹ Харт и Негри под Империјом разумевају нови поредак света, ког карактерише повезаност привредних и правно-политичких структура. То је нови режим суверенитета, глобална конфигурација односа снага. У овој новој констелацији снага, национална држава улази у кризу, а мултинационалне корпорације, међународни организације (УН, ММФ, СТО, ЕУ), као и невладине организације (НВО), постају јаче него никада. Више: Hardt and Negri 2000.

објективизирано у фиксном капиталу, а утеловљено у дигиталном систему (Virno 1996, 265). Наука, информације, језична комуникација и знање генерално, а не радно време, сада су централни ступови на којима почива производња и богатство (Virno 2001, 154). Због такве промењене перспективе, нематеријална димензија производа превладава над њиховом материјалном стварношћу (Gorz 2003). Једна од последица дигиталне производње и појаве апстрактног рада је стварна хомогенизација процеса рада. Из Марксове перспективе, конкретни поступци разних радних делатности су били радикално хетерогени. Тек када су апстраховани од њихових конкретних поступака можемо спојити разне радне делатности и видети их на хомоген начин као апстрактни рад (Marks 1979, 131–137).

У новим капиталистичким системима биомоћ овладавања над људским капиталом се спроводи преко апстрактног рада, као друштвено нужног рада за производњу добара која се остварују на тржишту, односно разменске вредности, на темељу доступних технологија. Апстрактни рад се конституише у облицима који су непосредно колективни, и постоји само у облику мрежа и токова (Lazzarato 1996, 144), те се изравно односи на промене које се догађају. Апстрактни рад је постао „складиште когнитивних компетенција које се не могу објективизирати у машини”, укључујући „језичке могућности, изучавање, памћење, способност апстрактног мишљења и повезивања и склоности ка саморефлективности” (Virno 2007, 6). Апстрактан рад обухвата рад „ума и тела, жеље и настојање мноштва прилагодљивих радника, а истовремено то је интелектуална енергија, језична и комуникацијска изградња која доприноси обликовању ефективног радника” (Negri 1996, 180).

Маркс објашњава апстрактни рад и систем размене као механизме за извлачење вишка вредности и одржавање капиталистичке контроле (Pasquinelli 2014, 281). На темељима Марксовог апстрактног рада, Делез (*Gilles Deleuze*) и Гатари (*Felix Guattari*), уведе појам апстрактне машине. Апстрактност је иманентна моћ која ствара и поништава везе, територијализира и детериторијализира, пројцира тела и идентитете изван њих самих, на околину. Апстрактна машина је неслојевита, детериторијализована, нема властити облик (још мање супстанцу) и унутар себе не прави разлику између садржаја и израза, није физичка или телесна, не зна ништа ни о разлици између вештачког и природног (Deleuze and Guattari 1987, 587). Апстрактна машина је способна апстраховати се од својих

супстрата и произвести универзални еквивалент капитала и моћи (биополитика). Она обухвата способност ума да успоставља везе, али их и уништава, негира или понавља у бесконачност, стварајући опште склопове (Pasquinelli 2014, 283). Појам машина обухвата материјалне механизме организованих и структуисаних знањем те организацију заповедања као мапе односа између моћи у глобалним односима (102). Моћ делује путем машина које изравно организују ум (у комуникацијским системима, информацијским мрежама) и тело (надзираним делатностима) према стању аутономног отуђења од смисла живота и жеље за стваралаштвом (Negri 2000, 33). Апстрактна машина производи нови тип стварности, нови модел истине и успоставља нову алгоритамску моћ са којом се појављују и нове техно-дигиталне силе које преузимају доминацију, а техно-рационалност се успоставља као нешто изван идеологије и партикуларних интереса различитих интересних група.

КОГНИТИВНИ „ЗАОКРЕТ” КОГНИТИВНОГ КАПИТАЛИЗМА

Са појавом когнитивног биокапитализма, стварање профита се шири на многе сегменте људског капитала скраћујући ефективно одређено радно време, а вредност знања, утицаја и односа, постаје имагинарно и симболичко. Резултат ових биополитичких трансформација је криза традиционалног мерења вредности рада и са њом криза профитног облика (Fumagalli and Lucarelli 2011, 98). Знање, језик, креативност, па чак и емоције постају интерес капитала. Будући да се тежи искориштавању целокупног живота појединца, процес стварања профита више није ограничен на извлачење вредности из радног дана, већ укључује тоталитет живота (Fumagalli 2011a, 48).

Харт и Негри виде темељ когнитивног капитализма у извлачењу профита из апстрактног рада јер реорганизација производње и њена дигитализација бришу разлике између мануалног и интелектуалног, колективног и индивидуалног рада. Харт и Негри (2000, 293) тумаче концепт апстрактног рада, кроз три основна облика: први је укључен у дигиталну производњу са уграђеним комуникацијским технологијама које трансформишу сам производни процес; други укључује аналитичке и симболичке задатке, а трећи производњу и манипулацију утицаја и захтева (виртуелних или стварних). Уместо

материјалног рада, који подразумева кориштење физичке или телесне енергије од стране радника, нематеријални (апстрактни) рад подразумева искориштавање интелектуалне (перцепција, комуникација, машта, ум) и чулне (ирационална осећања, емоције, страсти) енергије. Ако се машта, комуникација, емоције, страсти, осећања „производе” све више, то је зато што су постали роба и вредност. Ширећи се свуда и продирући чак и у најинтимније делове живота, когнитивни капитализам, управља новом стварном и интегралном „субсумпцијом” (*Aufhebung*) друштвеног живота. Промена начина производње подразумева и промену облика експлоатације. Данас се експлоатација фокусира првенствено на перспективу интелектуалних, когнитивних и кооперативних вештина субјеката (Mota 2022, 507).

У индустријском капитализму, животи су под контролом дисциплинских диспозитива (анатомско-политике), према моделу машине, па су предмети механизовани. Транзицијом у постиндустријски и когнитивни капитализам, животи су под контролом регулаторних стратегија (биополитике), према моделу дигиталних технологија. Комуникацијско дигиталне технологије су неодвојиви делови преласка од дисциплинског друштва ка друштву контроле и помака од индустријског капитализма ка постиндустријском и когнитивном капитализму. Ресурс коме капитализам данас настоји дати приоритет је колективна интелигенција, креативност и пажња (Moulier Boutang 2011, 53). Главне промене когнитивног капитализма усмерене су на две сфере: улогу знања (савез капитализма и науке) у новој технолошкој парадигми и процесу валоризације те важности. Друштво знања, засновано на новим информационим и комуникационим технологијама је *sine qua non* без ког когнитивни капитализам не постоји. У когнитивним капитализму се идеја времена материјализује, изван једноставног механичког значаја, као процес стварања онога што живи, а стварање вредности почиња на процесу искориштавања општег интелекта у сврху акумулације капитала (56–57). У доба општег интелекта (тј. у времену у ком развој науке постаје снага производње *par excellence*), овај капитализам се више не може ограничавати (као што је био случај у класичној експлоатацији коју је анализирао Маркс) на искориштавање физичке енергије радника, исцрпљивањем његове животне активности у производном циклусу (под условом да се опорави у сфери репродукције за нови циклус), већ обухвата апстрактни рад

у тежњи да искористи моћ иновација и претвори је у профит (55). У когнитивном капитализму позитивна веза између вредности и богатства, између робне производње и задовољавања потреба је разбијена, односно изокренута је. Ова контрадикција има своје темеље у својствима општег интелекта, односно у његовој особини да је несводљив на робу и капитал (Vercellone 2011, 701). Овакав облик капитализма не елиминише продуктивистичку логику индустријског капитализма, већ је изражава на други начин и јача је, захваљујући посебно субординацији науке капиталу (704). У когнитивном капитализму долази до мутације постфордистичке капиталистичке акумулације са нагласком на флексибилну експлоатацију радних процеса и флексибилну специјализацију, убрзан темпо иновације, бржи транзит производа, те дигиталне револуције (Warren 2014, 12). Овакав капитализам редефинише дефиницију потрошача од некога ко једноставно купује до некога ко производи податке као резултат неплаћеног рада (Moulier Boutang 2011, 15). Како је такав рад апстрактне природе и налази се у „фабрици ума”, формира се на основу научних достигнућа неуробиологије, когнитивне психологије и бихејвиоризма. У свету у ком превладавају облици рада интелектуалних и услужних делатности, машина ума је истакнута као место капиталистичког искориштавања (Warren 2014, 22).

Свим живим бићима се, деловањем модулираних технологија, приступа кроз капацитете за памћење (Lazzarato 2007, 110). Таква биомоћ сећања нужно утиче на концепт друштвеног сећања, те отвара нове хоризонте контроле, експлоатације и регулације као и нове границе слободе. Као резултат потребе да ефикасан ум ради у напредним и стално убрзаним условима економије знања, високо софистиковани и нијансирани облици пажње постали су обавезни, далеко изнад онога што се сматрало суштинским у ранијим раздобљима модерне. Јављају се нови диспозитиви нормализације и владања да би, са једне стране, распршили пажњу неопходну за обављање више задатака, а са друге, да би се производња хиперпажње повећала.

Карактеристика когнитивног капитализма је присуство низа различитих психопатологија као што су поремећај пажње, нападаји панике, депресија. Анксиозност и депресија су коришћени да нормализују људске акције које су постале предвидљивије попут аутомата чије је сопство „сведено на утилитарно, прорачунато размишљање у свим доменима живота” (Тео 2018, 589). Специфичности

психопатологија когнитивног капитализма представљају мост између његове ране и касне фазе. Стална потреба прилагођавања убрзаном темпу живота узрок је тескобе, сталног стреса, усамљености, несигурности и неизвесности. Са друге стране, они су производ неуробиолошког отуђења у којем убрзани темпо културне промене, или културна пластичност, надмашује способност неуралне пластичности мозга да се прилагоди, стварајући тако недостатак одговарајуће перцептивне и когнитивне обраде. У овом облику непрозирног отуђења, појединци доживљавају прави психолошки синдром са последицама недоследности и аберације у неуробиолошкој архитектури мозга, што ствара потешкоће прилагодбе (Wagten 2014, 18). Таква карактеристика когнитивног капитализма пружа широку перспективу за деловања когнитивног ратовања (Gagliano 2019) које се заснива на промени перцепције кроз кориштење различитих података, информација, вести, мишљења. У таквом окружењу, а у циљу „борбе” за пажњу, когнитивни капитализам користи методе когнитивног рата. Тај облик рата не укључује физичко насиље већ систематско манипулисање информацијама ради добијања предности са циљем да изгради и направи стабилне генерализоване менталне представе, односно идеје и начине ширења мишљења у јавном мњењу које усмеравају емоције, ставове, расуђивање, избор и понашања појединаца (Skinner 1990, 105). Актери когнитивног ратовања могу бити институције, корпорације, интересне групе, појединци, који долазе у сукоб са другим актерима ради задобивања превласти над јавним мњењем. Когнитивни рат се бави стварањем или уништавањем елемената знања у конфликтном контексту, али и условљавањем жељеног облика знања у целини. Сваки когнитивни конфликт је на директан или индиректан начин повезан са економском контролом, а посебно са капитализмом надзора (Ricci 2020, 624).

НАДЗОР „ВИРТУЕЛНОГ И СТВАРНОГ СВЕТА”

Како примећује Шошана Зубоф (*Shoshana Zuboff*) наше доба је доба надзорног капитализма са новом логиком стварања профита. Тај нови економски поредак сагледава људско искуство као бесплатну сировину за скривене комерцијалне праксе екстракције, предвиђања и продаје (Zuboff 2019, ix). Свеприсутан дигиталан умрежени апарат назван „Велики други” прикупља податке

уз помоћ софистикованих алгоритама Биг Тех (*BigTech*) компанија (Гугле, Апле, Амазон, Мета) (Zuboff 2019, 26). Циљ новог облика капитализма је модификовање људског понашања, праћеног путем сензора (Мајумдар, Shukla, Bhatnagar 2019, 560), као средства за производњу прихода и контроле тржишта (Zuboff 2015, 75).

Како надзорни капитализам зависи од експлоатације и контроле људске природе, наша кретања, приватни тренуци, слободно време су „прерађени као подаци за алгоритме вођене профитом” и као такве продате „компанијама које желе да предвиде и контролишу нашу будућност” (Malgramen 2019, 45). Прикупљени подаци дају слику о животној стварности па се могу посматрати као темељ капитализма надзора (Zuboff 2015, 75). Нови економски облик надзорног капитализма доводи до „одузимања” (Zuboff 2019, 100), „доминације” (10), „извлаштења” (128), и „пљачке” (158) података задирући у приватну сферу, а стицањем „вишка понашања”, креирају предиктивне производе и спроводе модификацију понашања (93–97). Прикупљање података се протеже од „виртуелног света” у „стварни свет” људског искуства (Zuboff 2019a, 16), а овај облик екстракције открива „интимне обрасце сопства” (17) кроз препознавање лица и препознавање гласа, хода, расположења, емоција, лажи и рањивости (19). Нови хоризонт је дигитални свет који редефинише просторе, слободе, циљеве, потребе и присваја људско. Информације омогућају контролу тржишта, али и простор за политичко одлучивање и легитимитет те могу имати велику моћ. У новом пословном моделу компаније не улажу у фабрике и опрему, већ у прикупљање великих количина података о свим сегментима људског живота, који се процесуирају (Solove 2011, 78). Прикупљени подаци (*big data*) пружају капацитет, акционарска вредност обезбеђује жељу, моћне компаније омогућавају испуњење тих жеља, а несвесно или равнодушно становништво пружа друштвени подручје на коме се гради тај процес (Aho and Duffield 2020, 190). Амазон је приватна корпорација која је „изградила највећу светску друштвену инфраструктуру за колективно деловање” (Garret 2022, 1760), те путем својих платформи може антиципирати будућност (Реџа 2022, 111). Неколико мултинационалних компанија обрађују податке и комуникацију, чиме се ствара база за нову генерацију надзорних посредника. Велике, моћне фирме стоје између владе и наших података и у могућности су ограничити државни надзор (Rozenshtein 2018, 180). Компаније попут Гугла развиле су свесну

„теорију промене” (Zuboff 2019, 139) „замршену конвергенцију политичких, друштвених, административних и техничких операција“ која омогућава „успешно лишавањеседа” (138). Резултирајући “циклус одузимања” претвара информације створене кроз јавна улагања у „приватну имовину” (138, 151).

Капиталисти надзора се не задовољавају једноставним познавањем нашег понашања, већ желе да га обликују будући да им није циљ да се једноставно „аутоматизује проток информација о нама” већ да „се човек сам аутоматизује” (Zuboff 2019a, 8). Таквом перспективом Зубоф проширује бихејвиористичке теорије Б. Ф. Скинера (Skinner 1971) која објашњава и предвиђа понашање људи на основу стимуланса у њиховом окружењу. Зубоф сматра да се искориштавање бихејвиоралног вишка користи за обликовање деловања и токова људског понашања (Zuboff 2019, 16). Скинер је предвидео да ће нове технологије потиснути приватност и слободу и постати део „заstraшујућих илузија”. Исту перспективу има и Зубоф, наглашавајући да је комодификација информација трансформисала интернет у дистопију за људе, а слобода је постала „утопија извесности” (Zuboff 2019, 624–650). Како наглашава Зубоф, капитализам надзора потискује слободну вољу коју она види као „ментални орган наше будућности” (331). Своје размишљање темељи на тумачењу Хане Арент (*Hannah Arendt*) која слободну вољу сагледава као „моћ да се доносе одлуке које нису у потпуности одређене узрочно последицим разлогом прошлог искуства или непосредним материјалним силама” (*Arendt* 1978). Капитализам надзора уништава, „вољу за вољом” и могућност будућности уклањањем неизвесности из деловања и исхода (333, 331–38). Капитализам надзора је „једно- смерно огледало” које брише могућност унутарњег, претварајући психолошки унутарњи у дигитални извор (457). Капитализам надзора, „одузима људима унутрашњост која одржава живот и која нас коначно разликује од машина” (492).

Када Зубоф тврди да се информација може претворити у контролу чак и када се сакупља и користи за добитак у приватном сектору, њезина анализа је у корелацији са Фукоом који истиче снажну испреплетеност информација и моћи или моћи и знања (Fuko 2012). Контрола се одвија по моделу Паноптикона, као дијаграма механизма моћи редукованом на његов идеалан облик, а функционише без препрека или отпора (Fuko 1997, 210–211). Као чисти архитектонски и оптички систем, Паноптикон је заправо фигура

политичке технологије која може и мора бити одвојена од било какве специфичне употребе. Фукоов концепт описује „рационалности и технологије које подупиру читав низ више или мање рационализованих и прорачунатих интервенција. Оне су покушале управљати постојањем и искуством људи те деловати на људско понашање како би га усмерили према одређеним циљевима” (Rose 2000, 431).

С обзиром на приказ стварности Шошане Зубоф, Фукоова промишљања су пророчанска. Иако он уочава деловање моћи у одређеном конкретном институционалном окружењу (затвор, клиника), данас се његова промишљања могу користити као описи ефеката софтвера који се користе за надзор. Приватно прикупљање информација сада не ствара само богатство, већ и моћ за приватне и јавне актере. Нову врсту моћи коју надзорни капитализам мобилише да „обликује људско понашање према туђим циљевима”, Зубоф назива „инструментална” моћ (Zuboff 2019a, 8). Пошто нас та нова моћ не тлачи физички користећи насиље и застрашивање, њен утицај се потцењује. Она је принудна, али није насилна; прикривеног је деловања јер продире у друштвено и економски одржив дигитални живот и ствара нивое неприметљивости који нису могући у индустријском капитализму. За разлику од насиља повезаног са тоталитарним обликом моћи и тоталитарне државне власти, која се ослања на идеолошку индоктринацију, ова нова врста моћи је радикално индиферентна према ономе што мислимо јер је у стању изравно циљати на наше понашање (Malmgren 2019, 45). То је аморални систем који настоји да управља друштвом каквим га оно налази; подстиче корисне обрасце, а суптилно потискује радње које сматра штетним. Инструментална моћ је врста бинарне идеологије која влада на основу корелације само онога што се посматра и онога што се жели. У овој визији друштва нема места за теорије, већ само дигитално сагледавану стварност. Ова моћ предаје нашу будућност интересима надзорног капитализма јер претвара људе у предвидљиве инструменте политичке или материјалне потрошње. У том смислу „принципи и пракса надзорног капитализма отелотворују логику алгоритама моћи, која је апстрахована од живота, али је усмерена према профиту” (Weiskopf 2019, 977). Овај нови облик моћи се спроводи кроз „дифузну мрежу машина и претвара људско понашање у текст из сенке” (Malmgren 2019, 45). Ова моћ обухвата „цело дигитално окружење које је сада инструментарни медиј који производи знање и ствара прилику за промену људског

понашања” (Kulwin 2019). Зубоф сматра да инструментарна моћ користи три врсте техника: модификацију, контролу и условљавање (2019, 293). Свака техника омогућује утицање на понашање других, а да циљани појединци нису тога свесни. Изворни материјал је „вишак података” који корисници остављају за собом те се ова моћ може тумачити као облик отелотворења података који се константно генеришу и обнављају. Ове технике су уткане у друштвене и економске системе који обликују природу прикупљених података, начин на који се чувају и како се креирају (Andrew, Baker and Huang 2023).

Онтолошка природа података о понашању и дигитализованих идентитета отежава њихово посматрање јер су дизајнирани да буду емпиријски неочљиви те их је немогуће концептуализовати и испитати на исти начин на који то чинимо у експлоатацији коју видимо и осећамо. Неоткривање динамике података у дигиталној економији „није случајност”. Инструменталне технологије су „направљене да се виде и интервенишу у свету на начин који првенствено користи институцијама и корпорацијама којима служе” (Crawford 2021, 211). Виртуално је оно што доминира, а надзор се проводи кроз константно надгледање, медијску праћеност. Оно што је некоћ било невидљиво сада је видљиво и огољено под плаштом нових технологија и стања ума.

Са капитализмом надзора функција и место тела у линији производње се мењају те тело поново постаје уграђено у производни процес (Kahraman 2022, 285). За разлику од индустријског капитализма, тело не производи, већ се деградира на робу и производ производње. То је могуће јер више није потребно имати дисциплинску контролу у процесу производње над онима који производе (пошто је овај део аутоматизован), већ је уместо тога дисциплинска контрола сада доступна и неопходна да би се роба директно претворила у производ.

Капитализам надзора у глобалној промени парадигме довео је до тога да се стратегије управљања померају са социолошких бирократских метода на нове психолошке технике научног управљања базираним на непрестаном надзору. Надзорни капитализам се на тај начин може тумачити као „нова технологија сопства” која има за циљ потчињавање појединаца кроз психолошке манипулације (Kahraman 2022, 778). Шошана Зубоф (2019, 72) објашњава овај преокрет чињеницом да се неконтролисани сајбер простор, препуштен

механизмима слободног тржишта, брзо трансформисао у комерцијалан пројекат са примарним мотивом максимализације профита. Технологија игра важну улогу у овој „бескрупулозној мутацији капитализма са концентрацијом богатства, знања и моћи без преседана у људској историји” јер обезбеђује нове инфраструктуре рада, комуникације и финансијске трансакција које мењају морфологију капитала, финансија и рада (2019, ix). Сведоци смо стварања новог облика капиталистичке биомоћи засноване на надзору и контроли понашања у све интензивнијим облицима експлоатације и доминације и новим облицима биополитичке контроле, колонизације и комодификације области људског постојања.

ЗАКЉУЧАК

Током последњих деценија, капитализам се темељито променио, отварајући простор технологији помоћу које капитал све више брише разлику између приватне и јавне сфере, док апстрактни рад постаје од виталног значења. Тај процес је радикално трансформисао људски капитал у намери да искористи све облике чулног и интелектуалног потенцијала. Објекат биополитике нису појединачна људска бића, већ њихова биолошка обележја кроз успостављање стандарда, дефинисања норми и одређивања просечне вредности.

Капитал, кроз моћ користи различите биополитичке технике како би у потпуности овладао животом. Биомоћ у Фукоовом схватању као „облик моћи који појединце чини субјектима” (Фуко 1982, 331) шири своје деловање претварајући појединце у објекте. Биомоћ је изнад друштва, као снага која намеће свој поредак. Она је неограничена и брише уобичајене бинарне опозиције (економија и политика, природа и култура, производња и репродукција). Капитализам није само економски начин производње, већ постаје начин производње живота, начин субјективације јер није усмерен само на репродукцију капитала, већ и на обликовање субјеката као ефективних произвођача економске вредности (Мота 2022, 507). Овај „биопродуктивни” аспект инвентивне моћи се намеће људском капиталу, дефинишући специфичан облик експлоатације и вишка вредности створених новим облицима капитализма.

Главни интерес постаје производња и обликовање јавности и перспектива, које делују као понуда и као потражња. Савременост обилује когнитивним преоптерећењем које исцрпљује самоконтролу,

остављајући нас рањивијима на сугестију (DeSteno 2014, 220), јер живимо у доба тескобе због потрошачке имплозије која подстиче на неограничени ангажман у друштву у коме разлика између приватне и јавне сфере нестаје (Soules 2015, 10).

У другачијем облику од индустријског капитализма, когнитивном капитализму, „добитак од знања и иновација је темељан интерес акумулације капитала” (Мокур 2010). „Друштвено знање је постало изравна снага производње” (Lazzarato 2001, 9), а важност материјалног рада се смањује у корист нове парадигме рада, апстрактног рада, који је више интелектуалан, нематеријалан и релацијски (Teghanova 2013, 54). Когнитивни капитализам искориштава моћи апстракције, као когнитивну енергију људског капитала и саме живе силе која може пројектовати људско изван власти тог идентитета. Видљив је прелаз искориштавања од физичког ка људском капиталу, чиме се описује трансформација из економске у биоекономску акумулацију (Benkler 2006, 30). У стриктно економским терминима, људски капитал обухвата биополитичко тело са једне стране, на које делује Фукоова биомоћ и, са друге, Делезова друштвена контрола (Fumagalli, 2011, 41–59). Харт и Негри обједињују такво стајалиште у свом тумачењу биомоћи као моћи над животом која регулише читав друштвени живот.

У когнитивној фази капитализма, стварање вредности се темељи на процесу искориштавања биомоћи усмерене ка моћи апстракције људског капитала, као саме живе силе која може пројектовати људско изван властитог идентитета, градити емпатију и заједничко, манипулисати објектима, машинама и информацијама (Blom 2014, 57). Овај мутирајући капитализам припитомљава жива бића у досад невиђеним размерима и облицима, али не елиминише свет материјалне индустријске производње (Moulier Boutang 2011, 54). Когнитивни капитализам се више не ограничава на искориштавање укупне менталне и физичке енергије радника, исцрпљивањем његове животне активности у производном циклусу, већ искориштава апстрактан рад као живу снагу током целог циклуса. Како би се искористила инвентивна моћ, знање добива све истакнутију улогу.

Идеје Мишела Фукоа о знању као моћи објашњавају успостављене норме и процедуре прикупљања података и темеља функционисања надзорног капитализма. Највиши степен Паноптикона је конструисан у сајбер простору и прикривен под дискурсом индивидуалне слободе и избора. Овај простор не само да се посматра, већ

се и контролише путем биомоћи коју добија помоћу Паноптикона заснованог на вештачкој интелигенцији. Док се све интеракције и комуникације могу континуирано посматрати, преостали подаци које Зубоф назива „вишком понашања” користе се за развој модела, не само за предвиђање већ и за затварање појединаца, изграђујући моделе предвидивог понашања.

Надзорни капитализам је суштински опаснији од индустријског капитализма, јер је овај други „тржишни облик суштински ценио своју популацију новомодернизованих појединаца као извор запослених и купаца па је зависио од свог становништва на начине који су временом довели до институционализованих реципроцитета” (Zuboff 2015, 80; 2019, 167). Индустријским капиталистима је била потребна сарадња радника и купаца, јер ако је радник више производио, добивао би бољу плату и боље услове рада, више слободног времена, те је могао бити и добар купац. Надзорном капитализму, с друге стране, „популација више није неопходна као извор купаца или запослених” (Zuboff 2015, 80). Купци, за капиталисте надзора, су оглашивачи, док се капиталистичке корпорације за надзор ослањају на вештачку интелигенцију. Као и радници, корисници су извор вишка на коме почива капиталистички профит. Њихово учешће је оно што ствара вишак у надзорном капитализму који тежи да извуче што више података од својих корисника, док је индустријски капитализам усмерен на искориштавање што више радних сати од својих радника.

Човечанство се налази у процесу самоодрицања у дигиталном простору (Lanier 2018) јер претња коју представља надзорни капитализам је претња слободи будући да средства манипулације понашања диктирају наше мисли и поступке, и тако имају моћ да ограниче нашу способност самосталног одлучивања. Пандемија Covid-19 пружила је капитализму катастрофе прилику за имплементацију новог феудализма у сајбер простору, јер су периоди изолације наметнули људима да интензивно користе дигиталне технологије у свим друштвеним доменима, укључујући образовање, рад, потрошњу, социјализацију и забаву.

Као нови облик суптилног и софистицираног деспотизма, компаније користе податке као предиктивне производе о нашем будућем понашању. Информације омогућују да се контролише тржиште, али и простор за политичко одлучивање и легитимитет те поседују огромну моћ. Предиктивни извори бихејвиоралног вишка

су повећани и побољшани да усмеравају, саветују и доводе људе до жељеног понашања, за које верују да је бесплатно, а које заправо има за циљ увећање профита. Процеси дигиталног надзора не само да сакупљају и размењују информације о нашем понашању, већ их и формирају. Ово је најважнија и најопаснија карика јер се прелази са знања на моћ, односно то је процес у коме знање постаје моћ, а информација постаје средство за промену нашег понашања и знања о свету у коме живимо и делујемо. На тако обликовану стварност, може се применити анализа Хане Арент која указује да тоталитаризам има разне облике. Данас се може говорити о тоталној доминацији података, дигиталне технологије и сајбер простор који ефективно пркоси контроли закона јер према тврдњи Хане Арент „супериорни облик легитимитета може без легалитета, презирући законитости. Тоталитарни режим тврди да спроводи закон историје или природе без превођења у принципе праведног и неправедног понашања појединца” (Arendt 1966, 632).

Когнитивни и надзорни капитализам треба посматрати у оквиру глобалне трансформације капитализма као нове фазе империјализма која интензивира стварање вишка кроз искориштавање свих облика енергије људског капитала, и кориштењем знања и информација као средства успоставе империјалистичке биополитике глобалних размера.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aho, Brett and Roberta Duffield. 2020. “Beyond surveillance capitalism: Privacy, regulation and big data in Europe and China.” *Economy and Society* 49(2): 187–212. doi.org/10.1080/03085147.2019.1690275.
- Andrew, Jane, Max Baker and Casey Huang. 2023. “Data breaches in the age of surveillance capitalism: Do disclosures have a new role to play?” *Critical Perspectives on Accounting*, Volume 90. doi.org/10.1016/j.cpa.2021.102396
- Arendt, Hannah. 1966. *The Origins of Totalitarianism*. New York: A Harverst Book- Harcourt, Inc.
- Arendt, Hannah. 1978. “Willing.” In *The Life of the Mind*. ed. Mary McCarthy. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Benkler, Yockai. 2006. *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. London: Yale University Press.

- Blom, Ina. 2014. "Video and Autobiography vs. the Autobiography of Video. An Historical View of the Ambiguities of Self-monitoring Technologies." In *The Psychopathologies of Cognitive Capitalism: Part Two*, ed. Neidich Warren, 31–57. Berlin: Archive Books.
- Crawford, Kate. 2021. *Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence*. Yale: Yale University Press.
- Deleuze Gilles, and Felix Guattari. 1987. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, vol. 2. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- DeSteno, David. 2014. *The Truth About Trust: How It Determines Success in Life, Love, Learning, and More*. New York: Hudson Street Press.
- Drucker, Peter. 2013. *Post-Capitalist Society*. New York: Butterworth-Heinemann.
- Foucault, Michael. 1997. "Society must be defended." In *The Essential Works of Foucault, vol. I: "Ethics, Subjectivity and Truth"*, ed. Peter Rabinov. New York: New Press.
- Foucault, Michel. 2003. *Society Must Be Defended*. New York: Picador.
- Foucault, Michel. 2016. *Rođenje biopolitike*. Zagreb: Sandorf & Mizantrop.
- Fuko, Mišel. 1982. *Istorija seksualnosti: Volja za znanjem*. Beograd: Prosveta.
- Fuko, Mišel. 1997. *Nadzirati i kažnjavati*. Beograd: Prosveta.
- Fuko, Mišel. 2010. *Spisi i razgovori*. Beograd: Fedon.
- Fuko, Mišel. 2012. *Moć/znanje*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fumagalli, Andrea. 2011. *Bioeconomics and the valorisation process, Cognitive Capitalism and its Reflections in South-Eastern Europe*, ed. Peter Lang. Frankfurt am Main: GmbH.
- Fumagalli Andrea and Stefano Lucarelli. 2011. "Valorization and financialization in cognitive biocapitalism." *Investment Management and Financial Innovations*, 8 (1): 88–103.
- Gagliano, Giuseppe. 2019. *Guerra economica, cognitiva, dell'informazione*. Firenze: goWare.
- Garrett, Paul Michael. 2022. „Surveillance Capitalism, COVID-19 and Social Work?: A Note on Uncertain Future(s).” *The British Journal of Social Work*, 52 (3): 1747–1764.
- Gorz, Andre. 2003. *L'immateriel - Connaissance, valeur et capital*. Paris: Galilee.
- Hardt, Michael, and Antonio Negri. 2000. *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hardt, Michael, and Antonio Negri. 2009. *Mnoštvo*. Zagreb: Multimedijalni institut.
- Jones, Pip, Liz Bradbury, and Shaun Le Boutillier. 2011. *Introducing social theory*. Cambridge: Polity.

- Kahraman, Ömer Ersin 2022. "Surveillance Capitalism as a Form of Biopower in Historical Perspective." *İzmir İktisat Dergisi* 37 (3): 778–792. doi: 10.24988/ije.1047476.
- Karakilic, Emrah. 2019. Acting Up with Hardt and Negri: Capitalism in the Biopolitical Context, *M@n@gement* 3 (22): 496–506.
- Kulwin, Noah. 2019. "Shoshana Zuboff on surveillance capitalism's threat to democracy." *Intelligencer*. <https://nymag.com/intelligencer/2019/02/shoshana-zuboff-q-and-a-the-age-of-surveillance-capital.html>.
- Lanier, Jaron. 2018. *Ten Arguments for Deleting Your Social Media Accounts Right Now*. New York: Henry Holt and Company.
- Lazzarato, Maurizio. ed. 2001. *Le Capitalisme Cognitif Comme Sortie de la Crise du Capitalisme Industriel*. Paris: Matisse.
- Lazzarato, Maurizio. 2007. "Machines to Crystallize Time: Bergson." *Theory, Culture & Society*, 24 (6): 93–122. doi.org/10.1177/0263276407078714.
- Lemke, Thomas. 2010. „From state biology to the government of life: Historical perspectives of "biopolitics"." *Journal of Classical Sociology* (10) 4: 421–438. doi.org/10.1177/1468795X10385183.
- Macey, David. 2009 Rethinking Biopolitics, Race, and Power in the Wake of Foucault. *Theory, Culture and Society* (26)6: 186-205.
- Majumdar, Namrata, Shipra Shukla and Anisha Bhatnagar. 2019. "Survey on applications of internet of things using machine learning." In *2019 9th International Conference on Cloud Computing, Data Science & Engineering (Confluence)*, 562–566. doi:10.1109/CONFLUENCE.2019.8776951.
- Malmgren, Evan. 2019. "Resisting "big other": What will it take to defeat surveillance capitalism?" *New Labor Forum*, 28 (3): 42–50. doi.org/10.1177/1095796019864097.
- Marks, Karl. 1979. *Kapital, I-III*. Beograd: Prosveta.
- Messa, Paolo. 2018. *L'era dello sharp power. La guerra (cyber) al potere*. Università Milano: Bocconi Editore.
- Mokyr, Joel. 2010. *The Enlightened Economy. An Economic History of Britain 1700-1850*. Yale University Press: New Haven, CT.
- Morini, Cristina, and Andrea Fumagalli, A. 2010. "Life Put to Work: Towards a Life Theory of Value." *Ephemera* 10 (3/4): 234–252.
- Mota, Thiago. 2022. "Biopolitics and agonistics: from Foucault to Negri and Hardt." *Kriterion*, Belo Horizonte 152 (2): 491–514. doi: 10.1590/0100-512X2022n15211.
- Moulier Boutang, Yann. 2011. *Cognitive Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

- Negri, Antonio. 1996. "Twenty Theses on Marx." In *Marxism Beyond Marxism*, eds. Saree Makdisi, Cesare Casarino, and Rebecca Karl, 149–180. New York: Routledge.
- Pasquinelli, Matteo, 2014. "The Power of Abstraction and Its Antagonism: On Some Problems Common to Contemporary Neuroscience and the Theory of Cognitive Capitalism." In *Psychopathologies of Cognitive Capitalism II*, ed. Neidich Warren, 275–292. Berlin: Archive Books.
- Peša, Anita. 2022. „Privatno i javno u nadzirućem kapitalizmu – zaštitni i aktivni pristup.” *Acta economica et turistica* 8 (1): 93–117.
- Ricci, Fiammetta. 2020. *Sharp power and digital surveillance: the new cognitive war*, 7th International Scientific Conference Social Changes in the Global World, 619–629. Shtip.
- Rifkin, Jeremy. 2000. *The Age of Access*. New York: Tarcher.
- Rose, Nikolas. 2000. "Government and Control." *The British Journal of Criminology*, 40 (2): 321–339.
- Rozenstein, Alan. 2018. "Surveillance Intermediaries." *70 Stanford Law Review January* 99 (105): 99–189.
- Skinner Burrhus Frederic. 1971. *Beyond freedom and dignity*. Knopf/ Random House.
- Solove, Daniel J. 2011. *Nothing to Hide: The False Tradeoff Between Privacy and Security*. Yale: Yale University Press.
- Soules, Marshall. 2015. *Media, Persuasion and Propaganda*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Teo, Thomas. 2018. "Homo neoliberalus: From personality to forms of subjectivity." *Theory & Psychology* 28 (5): 581–599. doi.org/10.1177/0959354318794899.
- Terranova, Tiziana, 2013. "Ordinary Psychopathologies of Cognitive Capitalism." In *The Psychopathologies of Cognitive Capitalism, Part One*, eds. Arne de Boever and Neidich Warren, 45–68. Berlin: Archive Books.
- Vercellone, Carlo. 2011. „Zakon vrijednosti na prijelazu iz industrijskog kapitalizma u novi kapitalizam.” *Ekonomski preglad* 62 (11): 693–705.
- Vercellone, Carlo 2007. "From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism." *Historical Materialism* 15 (1): 13–36. doi: 10.1163/156920607X171681.
- Virno, Paolo. 1996. *A Grammar of the Multitude: For a Analysis of Contemporary Forms of Life*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Virno, Paolo. 2001. "General Intellect." In *Lessico Postfordista*, eds. Adelino Zanini, and Ubaldo Fadini. Milan: Feltrinelli.
- Virno, Paolo. 2007. "General Intellect." *Historical Materialism* 15 (3): 3–8.

- Warren, Neidich. 2014. "The Early and Late Stages of Cognitive Capitalism." In *The Psychopathologies of Cognitive Capitalism: Part Two*, ed. Neidrich Warren, 9–30. Berlin: Archive Books.
- Weiskopf, Richard. 2019. "Book review: The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power." *Organization* 27 (6): 975–978. doi.org/10.1177/1350508419842708.
- Zuboff, Shoshana 2015. "Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization." *Journal of Information Technology* 30: 75–89.
- Zuboff, Shoshana 2019a. "Surveillance Capitalism and the Challenge of Collective Action." *New Labor Forum* 28 (1): 10–29.
- Zuboff, Shoshana. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs.
- Zuckerfeld, Mariano. 2017. *Knowledge in the Age of Digital Capitalism: An Introduction to Cognitive Materialism*. London: University of Westminster.

Vesna Stanković Pejnović*

Institute for Political Studies, Belgrade

CONTROL OVER BIOWEAPONRY IN COGNITIVE AND SURVEILLANCE CAPITALISM

Resume

Biopower is a form of power that regulates social life from its interior, following it, interpreting it, absorbing it, and rearticulating it. Power can achieve an effective command over the entire life of the population only when it becomes an integral, vital function that every individual embraces and reactivates of his or her own accord. Biopower points out the moment when human life explicitly became part of the political calculations. Beyond the regime of sovereignty, oriented by a logic of repression, emerges a new regime, oriented by a logic of production and control, that is, a power “to make live” or “to let die”. For Negri and Hardt biopower constitutes social relations, inserting individuals and populations in a circuit of value, obedience, and utility. In cognitive capitalism capital presents itself as biopower. The point is that capitalism is not only an economic mode of production, but also a mode of life production, a mode of subjectivation. Therefore, it is not only about the reproduction of capital, but also about the reproduction of subjects, the effective producers of economic value.

We are facing with the tendency of capital’s invasion of *bios*, the becoming- of-capital-biopower, to introduce the concept of biocapitalism. However, it is in this context that biopower and biopolitics must be seen as working *together with* other technologies of power – repressive and disciplinary power – which operate more directly on the body and on subjectivity.

To the new forms of conflict are linked with new forms of power: from cognitive warfare to sharp power. Through cognitive conflict and sharp power strategies, we are witnessing an epochal change, an IT revolution that brings political conflict into a digital dimension, which

---

* E-mail address: vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com.

* Овај рад је примљен 22. марта 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

acts on the ground of public opinion, politics and economics, control and conditioning of knowledge, of our world view and of facts.

Zuboff introduces the concept of surveillance-based capitalism implemented via sophisticated algorithms of BigTech companies (Google, Apple, Amazon, Meta, and others). Digital networks do not only collect data on users, but they “cluster” these users with the help of algorithms and encourage specific desired behaviors. Then, the patterns of these behaviors are stored (as raw material of a kind) in Big Data and sold further as commodity (behavioral surplus) on the market. A persons “digital behavior” thus becomes a market subject in various ways.

It is ubiquitous, sensate, computational, and global and it is designed so that all human activity, from the most banal to the boldest, can be monitored, measured, and modified for the purposes of surveillance capitalism

This capacity to “shape human behavior”, gives rise to what Zuboff calls “instrumentarian power” This is not dissimilar to forms of governmentality described by Foucault, because its goal is not just the “conduct of conduct” rather it is to turn people themselves into highly predictable instruments of political or material consumption. As a new form of subtle and sophisticated despotism, data are used by agencies as predictive products about our future behaviors, information that allows to control a market, but also the space for political decision-making and legitimacy, and, therefore become a huge power. Predictive behavioral surplus sources are increased and enhanced to guide, advise and lead people to behaviors, which they believe free, which actually aim for the greater profit of surveillance capitalists.

Keywords: biopower, biopolitic, Foucault, Deleuze and Guattari, Hardt and Negri, cognitive capitalism, surveillance capitalism

Владан Станковић*

Институт за политичке студије, Београд

Тијана Перић Дилигенски**

Институт за политичке студије, Београд

НЕФОРМАЛНИ ОБЛИЦИ ДРУШТВЕНЕ АНОМИЈЕ***

Сажетак

*Тема овог научног рада смештена је у домен друштвене аномије. Ефекти деловања појавних облика друштвене аномије изазивају друштвену ентропију и указују на трајну *актуелност* теме. Друштвена аномија разара друштвене процесе, обезвређује институције и девастира темељне вредности на којима почива заједница, па је *Друштвени значај* истраживања неупитан. *Научна оправданост* садржана је у потреби да се појаве и процеси из домена друштвене патологије расветле. *Циљ* истраживања је да се посматране појаве: дефинишу, класификују, систематизују и да се понуде оптимална решења за њихово превазилажење. Рад за *Предмет истраживања* има: откривање и дефинисање појавних облика друштвене аномије, указивање на штетност деловања ових неформалних облика друштвеног понашања, као и давање предлога решења за превазилажење настале ситуације како би се штетна деловања отклонила. Аутори у раду полазе од: *метода* посматрања, анализе садржаја, развојног метода, упоредног приступа, метода унакрсних култура*

* Имејл-адреса: vladan.p.stankovic@gmail.com.

** Имејл-адреса: peric.tijana@yahoo.com.

*** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

те низа метода из правних наука. *Предметни оквир* истраживања креће се у простору: социологије, социјалне патологије, политичких и правних наука.

Кључне речи: друштвена аномија, друштвена ентропија, корупција, неформалне институције, друштвена понашања, фаворизам, патронат, клијентелизам, непотизам

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

О штетности друштвене аномије не треба трошити речи. Ради се о друштвеној појави, из домена друштвене и социјалне патологије, која обезвређује и обесмишљава институције. Стога ћемо истраживање усредсредити на неформалне друштвене групе које својим активностима измештају каналсану друштвену моћ из институција у сферу приватног. Овакво понашања појединаца, и деловање различитих друштвених група, почива на: личним контактима, интересним везама и неформалним удруживањима. Клијентелизам, кронизам, непотизам, патронство појавни су облици аномичних стања. Све побројане појаве имају за циљ злоупотребу поверених, јавних ресурса зарад имовинске користи и јачања ванинституционалног утицаја. Непоштовање правних правила и других друштвених норми, попут: обичаја, стандарда, узанси, устаљених пракси понашања и морала урушавају правну сигурност, слабе институционални оквир и измештају моћ из институција у неформалне друштвене групе и у појединце.

ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ ДРУШТВЕНЕ АНОМИЈЕ

О друштвеној аномији је у класичној социологији писано од самих почетака. Тако Огист Конт у аномији види потенцијалну опасност да друштво отклизи у хаос и насилне промене. За Карла Маркса, и марксисте, друштвена аномија је показатељ да је класна свест владајуће класе ослабила, па се отвара амбијент за револуционарно успостављање нових моралних вредности, које ће одговарати новоустановљеним производним односима (Zindović i Stanković 2012, 19). Када је класик француске социологије Емил Диркем (*David Émile Durkheim*) у својој научној студији „О самоубиству”

дефинисао друштвену аномију као „стање без норми” (Durkheim 1897), није ни слутио у ком ће правцу накнадне генерације социолога овај појам надограђивати.¹ Диркем је пошао од објективног стања (Ellwood 1916, 289–290), од друштвене чињенице да у једном друштву постоји криза норми. Међу свим друштвеним нормама, правне норме имају свакако највећи утицај, међутим, у свакодневним друштвеним односима присутније су недржавне норме. Оне регулишу свакодневну комуникацију без уплива државне принуде. Стога, када расправља о друштвеној аномији, Диркем пише, пре свега, о „слому стандарда и вредности” (Hookway 2014, 3). Правне норме, дакле, Диркем није искључио из својих разматрања, али је оним другим недржавним, нормама посветио већу пажњу. У својој студији Диркем закључује да обичајно право, обичаји, навике, стандарди, вредносни ставови... представљају такве вредносне оријентире који најинтензивније утичу на свакодневне односе и друштвену регулацију. Стандарди би биле опште норме једног друштва, а вредности су поунутрашњени оријентирани понашања. Диркем, дакле, остаје у простору нормативног када друштвену аномију дефинише као „рушење друштвених стандарда који регулишу друштвена понашања” (Dohrenwend 1959, 467).² Истражујући друштвену аномију, Диркем запажа тензију између обавезе и жеље (Piras 2004, 148). Он примећује да се без заједничких норми, друштво убрзано дезоријентише, будући да заједничке вредности и заједничка значења престају да постоје, а стремљења постају хаотична (Müller 2013, 3). Услед тога, друштво губи заједничке идеале, а појединцима, и читавим друштвеним скупинама, преостаје осећај узалудности, празнине и очаја.

Показаће се да су ови последњи Диркемови налази о психичким осећајима актера изузетно интригантни по генерације истраживача који су овом феномену пришли деценијама након чувеног француског функционалисте. Из сфере органских веза и многобројних објективизација друштвеног стања, социолози након Диркема, попут нпр. Роберта Кинга Мертонa (*Robert King Merton*) инсистираће на једном сасвим новом значењу појма друштвене аномије, значењу које Диркем није употребљавао. Мертонова друштвена

¹ Истини за вољу, термин „аномија” (fr. *anomie*) осмислио је један други, мање познат, социолог, филозоф и песник Јован-Марија Гујо (*Jean-Marie Guyau*, 1854-1888).

² Диркем о аномији пише као о „дерегулацији” и „деклаификацији”.

аномија задржаће „осећај празнине и очаја” о коме пише и Диркем, али ће унутрашњи доживљај несклада између средстава и циљева за постизање пројектованих замисли бити централна оса његове проблемске запитаности (Hilbert 1989, 244). Мертон напушта објективистичко сагледавање друштвене аномije и прелази на субјективистичко истраживање мотива и циљева. Раскид органских веза о којима пише већ Диркем, у Мертоновом функционализму почиња на два носећа агрегата друштвене акције: вољно-нагонске *жеље за личном користи* и обуздавајућег *страха од санкције* (Merton 1938, 672–682). Овакав механички конструкт нагона и норме, тако својствен тржишно-потрошачким привредама, онемогућава предвидивост ситуација јер у себи садржи прешироку комбинаторику могућих узрочно-последичних веза. Такво „стање препуштености” омогућава широки простор за понашања Парсонсовог (*Talcott Parsons*) „актера-у-ситуацији” и његова друштвена испољавања без видно ограничавајућих, корективних утицаја (Burger 1977, 321). Недостатак ових ограничавајућих утицаја препушта актере слободној процени у погледу владања, а масовно кршење самоограничавајућих механизма главни је генератор аномичних стања и свеопште ентропије. За Мертона и његове следбенике, друштвена аномија је прерасла у „стање ума” особе која се не влада према стандардима, нити поседује чврсте вредносне оријентире у понашањима (Merton 1949, 49).

ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА КОНЦЕПТА НЕФОРМАЛНИХ ИНСТИТУЦИЈА

У политичким наукама институције се екстензивно тумаче као „правила игре”. Оне су формално успостављена правила понашања, али и облици друштвеног удруживања у форми организација, удружења итд. Основна карактеристика сваке институције је начин на који она ограничава понашање актера који делују унутар ње, чиме регулише и консолидује очекивања и исходе. Ефикасност институционалних правила заснива се на заједничким уверењима о њиховој исправности и на консензусу о последицама њиховог непоштовања (Barbalet 2023, 72–73). У литерарном фонду постоје оперсације о три институционална стуба: регулаторном, нормативном и културно-когнитивном. Регулаторни стуб конституишу формална правила и процедуре које ограничавају произвољна

понашања употребом негативних санкција, а које могу да мотивишу актере на позитивна делања. Нормативни стуб чине вредносне преференције које промовишу пожељна понашања, односно како би идеалтипски институције требало да функционишу (*de lege ferenda*). Културно-когнитивна димензија институција се огледа у заједничким поимањима која конституишу природу друштвене стварности и креирају сазнајне матрице (Scott 2014, 61; 64; 67).

Неформалне институције представљају неписана правила понашања (обичај, традиција, корупција, клијентелизам, патримонијализам и низ других) која функционишу паралелно са формално успостављеним друштвеним институцијама. Оне представљају засебан вид регулисања друштвених односа који почивају на обичајним и културним парадигмама. Неформалне праксе су конципиране на очекивањима регулисаним неформалним правилима и санкцијама. Неретко се дешава да неформални облици деловања наилазе на већи подстицај и одобравање код грађанства, у поређењу са формално конституисаним правилима. Као илустративан пример за ову тврдњу наводимо неформални систем размене у Совјетском Савезу познат као *блат*, јапански амакудари (天下り), кинески *guanxi*, норме корупције у послератној Италији као и неопатримонијалне облике понашања у Африци и Латинској Америци (Perić Diligenski 2021, 5).

Сјајан пример неформалности представља совјетски *блат* који је опстао и у савременој Русији, у нешто измењеном облику. *Блат* је друштвени *know how* продукт совјетске командне економије као и совјетске апсолутне политичке и друштвене контроле. Инжењеринг *блат*-а огледао се у коришћењу личних мрежа за добијање роба и услуга у недостатку снабдевања, у циљу заобилажења формалних процедура. Упркос чињеници да су робне несташнице оскудне у тржишној економији, *блат* је изгубио своју економску релевантност, али је и до данас опстао као начин приступа државним ресурсима – запослењу, школству, здравству (Ledeneva 2013, 7–8).

Амакудари (天下り- „силазак са неба”) је генусни појам за низ неформалних пракси у Јапану које практикују пензионисани државни службеници. Амакудари се огледа у преласку (силаску) високо ранжираних бирократа из владиних министарстава, на највише позиције у јавним и приватним корпорацијама. Амакудари подсећа на савремени концепт конфликта интереса и има обресе

пантофлаже, али у себи садржи и скривене мреже утицаја иманентне јапанској култури и јапанској капиталистичкој економији. Наведена пракса се неретко повезује са корупцијом будући да пензионисани званичници, попут трагача за рентама, траже услуге за своје нове послодавце (Colignon and Usui 2003).

Социолошки кинески спецификум, *guānxi* (关系), огледа се у неговању личних односа са другима путем којих се размењују услуге и из којих произилазе облигације (Barbalet 2021). У основи овог модела је размена услуга на темељу реципроцитета, која гради дубљу афективну везу, узајамно уважавање и осећај задужености, са интенцијом да се остваре сопствени интереси. Општеприхваћена дефиниција ову неформалну институцију своди на „дијадну, партикуларну и сентименталну везу”, која има потенцијал да олакша размену услуга између уско повезаних страна (Bian 2019, 7–11). Из наведене дефиниције произилазе два социолошки релевантна обележја – *guānxi* изражајност и *guānxi* инструменталност. Прво подразумева однос личних симпатија и афинитета, а друго је ужегрупна или ситносопственичка интересна категорија (Guthrie 2002, 178–182). Дијадни аспект описаног односа усмерен је на пружање услуге, која не мора нужно да буде тражена већ представља својеврсну друштвену и инструменталну подршку. У овој релацији, од пресудног значаја неретко нису само друштвени ресурси већ и друштвене карактеристике субјеката који учествују, укључујући и њихов пол. *Guānxi* је превасходно патријархално структуриран, но, у савременој урбаној Кини и женски бели оковратници постају, данас, све присутнији. Улога жена у овом односу најчешће је била еротизирана и исцрпљивала се кроз доминантно мушку праксу *yingchou* која се манифестује у банкетима и њиховим тајним продужецима, који подразумевају и даривање жена као сексуалних поклона (Tang 2020, 190). Јавно признање прераста у одлучујућу побуду за учествовање у *guānxi* релацији. За примаоца услуге, добијање услуге илуструје његову/њену способност у вертикалном приступу друштвеним ресурсима. Даваоци квалитетне услуге бивају јавно хваљени, што директно утиче на повећање њиховог друштвеног угледа, по принципу „добар глас далеко се чује” (Lin 2001, 157).

Најреферентније теоријско тумачење неформалних институција дали су Хелмке и Левитски (*Helmke and Levitsky*). Они су неформалне институције класификовали на: комплементарне, сусретљиве, конкурентске и супститутивне. Комплементарне неформалне

институције надопуњују институционални вакуум у формалним правилима, креирајући подстицаје за њихово поштовање. Ефикасност сингапурске постколонијалне бирократије и Устав САД су емпиријска потврда комплементарне институционалне неформалности (Helmke and Levitsky 2004, 728). Сусретљиве неформалне институције мењају ефекте формалних правила, не кршећи их притом будући да оне „противрече духу али не и слову формалних правила”. Оне су добиле своју емпиријску потврду у горепоменутом совјетском неформалном систему размене *блат* (Helmke and Levitsky 2004, 729).

Конкурентске неформалне институције дезавуишу формално успостављене институције (иза којих стоји државни апарат принуде). Оне чине партикуларне неформалне институције (клијентелизам, патримонијализам, клановска политика и корупција) као и многе друге врсте правног плурализма попут: поштовања обичајног права које је у раскораку са државним законом, патримонијализам, фаворизам, кронизам и норми сродничких група (Helmke and Levitsky 2004, 729). Супститутивне институције су компатибилне формалним институцијама и постижу њихов ефекат кад потоње нису целиходне, што се најбоље илуструје праксом решавања спорова у Мексику путем центлментских споразума. Типологија Хелмкеа и Левитског наилази на критике појединих аутора, који јој признају заслугу у мапирању функција неформалних институција и прављењу дистинкције у односу на формалне институције. Примера ради, постоје и становишта која инсистирају на „прилагодљивим неформалним институцијама” које дефинишу као „креативне одговоре на формалне институције”, сликовито додајући да су оне „прилагодљиви одговори на повор формалних институција и практичних интереса и жеља” (Tsai 2007, 15; 39).

Јачина неформалних институција у једном друштву је израз немоћи формалних институција да ограниче похлепу и приватни егоизам. По правилу, неформалне институције као облици друштвене аномije постоје у неправним државама, у којима је „невидљива рука тржишта” изузетно видљива и као таква милује само оне актере који су партијски, интересно и непотистички повезани са политичком елитом. Речју, аномична неформалност је синоним за државе које нису успеле да одвоје политичку од економске елите и у којима нема истинске тржишне привреде. Испреплетеност и међузависност економске и политичке елите дизајнирана је тако да

омогући акумулацију и одржавање капитала, кроз механизме присвајања ресурса и добијања гласова зарад одржавања политичког *status quo* (Свејић и Станојевић 2016, 138). Циљ овог интересног брака је остајање у границама егzekутиве, која пружа обиље дискреционих овлашћења над економским активностима и заштиту од кривичног гоњења у случају злоупотреба положаја у приватне сврхе.

ПОЈАВНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ ДРУШТВЕНЕ АНОМИЈЕ

Већ смо напоменули да основне одлике друштвене аномиије, попут, масовног кршења правних норми и правних процедура, и још масовнијег кршења основних друштвених норми понашања, изазива општу дезоријентацију у друштвеним односима. Нас на овом месту првенствено занима друштвена аномиија која је последица непоштовања правних правила, јер овај непослух изазива најтеже последице по једну заједницу. Кршење правних норми и правне процедуре изазива хаотична понашања и висок ниво непредвидивости: непоштовање основних правила друштвеног понашања, урушавање моралног система вредности, пад стандарда комуникације, увођење несигурности у праксе опхођења. У том случају кварење друштва или друштвена ентропија подразумевала би не само „пропадање друштва” и свођење на примордијалне облике организације заједнице, већ и кварење међуљудских односа у једном друштву, извитоперавањем основних оријентира у свакодневной комуникацији (Wodarski and Dziegielewski 2002, 144).

У појавне облике аномичних стања спадају она неформална понашања попут корупције, фаворизма, патронизма, клијентелизма, непотизма, која се противе увреженим друштвеним нормама заснованим на општеприхваћеном систему вредности (мњења, морала, обичаја). Нека од ових понашања долазе под удар правних норми и изазивају негативне санкције: дисциплинске, прекршајне и кривичне казне. Овакви обрасци аномичних понашања средишта су коруптивног деловања и главни су виновници друштвене ентропије.³

³ Истраживач друштвене ентропије Клаус Крипендорф (*Klaus Krippendorff*, 1932-2022) дефинише ентропију као: „меру природног пропадања структуре или нестајања разлика унутар друштвеног система”. Друштвене организације, тако, велику енергију троше на одржавање своје структуре, супростављајући се друштвеној ентропији, на пример, кроз: правне институције,

Данас су неформалне институције рефлексија патримонијалних, премодерних, традиционалних облика владања. У њиховој сржи су односи личног поверења и лојалности који компензују неуспех формално успостављених правила.

Неформалне институционалне праксе поимају се троструко: као форма девијантног понашања, као манифестација која у мањем или већем обиму одступа од правила понашања (санкционисаног државним апаратом принуде) или као паралелно, комплементарно институционално устројство (Свејић и Станојевић 2016, 128). Поједини аутори, у контексту Србије, региструју „паралелну нормативну реалност”, схватајући је редукционистички, као: неформални поредак корупције и клијентелизма, који је у односу на формалан поредак „конфликтан, компетитиван и паразитирајући” (Vuković i Spaić 2022, 520).

Корупција

Корупција (lat. *corruption*) – подмитљивост, поткупљивост, поквареност се огледа у *подмитљивости* као спремности подмићеног да одређени правни посао подреди захтевима дародавца. Слично, *поткупљивост* је спремност поткупљеног да буде привучен на страну поткупљивача, да сопствену вољу претвори у инструмент дародавца. Са друге стране, *поквареност* је својство - склоност кварењу (Aristotel 1988, 134) као нечему што тежи пропадању и што је изопачено, деструктивно, пропало, неодрживо, нефункционално. Оно што је покварено тежи пропадању, неодрживости и нефункционалности. Довођење у везу корупције са кварењем већ упућује на друштвену ентропију.

Када је реч о кварењу тада опажамо да опште дефиниције под корупцијом подразумевају „кварење власти” (Ackerman and Palifka 2016, 8–9). Кварење је овде политички феномен будући да се ради о таквом владању које није у јавном интересу. Корупција указује на процес приватизације јавног интереса, у околностима када се јавно добро подводи под приватну корист (Stanković 2018, 34). Нешто су уже дефиниције које корупцију разматрају из позиције улоге у друштвеном миљеу. Тако се под корупцијом подразумева девијантно понашање носилаца јавних функција који својим радњама и

образовање, нормативне последице или телевизију. По њему аномија је максимално стање друштвене ентропије. (видети Krippendorff 1986).

поступцима одступају од задатих норматива. Ови нормативи могу бити процесноправни, материјалноправни, али и општедруштвени (обичаји, устаљена пракса, морал, мњење заједнице). Овде се користе јавна средства за личне интересе, па је корупција „злоупотреба јавних овлашћења за личну корист” (Fazekas 2017, 405). Најчешће припадник какве елите расположе ресурсом који му је поверен и на основу располагања извлачи противправну, имовинску корист на разне начине: трговином утицаја, давањем јавног овлашћења у подзакуп, надоградњом приватних интереса на јавно овлашћење које му је поверено.

У погледу противправне или бар противнормативне добити разликују се три врсте корупције. Најочигледнија врста коруптивног деловања је тзв. „црна корупција”. Такав вид друштвеног односа подразумева директно давање мита, најчешће и најочигледније новчане накнаде за стицање одређене привилегије из домена јавног или приватног права (Holmes 2015, 35). Ради се о послу *facio ut des* („чиним да би ми дао”). Са друге стране, веома је распрострањена и тзв. „сива корупција”. Она подразумева мање очигледан формат коруптивног деловања, тзв. „услугу за услугу”: једна особа учини нешто другој особи, ван круга крвних и других сродника, уз свесно очекивање да ће та друга особа овој првој, након неког времена, узвратити противуслугу неком противчинидбом (Prenzler 2021). Ради се о делатности *facio ut facere* („чиним да би ми учинио”). Коначно, тзв. „бела корупција” најмање је уочљива, па је многи занемарују, а неки међу њима је чак и не сматрају коруптивним деловањем (Heidenheimer and Johnston 2011, 212). Међутим, њено штетно деловање никако се не сме занемарити. Реч је о давању привилегија на основу рођачких и пријатељских веза, а да се не очекује икаква противуслуга. Многа законодавства у свету је не подводе под кривично дело, али је за њу предвиђена дисциплинска одговорност, а понекад и „тежа повреда радне обавезе”.

Корупција представља најопаснији облик друштвене аномије будући да подрива социјалну правду, дестимулише привредни раст и продубљује јаз између богатих и сиромашних. Корупција је сродна антрополошко песимистичној визији људског бића те не може да се очекује *panacea* која би је у потпуности елиминисала. Сврха је да корупција не буде препрека економском и друштвеном развоју и да она не прерасте у друштвено толерантно и легитимно средство за клептократске амбиције. Сви видови корупције су

друштвено опасни, почев од ситне корупције, до корупције највиших државних званичника. У потоњем случају реч је о политичкој корупцији, у којој јавни функционер, кршећи поверење јавности, угрожавајући јавни интерес, из разлога личне користи, свесно предузима акт који је у супротности са универзално конституисаним смерницама за обављање јавне функције и да од тога просперира трећа страна (Philp 2007, 42–43).

Као најпатогенија друштвена појава, политичка корупција, као и насилничко понашање, према Хантингтоновој (*Huntington*) опсервацији (Huntington 2007) јавља се када „одсутствују мобилне могућности изван политике које у комбинацији са slabим и неприлагодљивим политичким институцијама каналишу енергију у политички девијантно понашање” (259). Као узроци који доводе до ове појаве штетне по свако друштво у литератури се наводе: неадекватно дефинисане границе између државе и тржишта, толерантност грађанства према коруптивним облицима понашања и слабо функционисање политичких, административних и судских механизма који контролишу ограничавање дискреционих права доносилаца одлука (Bull and Newel 2003, 15).

Коруптивни образци понашања постали су вредносни оријентир правосудног система који би требало да представља брану узурпацији власти. Посебно је осетљив статус тужилаштва које би морало да буде самостално у свом раду, а које предузима кривично гоњење или одустаје од њега, у зависности од директива политичког империјума. У тужилачким инстанцама јављају се криминогене и патогене појаве, почев од непријављивања кривичних дела, пропуштања њиховог санкционисања, пружања заштите од кривичног гоњења политичким актерима и лицима уско повезанима са њима па све до унижавања и дискредитовања оних тужилаца који дигну глас против пракси безакоња.

Патронат

Патронат (патронажа, патронство, покровитељство) је облик ванинституционалног деловања при којем покровитељ или заштитник ставља под свој *manus* (срп. „рука”) штићеника, брине о њему и „крчи му пут” кроз процедуралне лавиринте до врхова њему доступне власти. Заштићена особа често се колоквијално или подругљиво назива „посилни” или адоптант (лат. *adoptio*). Она је под

dominium-ом патрона и своје стратешке активности усклађује са покровитељем, подређујући своју вољу вољи заштитника.

Патронат креира ванинституционалну структуру моћи оличену у вертикалној пирамиди на чијем челу се налази ауторитарни или харизматични лидер са неколицином својих лојалних сарадника. Једино врховни патрон нема суверена изнад себе у тој неформалној унутардржавној формацији. Могуће је да је патрон у зависничком односу од спољних налогодаваца али тај однос није предмет истраживања овог рада. Испод патрона су стационарани безусловно одани извршиоци воље свог патрона (критора, суверена). Сваки следећи нижи ниво друштвене моћи заузимају актери који су по вољи врхушке и који неретко немају друге квалитете осим подаништва и оданости патрону. Најнижи ешалони у овом ланцу су једина карика која никоме не даје команде, а прима их од више инстанце. Сви остали актери (клијенти) у овој хијерархији су истовремено и господари и слуге (и аге и раге) који су мотивисани на поданичко делање како би напредовали у вертикалној стратификацији и имали приступ државним ресурсима. Клијенти не учествују у партијској конкуренцији, али они директно зависе од резултата који оствари њихов патрон и они му безрезервно стоје на услузи (Szanyi 2022, 130). Они, практично, паразитирају у структури друштвене моћи користећи ресурсе институција власти.

Изводимо закључак да патронат није идеолошка институција нити се може аргументовати као економски национализам. Посреди је *par excellence* интересна формација која је највећа (али не и увек) сконцентрисана на трагање за уносним пословима и повлашћеним економским третманом. Дакле, о патронату би могло да се говори као о механизму економске приватизације државе и антиподу економске конкурентности.

Институција патроната је усредсређена на моћ политичких актера да дискреционо одлучују о именовањима појединаца од поверења на функције у јавном сектору, које нису изборног карактера. Између патроната и клијентелизма не стоји знак једнакости будући да су мотиви за пружање патроната шири од клијентелистичког партикуларизма оличеног у алокацији јавних ресурса. Патронат није стран ни демократским државама заснованима на меритократским принципима напредовања. Исто тако, патронат није ни класично појмљена политизација и приватизација која државну службу перципира као партијски плен (Panizza, Peters, and Lallaburu 2023).

Непотизам и фаворизам

Фаворизам је облик политичко-кадровске протекције, подршка одређеним лицима на основу слободне процене или субјективних, често произвољних вредносних уверења, којима се омогућава напредовање фаворизованог у хијерархијској лествици (Im and Chen 2020, 417). Уколико се фаворизују пријатељи или познаници реч је о *кронизму* (Çarikçi et al. 2009, 498). Непотизам је подврста фаворизма, којим се на одређене позиције постављају директни или побочни рођаци, даљи сродници, припадници тазбине или несродници из завичаја (тзв. „завичајци”). Фаворизовани у случају непотизма, дакле, поседује рођачко или бар завичајно својство (Jones 2013). Непотизам и фаворизам као појаве иманентне људској природи представљају незаобилазну референцу у проучавању аномичних неформалних образаца. У случају политичких злоупотреба, ова два феномена се јављају као саставнице сукоба интереса, опасног вида коруптивног делања. У европској периферији менталитет клана односи превагу над меритократским вредностима и универзално конституисаним правилима понашања. Поједини аутори сматрају да друштвене везе могу да буду корисне у контексту запошљавања, да могу да имају позитиван утицај на нечији однос према послу (радну етику) те помажу у стварању психолошког уговора (Shaheen et al. 2019). Еволуцијски посматрано, непотизам и фаворизам утицали су на повећање шанси за преживљавање и еволуцијску репродукцију (Jones and Stout 2015), али савремени контексти и увиди у ову проблематику су видно другачији. Окружење које је постојало током настанка и развоја психолошких механизма људи, као и наслеђени културолошки обрасци, не могу да буду легитимишућа парадигма за данашње фаворизовање личних мрежа моћи и утицаја за ванинституционално измештање политичке моћи.

Биолошка предодређеност у сврху узурпације ресурса и друштвене промоције непотистички и кронистички подобних представља патолошко стање. Непотизам као фаворизовање сродника (директних или побочних) је најпатогенији у јавном сектору јер је у директној колизији са јавним интересом. Грађани као суверени у представничкој демократији са правом очекују од државних службеника да буду компетентни за обављање јавног посла који обављају на основу стручности (Fisman and Golden 2017). Дакле, непотизам изазива јавне трошкове кроз нелојалну конкуренцију при

запошљавању у јавном сектору (Szakonyi 2019, 350). Истовремено, непотизам може да доведе до проневере јавних средстава и да тако проузрокује корупцију, чак и организовани криминал у крајњој инстанци.

У постсоцијалистичком транзиционом српском миљеу дошло је до оснаживања неформалне економије као важне детерминанте институционалне конфигурације и репродукције пријатељског капитализма (Perić Diligenski 2020, 418; 2021, 20). Кроз фингиране приватизације дошло је до фаворизовања новопечених економских актера који су били партијски, родбински, завичајно или пријатељски повезани са високо рангираним јавним службеницима који су дискреционо одлучивали о додељивању преференцијалног економског третмана. Нова политичка транзициона (квази)демократско-компрадорска елита је омогућила богаћење уског круга лица са којима је била повезана и са којима је делила транзициони плен. Током протекле деценије, наведена елита се попут политичких конвертита утопила у нову, стабилнократско-компрадорску елиту, која је репродуковала знатно већи број бизнисмена милионера. Ова потоња елита је клијентелистичким аранжманима, фингирањем тендера јавних набавки, заобилажењем или кршењем правних процедура трансформисала принцип тржишног надметања у монополистичку позицију. Ово је продубило, иначе дубоку друштвену поларизацију на линији добитници-губитници транзиције и довело до девастације јавних предузећа, која су под велом државних и пословних тајни отуђивана иностраним компанијама. У односу на старије компрадоре с почетка овог века, њихове савременије колеге су попут кинеских опијумских компрадора из 19. века склоне озлоглашеној трговинској размени, која даје највеће профите.

У арапском друштву постоји пракса позната као *васта* (*wāsiṭah*, „кога знаш”) која се односи на механизам повезивања појединаца и примарно се манифестује у фаворизовању рођака у процесу запошљавања. Кроз васту се негују и оснажују унутаргрупне везе и обезбеђују механизми за решавање проблема. Попут непотистичких пракси присутних ван Блиског истока и васта је друштвено штетна јер промовише негативну селекцију и дестимулише принцип одговорности. Поједина истраживања спроведена у Јордану су показала да је посредни поларизујући феномен који прави дубоке друштвене поделе и отуђује грађанство од политичког активизма (Jones 2022).

Клијентелизам

Ранија литерарна грађа приступала је клијентелизму као облику социјалног условљавања подразумевајући под њим такав облик коруптивног деловања у коме патрон гради позицију главног (итал. *capo di capi tutti*), а онда испод себе на ниже инстанце поставља своје подређене, који своју позицију, и читав успех, дугују овом главном за кога раде и коме подносе рапорт (Martz 1997, 10). Клијенти се добровољно стављају под *manus* патрона, градећи интересно удружење или клан. Њихове активности усмерене су на славу и у корист покровитеља. За узврат добијају заштиту и учествују у расподели добити (Stein 1984, 30). Тако се формира и јача паралелни систем на чијем је врху патрон. Заштитник крчи пут, а клијенти, временом, добијају под собом нове подклијенте, чиме и њихов утицај и значај расту у све широј мрежи друштвеног утицаја.

Клијентелизам се у новијој литератури операционализује као „асиметричан али обострано користан однос моћи и размене, *quid pro quo* аранжман који није универзалне природе између појединаца и група који имају неједнак положај” (Roniger 2004, 360). Близнаковски (Bliznakovski 2018, 4) дефинише клијентелизам као непрограмску политичку везу, релационог или изборног карактера која је организована око партикуларних трансакција. Клијентелизам се огледа у селективном, *inter partes* приступу ресурсима и тржиштима која су ексклузивитет патрона и клијената. Селективно обележје клијентелизма као непрограмске политике темељи се на субординацији и зависности од волунтаризма актера који имају политичку моћ и приступ ресурсима. Очигледан пример политичког клијентелизма присутан је у руском систему управљања (*система*), у ком је лојалност везивно ткиво клијентелистичких мрежа моћи. Лојалност је носећи стуб услужних размена између патрона и клијената, путем ког патрон обезбеђује одређени формални капитал клијенту у замену за политичку подршку (Ledeneva 2013, 52).

Клијентелизам такође представља патогену друштвену појаву будући да члановима шире заједнице, који су потиснути на маргине патрон-клијент аранжмана, нарушава јавне приходе. Клијентелизам је друштвено опасан феномен који обесмишљава функционисање институционалних механизма, спречава правичну редистрибуцију ресурса и прави отклон од меритократских критеријума. Кроз клијентелистичке мреже моћи и утицаја, на политички и економски

важне позиције постављају се некомпетентни али политички и „морално” подобни клијенти. Амундсен (*Amundsen*) оштро критикује клијентелистичку праксу јер креира клептократску политичку класу, ствара прегломазну бирократију, повећава јавну потрошњу и од извршне власти прави таоце своје клијентеле те онемогућава грађанима право на једнак приступ држави и њеним ресурсима (*Amundsen* 1999, 5).

Клијентелизам је антидемократски механизам који право гласа своди *do ut des* размену, фаворизујући интереса клијената, односно гласача, чији патрони тј. представници каналишу интересно обојену политику. Поред наведеног, клијентелизам омогућава политичким и бирократским актерима да путем дискреционих овлашћења, на мумифициран начин доносе одлуке о алокацији ресурса. Све описане заменске институционалне праксе су огледало демократског и институционалног дефицита.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У раду се пошло од претпоставке да људи (актери-у-ситуацији) ступајући у ванинституционалне аранжмане производе аномична понашања, и тако, најнепосредније, генеришу друштвену ентропију. Полазна тврдња је да институције чине људи, са свим својим врлинама и недостацима. Отуда је за истраживање функционисања институција од пресудног значаја изучавање људских радњи, понашања и управљања у оквиру формалних и неформалних друштвених група и институција. Маркирани су модели понашања и мотиви због којих су људи склони деинституционалном или паринституционалном деловању. Посреди је операционализација односа између грађана и друштвене моћи, грађана и власти. Од фундаменталног значаја је испитивање релације грађанин (актер-у-ситуацији) и правни систем, те грађанин спрам политичке и правне (не)културе чији га системи значења детерминишу у понашањима.

Објаснили смо логику разних облика неформалног институционалног деловања који изазивају друштвену аномију и нарушавају основна правила понашања на којима почива једна заједница. Аномична стања упућују на противправно деловање и кршење основних правних аката. Па ипак, друштвена аномија прелази правне оквире чиме указује на недостатак друштвених правила у регулисању друштвених односа који измичу правној санкцији.

Стога је важно постојање колективне свести, која, између осталог, разликује вредносне и моралне елементе једне заједнице. Јавно мњење, јавни притисак, осећај одговорности, институционалне процедуре, као и владавина права, усмеравају актере-у-ситуацији према оним понашањима која значајно умањују аномична стања (Perić Diligenski 2018, 112).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ackerman, Susan Rose, and Bonie Palifika. 2016. *Corruption and Government – Causes, Consequences and Reform*. Second Edition. New York: Cambridge University Press.
- Amundsen, Inge. 1999. *Political Corruption: An Introduction to the Issues, Working paper*. Bergen: Chr. Michaelsen Institute.
- Aristotel. 1988. *Fizika*. Zagreb: Globus, Sveučilišna naklada Liber.
- Barbalet, Jack. 2021. *The theory of guanxi and Chinese society*. Oxford: Oxford University Press.
- Barbalet, Jack. 2023. “Conceptualising informal institutions: Drawing on the case of guanxi.” *The British Journal of Sociology* 74 (1): 70–72. doi: 10.1111/1468-4446.12984.
- Bian, Yanjie. 2019. *Guanxi How China Works (China Today)*. New York: Polity.
- Bliznakovski, Jovan. 2018. Benefit-Seeking and the Patron-Client Linkage: Evidence from six Balkan Societies. Paper prepared for the workshop: *Political Clientelism in the 21st Century: Theory and Practice*, ECPR Joint Sessions, Nicosia. Poslednji pristup 23. фебруар 2023. https://www.academia.edu/37909294/%2049%20Benefit_Seeking_and_the_Patron_Client_Linkage_Evidence_from_six_Balkan_Societies.
- Bull, Martin J. and James Newel. 2003. *Corruption in Contemporary Politics*. Gordonsville: Palgrave Macmillan.
- Burger Thomas. 1977. “Talcott Parsons, the Problem of Order in Society, and the Program of an Analytical Sociology.” *American Journal of Sociology*. 83 (2): 320–339. Chicago: The University of Chicago Press.
- Çarıkçı İlker Hüseyin, Ahmet Sait Özkul, Aygen Demir Oksay, and Hasan Hüseyin Uzunbacak. 2009. “Favoritism and Nepotism in The

- Ottoman Empire.” *International Symposium on Sustainable Development*, 498–504. <https://core.ac.uk/download/pdf/153447043.pdf>.
- Colignon, Richard A. and Chikako Usui. 2003. *Amakudari The Hidden Fabric of Japan's Economy*. New York: Cornell University Press.
- Cvejić, Slobodan, i Dragan Stanojević. 2016. “Varying context of political clientelism – comparative analysis of Serbia and Kosovo*.” In *Informal Power Networks, Political Patronage and Clientelism in Serbia and Kosovo**, ed. Slobodan Cvejić, 123–131. Belgrade: SeConS.
- Dohrenwend, Bruce. 1959. “Egoism, Altruism, Anomie, and Fatalism – A Conceptual Analysis of Durkheim’s Types.” *American Sociological Review* 24 (4): 466–473.
- Durkheim, David Émile. 1897. *Le Suicide*. Paris: Félix Alcan Éditeur.
- Ellwood, Charles. 1916. “Objectivism in Sociology.” *American Journal of Sociology* 22 (3): 289–305.
- Fazekas, Mihály. 2017. “Red tape, bribery and government favoritism: evidence from Europe.” *Crime, Law and Social Change* 68: 403–429.
- Fisman, Ray, and Miriam Golden. 2017. *Corruption: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
- Guthrie, Doug. 2002. *Dragon in a Three-Piece Suit: The Emergence of Capitalism in China*. Princeton: Princeton University Press.
- Heidenheimer, Arnold, i Michael Johnston. 2011. *Political Corruption – Concepts and Contexts*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Hilbert, Richard. 1989. “Durkheim and Merton” on Anomie – An Unexplored Contrast and Its Derivatives.” *Social Problems* 36 (3): 242–250.
- Holmes, Leslie. 2015. *Corruption – a very short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Hookway, Nicholas. 2014. “Moral decline sociology – Critiquing the legacy of Durkheim.” *Journal of Sociology* XX(X): 1–14.
- Huntington, Samuel P. 2007. “Modernization and Corruption.” In *Political Corruption, Concepts and Contexts*, third edition, eds. Arnold J. Heidenheimer et al., 253–263. New York: Routledge.
- Im Hohjin, and Chen Chuansheng. 2020. “Cultural dimensions as correlates of favoritism and the mediating role of trust.” *Cross Cultural & Strategic Management* 27 (3): 417445.

- Jones, Douglas. 2022. "Clientelism and its discontents: The role of waste in shaping political attitudes and participation in Jordan." *Mediterranean Politics*. doi: 10.1080/13629395.2022.2114064.
- Jones, Robert, and Tracy Stout. 2015. "Policing Nepotism and Cronysm Without Losing the Value of Social Connection." *Industr. Organizat. Psychol.* 8: 2–12. doi: 10.1017/iop.2014.3.
- Jones, Robert. 2013. *Nepotism in Organizations*. New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Krippendorff, Klaus. 1986. *A Dictionary of Cybernetics*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Ledeneva, Alena V. 2013. *Can Russia Modernise? Sistema, Network Powers and Informal Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martz, John. 1997. *The Politics of Clientelism: Democracy and the State in Colombia*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Merton, Robert. 1938. "Social Structure and Anomie." *American Sociological Review* 3 (5): 672–682. doi.org/10.2307/2084686.
- Merton, Robert. 1949. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Müller, Hans-Peter. 2013. "Société, morale et individualisme – La théorie morale d'Emile Durkheim." *Trivium* 13. doi.org/10.4000/trivium.4490.
- Nan, Lin. 2001. "Guanxi: A Conceptual Analysis." In *The Chinese triangle of Mainland China, Taiwan, and Hong Kong: Comparative Institutional Analyses*, eds. Lin, Nan and Dudley Poston, 153–166. Westport, CT: Greenwood Press.
- Panizza Francisco, Guy Peters, and Conrado Ramos Lallaburu. 2023. *Oxford Research Encyclopedias*. doi:10.1093/acrefore/9780190228637.013.1392.
- Perić Diligenski, Tijana. 2018. „Koruptivno u srpskoj političkoj kulturi.” U *Identitet, politička kultura, institucije*, knjiga 7, ur. Vladan Stanković, 101–117. Beograd: Institut za političke studije.
- Perić Diligenski, Tijana. 2020. "The Capitalist State and Informal Institutional Arrangements - one aporia" In *New Understanding of Capital in the Twenty-First Century*, eds. Vesna Stanković Pejnović and Ivan Matić, 416–428. Belgrade: Institute for Political Studies.

- Perić Diligenski, Tijana. 2021. *Rasprava o političkoj korupciji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Philp, Mark. 2007. "Conceptualizing Political Corruption." In *Political Corruption Concepts and Contexts*, third edition, eds. Arnold J. Heidenheimer et al., 41–57. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Piras, Mauro. 2004. "Les fondements sociaux de l'agir normatif chez Durkheim et Weber – le rôle du sacré." *Archives de Sciences Sociales des Religions* 27 (3): 139–166.
- Prenzler, Tim. 2021. "Grey corruption issues in the public sector". *Journal of Criminological Research, Policy and Practice* 7 (2): 137–149. doi.org/10.1108/JCRPP-02-2020-0021.
- Roniger, Luis. 2004. "Political Clientelism, Democracy, and Market Economy". *Comparative Politics* 36 (3): 353–375.
- Scott, Richard W. 2014. *Institutions and organizations Ideas, Interests and Identities*. New York: Sage Publishing.
- Shaheen, Sadia, Muhammad Waseen Bari, Filza Hameed and Muhammad Mudassar Anwar. "Organisational Cronysm as an Antecedent of Ingratiation: Mediating Role of Relational Psychological Contract." *Front. Psychol.* doi: 10.3389/fpsyg. Poslednji pristup 28. februar 2023. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.01609/full>.
- Stanković, Vladan. 2018. „Srpski identitet, politička kultura i odnos prema institucijama." U *Identitet, politička kultura, institucije*, knjiga 7, ur. Vladan Stanković, 119–139. Beograd: Institut za političke studije.
- Stein, Howard. 1984. "A Note on Patron-Client Theory." *Ethos* 12 (1): 30–36. doi.org/10.1525/eth.1984.12.1.02a00020.
- Szakonyi, David. 2019. "Princelings in the Private Sector: The Value of Nepotism." *Quarterly Journal of Political Science* 14 (4): 349–381. doi:10.1561/100.00018087.
- Szanyi, Miklos. 2022. "The emergence of patronage and changing forms of rent-seeking in East Central Europe." *Post-Communist Economies* 34 (1): 122–141. doi.org/10.1080/14631377.2019.1693738.
- Tang, Ling. 2020. "Gendered and sexualized *guanxi*: the use of erotic capital in the work place in urban China." *Asia Pacific Business Review* 26 (2): 190–208. doi.org/10.1080/13602381.2019.1701264.

- Tsai, Kellee S. 2007. *Capitalism Without Democracy: The Private Sector in Contemporary China*. New York: Cornell University Press.
- Vuković, Danilo i Bojan Spaić. 2022. "Parallel normative reality: the informal order of corruption and clientelism in Serbia." *Sociologija* 64 (4): 519–542, doi: 10.2298/SOC220419V.
- Wodarski, John, and Sophia Dziegielewska. 2002. *Human Behavior and the Social Environment – Integrating Theory and Evidence-Based Practice*. New York: Springer.
- Zindović Ilija, i Vladan Stanković. 2012. „Legalizovani oblici korupcije u Srbiji – anomična stanja društvene entropije.” *Sociološki pregled* XLVI (1): 17–34. doi: 10.5937/socpreg1201017Z.

Vladan Stanković*

Institute for Political Studies

Tijana Perić Diligenski**

Institute for Political Studies

INFORMAL SHAPES OF SOCIAL ANOMIE

Resume

The topic of this scientific work is placed in the domain of social anomie. The effects of the action of informal forms of social anomie cause social entropy and indicate the permanent topicality of the topic. Social anomie destroys social processes, devalues institutions and devastates the fundamental values on which the community rests, so the social significance of research is unquestionable. Scientific justification is contained in the need to shed light on phenomena and processes from the domain of social pathology. The aim of the research is to define, classify, sistematize the observed phenomena and to offer optimal solutions to overcome them. The work for the Subject of reserch has: discovering the forms of social anomie, pointing out the harmful effects of these informal forms of social behavior, as well as proposing solutions to overcome the resulting situation in order to remove the harmful effects. In their work, the authors start from: the observation method, the development method, the comparative approach, the cross-cultural method, and the numerous methods of legal sciences. The subject framework of the research moves in the area of: sociology, social pathology, political and legal sciences.

We have explained the logic of various forms of institutional action that cause social anomie and violate the basic rules of behavior on which a community rests. Anomic conditions point to illegal activity and violation of basic legal acts. And yet, social anomie goes beyond legal frameworks, pointing to the lack of social rules in regulating social relations that escape legal sanctions. Therefore, it is important to have a collective

---

* E-mail address: vladan.p.stankovic@gmail.com.

** E-mail address: peric.tijana@yahoo.com.

* Овај рад је примљен 31. марта 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

consciousness, which, among other things, distinguishes the value and moral elements of a community. Public opinion, public pressure, sense of responsibility, institutional procedures, as well as the rule of law, direct actors-in-situation towards those behaviors that significantly reduce anomic conditions.

Keywords: social anomie, social entropy, corruption, informal institutions, social behaviors, favoritism, patronage, clientelism, nepotism

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

УДК 316.334.3:329(4-12)''1992/2016''
323(4-12)''1992/2016''

DOI: 10.5937/spm80-44268

Приказ

Душан Чорбић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

ПАРТИЈЕ НА ПОСТЈУГОСЛО- ВЕНСКОМ ПРОСТОРУ: ГАРАНТ ИЛИ ПРЕПРЕКА ДЕМОКРАТСКОМ РАЗВОЈУ?*

Despot Kovačević. 2023.
*Partije i partijski sistemi na
postjugoslovenskom prostoru.*
Beograd: Albion Books, Fakultet
političkih nauka, 294 str.

Књига „Партије и партијски системи на постјугословенском простору” Деспота Ковачевића представља свеобухватну анализу еволуције партијског система у државама бивше СФРЈ.³ Имајући у виду актуелна дешавања и динамична кретања на политичкој сцени бивших југословенских република, произилази немерљив допринос ове студије за разумевање датих токова, као и ширих друштвено-политичких процеса. Поредехи искуства бивших република, аутор полази од претпоставке да већа

* Имејл-адреса: dusan.corbic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

³ Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора и Северна Македонија.

институционализованост партија и партијских система доводи до повећања стабилности и ефикасности других институција политичког система што свеукупно има позитивне реперкусије на развој друштвене стабилности.

Аутор наведеној проблематици приступа имајући у виду историјску условљеност развоја, односно, како истиче, на поставци „да почетно одабрани пут утиче на каснији развој институција, као и да детерминише све процесе и актере који су са њима повезани” (13). Оваква историјско-институционална подлога омогућава да се одређене институционалне аномалије од којих пате овдашње партије и партијски системи сагледавају као последица наслеђених пракси. У књизи се процеси институционализације партија и партијских система третирају одвојено услед чега је могуће стећи дубљи увид у дате токове. Полазећи од Баседауовог и Штроховог (*Matthias Basedau & Alexander Stroh*) модела институционализације, Ковачевић прати институционализацију партија кроз димензије друштвене укоренености партија, аутономије, нивоа организације и кохерентности. С друге стране, служећи се Мејнворинговим (*Scott Mainwaring*) моделом и димензијама стабилности партијске конкуренције, друштвене

укоренености партија, легитимитета и партијске организације, мери институционализацију партијског система.

Књига сем уводног и закључног дела, има шест поглавља која хронолошки прате развој партијских система лоцирајући критичне тачке које су усмераваале даљу еволуцију истих. У првом поглављу приказана су појмовна одређења и методолошки оквир на основу којег је спроведено истраживање. То се односи првенствено на поменуте димензије и индикаторе путем којих је утврђиван степен институционализације партија и партијских система. Поред тога, аутор у оквиру овог поглавља кроз дефиниције основних концепата, излаже и преглед релевантне литературе из ове области и даје појашњења око избора одређених теоријско-методолошких поставки.

У другом поглављу изложен је историјски осврт и лоцирани су кључни институционални и социо-структурни фактори који су усмерили даљи развој партијског и политичког система након распада заједничке државе. Кроз анализу политичког живота и изборних резултата у околностима конфликтних и пост-конфликтних дешавања јасно се уочава примат идентитетских питања у опредељивању бирача, посебно у раним фазама вишестраначја.

Такође, из анализе прве деценије вишестраначког система на овом простору, проистиче да је овај период био формативан у етаблирању друштвених расцепа који ће у наредним годинама обликовати друштвено- политички простор наведених земаља.

У трећем и четвртом поглављу, аутор се бави институционализацијом партија, односно партијских система полазећи од наведених теоријских модела. Кроз одговарајуће индикаторе утврђује се степен њихове институционализације. Такође, уочавају се одређене тенденције као заједничке за цео овај простор. Посебан нагласак је на значају развијене организационе структуре на стабилност изборне подршке која је круцијална за процес институционализације. Другим речима, стабилност партијске конкуренције и предвидивост изборних резултата представљају главне претпоставке институционализације. Имајући у виду партије наследнице Савеза комуниста, њихово трајање, снагу и утицај, може се извући закључак о постојању одређеног континуитета и путне зависности. Ковачевић као важне и заједничке карактеристике постјугословенских партијских система уочава трендове персонализације политике, популизма и пораста неповерења у странке, напомињући да је

„неким од ових система популизам заправо иманентан” (268). Неповерење у овдашње партије најбоље осликавају неинституционализовани „инстант” покрети без идентификације са бирачима који постижу једнократне изборне успехе. Случај Словеније је посебно индикативан у том погледу, као и у контексту персонализације политике кроз појаву низа покрета који носе називе својих оснивача. Дакле, у вези са растом неповерења треба сагледавати успех нових политичких актера, како личности тако и покрета.

Најзад, у петом и шестом поглављу се на основу темељне анализе из претходних поглавља, изводе закључци о ефектима институционализације. Висок степен партијске институционализације не доводи нужно до развоја демократских институција. Штавише, обрађени случајеви имплицирају да је висок ниво институционализације често проблем изградњи шире друштвене стабилности. Ситуацију на постјугословенском простору отежавају партократске тенденције изражене кроз клијентелизам, корупцију и затвореност партијског тржишта, односно, постојање „картел партија”. У складу са добијеним налазима, аутор посматра и најновија политичка кретања. Притом, важно је нагласити да се прави разлика између

појединачних случајева при чему су партијски системи Словеније и Хрватске најмање институционализовани, док се партијски системи Црне Горе и Северне Македоније одликују највишим степеном институционализације.

Налази ове књиге о корелацији институционализације и демократског развоја, као и друштвене стабилности имају теоријску и емпиријску важност. С једне стране потврђују да прекомерна институционализација

може бити контрапродуктивна у погледу изградње демократских капацитета. С друге стране, изложен је специфичан развој партија и партијског система у државама бивше СФРЈ из чега проистиче велики значај ове студије за разумевање њихових политичких система. Даље, веза институционализације и стабилности може се означити као актуелан проблем па су налази ове књиге корисни за разумевање ширих, глобалних трендова.*

---

* Овај рад је примљен 29. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

UDC 327(497)

DOI: 10.5937/spm80-44099

Приказ

Ljiljana Kolarski*
Institute for Political Studies,
Belgrade

**BALKAN INSIGHTS:
A GRASSROOTS
APPROACH TO
PEACE AND
SECURITY****

**PEACE AND SECURITY IN
THE WESTERN BALKANS**

A LOCAL PERSPECTIVE

Edited by
Nemanja Džuverović and Věra Stojarová

Nemanja Džuverović and
Věra Stojarová. 2023. *Peace
and Security in the Western
Balkans: A Local Perspective*.
London: Routledge, p. 309.

For many years, there hasn't been a book dedicated to security in the Western Balkans that captivates with its research seriousness and the importance of the topic for understanding historical events, particularly from the 1990s to the present, as well as contemporary geopolitical processes. At the same time, the book's impressive volume and extensive use of reliable sources make it deserving of respect. The aim of this book is to address the lack of attention given to the interdependent nature of the region and how the various challenges and threats to peace and security are linked. It offers detailed and in-depth analyses of each country in the region.

Notwithstanding, what contributes to the uniqueness of this book is the fact that it was written by experts from the Western Balkans, with the contribution of experts whose research fields are strongly engaged in this region. Another peculiarity is its approach to studying the Western Balkans by using the scalar turn and politics of scale from human and political

* E-mail address: ljiljana.kolarski@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

geography instead of traditional methods. The scalar turn defines scales as socially constructed areas where social, political, and economic relationships are contested and are created through social practices. Scales are constantly changing and involve different actors, powers, resources, and political opportunities. By using this approach, the complicated political reality and struggles between various actors in the Western Balkans can be better understood.

The book is divided into three sections, each of which analyzes security from different angles. The first section, focused on the local level, comprises case studies that examine each country in the Western Balkans region in detail. The second section focuses on a regional comparison of the various political, economic, and social dynamics within the region. The third section examines the role of the most active foreign actors in the Western Balkans, starting with the US, EU, Russia, China, the Arab world, Turkey, and Iran.

In order to provide a comprehensive overview of security in the region, articles covering political and societal security, military security, economic security, and environmental security are included to broaden the scope of analysis. This approach ensures that all aspects of security are taken into

account and evaluated, resulting in a more complete understanding of the security landscape in the region.

The authors have clearly stated that the Western Balkans region is a highly intricate research area, owing to its multifaceted history of armed conflicts, political instabilities, and economic crises, which have been compounded by attempts to establish a post-conflict society. These efforts have been influenced by a diverse range of internal and external actors, adding to the already complex nature of this region. Therefore, to conduct a scholarly investigation into the Western Balkans, it requires a comprehensive understanding of the intricate and dynamic factors that shape its social, political, and economic landscape.

For over thirty years, the Western Balkans region has experienced the harmful effects of state collusion with organized crime. Supported by a myriad of examples, the authors concluded that this predicament emerged due to state involvement in armed conflicts, international sanctions, isolation, corruption, and the challenge of supplying markets through official channels.

Among numerous challenges, one of the biggest stumbling blocks is the unfinished transition, which started in the 1990s but has never been completed. Since then,

the transition has represented a real burden for the entire region, resulting in a democratic backslide and an authoritarian rise. The political situation in the Western Balkans is also reflected in the state of their national economies, which continue to face structural challenges such as political instability, the prevalence of organized crime, societal tolerance of corruption, and the issue of youth unemployment, which has also contributed to citizen dissatisfaction. Together, these factors have led to severe problems such as nationalist and radical political movements, the emergence of radical Islamism, widespread emigration, and brain drain.

This book convincingly demonstrates that Western Balkan politics has been controlled by ethno-nationalist parties since the 1990s, which focused on promoting their nationalist agendas and dominating social and political discussions. This hinders the process of post-conflict reconciliation and the establishment of a peaceful and positive society. The absence of reconciliation and trust, as stated in many sections, is the root cause of inter-ethnic tensions in all countries of the Western Balkans. However, it's important to acknowledge that each country in the region is responsible for ensuring the security and stability of the others.

Conflicting historical narratives, collective grievances, and a poor economic situation drive community vulnerability in each Western Balkan country, particularly in Serbia, where far-right nationalism and Islamist extremism coexist. The wars of the 1990s played a major role in shaping the Serbian far-right, while the status of Kosovo* remains a focal point of far-right activities. The state has largely neglected the issue of preventing and countering extremism, leaving it to the civil society sector, which lacks a holistic strategy. What fuels extremism is the prolongation of the situation in Kosovo* and the lack of political reforms that could prevent or at least mitigate further radicalization in the region.

Besides radicalization, Bosnia and Herzegovina faces multiple challenges, including political conflict, corruption, organized crime, independence, and the impartiality of the judiciary. The ethnic structure of the country perpetuates political divisions, creating gridlock in the internal system of governance that spills over into BiH's international relations. Therefore, BiH has complex relations with Kosovo* and Serbia, with Russia supporting secessionist tendencies in Republika Srpska and investing in the energy sector to increase its political influence. While China is trying to

establish itself in key economic areas, Turkey and the Gulf states tend to be intertwined through cultural and religious activities. State capture by ruling elites that manipulate every aspect of life in BiH has resulted in political and economic stagnation, leaving room for foreign powers to expand their influence.

A bit more positive circumstances are in place in the case of Albania, which is noticeable through its efforts to become a security provider and its reliance on alliances with the US and EU. The country isn't an exception when it comes to internal insecurities such as crime, drug trafficking, and terrorism and is working with international organizations to combat these issues. However, the focus on external threats may come at the expense of addressing acute domestic needs and emergencies. There is a risk of prioritizing security over citizens' rights, which is used to maintain political power.

The criminal interplay between business, politics, and crime, political polarization, and right-wing radicalization pose threats to peace in North Macedonia. Despite these challenges, local communities that have coexisted peacefully for years continue to do so, suggesting that ordinary citizens are the "carriers of peace" in the country. This is in contrast to political parties and state institutions, which often

prioritize their own interests over the stability and safety of citizens. The recent history of the country has shown that control over the security apparatus highlights the danger of a captured state. While a majority of citizens report feeling satisfied with their personal security, there is still a need for state institutions to fulfill their roles and ensure the safety of all citizens. Foreign malign influences, particularly from Russia, Turkey, and China, also pose a threat to stability.

It is worth mentioning that the article focusing on Kosovo* was written by non-Balkan experts, which gives this part additional academic value as its base is pure objective and high-quality analysis. With its non-fully recognized independence, it seems that Kosovo* faces the most complex situation in the region. Kosovo* is still perceived as a threat to Serbia's national values and interests, and it is hardly imaginable that it would be accepted as a neighboring country with shared aspirations of joining the EU. NATO's presence through KFOR is crucial for Kosovo's* security, but the ongoing dispute with Serbia over territorial integrity and statehood creates uncertainty and risks for the entire region. Besides territorial integrity and sovereignty, Kosovo's* security concerns include violent extremism and radicalization in the

northern part, accompanied by political tensions as well as economic insecurity due to unemployment and a perceived lack of opportunities, which contribute to emigration and brain drain.

While Montenegro also shares common threats with other countries in the region, it is specific to the fact that national security has been shaped by the interests of one political elite for more than three decades, which has led to a society divided by political, ethnic, and social tensions. Montenegro's inter-ethnic tensions pose the most significant threat to societal security, with unresolved identity divisions leading to a boom in nationalistic rhetoric. Montenegro also has a quite bad reputation for its organized criminal groups, which are well-known for smuggling drugs, weapons, and cigarettes, which could affect neighboring countries' political stability. Besides a thorough and overarching, in-depth analysis of each country, the authors have offered an overview of regional security. The second section of the book discusses the military and security developments in the Western Balkans since the 1990s conflicts. The evolution of that sector is presented through three phases: the stabilization phase, the consolidation phase, and the backsliding phase, emphasizing all the endeavors that have been taken to improve

security, from peace agreements to democratic reforms and relapses of tension. Poverty and weak institutions threaten the economic security of the Western Balkans as well. Regional economic integration has been established to deepen cooperation and build trust, but it has been criticized for being non-transparent and not contributing to member states' welfare. On the other hand, climate change, pollution insecurity in supply chains demand greater regional coordination and an understanding of the environmental and socio-economic factors that address these challenges.

In the entire book, it is noticeable that the authors need to point out that in the Western Balkans region, international and local agents do not share the same perceptions of the meaning of peace and security. External actors have been increasingly dominant in developing peacebuilding public discourses in the region, expanding far beyond their initial roles at the time of the ceasefire and evolving into all-encompassing peace and state-building processes. Therefore, the evolution of peacebuilding developments in the region is predominantly characterized by coercion and manipulation, neglecting the empowerment of local ownership and blocking the prospect of an efficient stabilization of democracy. Finally, it is inevitable to mention

that the special value of this book is the presentation of four strategic scenarios that will affect the peace and security of the Western Balkans and a recommendation to ensure long-term peace and security. It is necessary to achieve a final resolution regarding Kosovo's* status, establish political agreements for inter-ethnic relations in Bosnia and Herzegovina, and prevent any possible escalation of an arms race.*

---

* Овај рад је примљен 28. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

УДК 304(497.11)''20''
DOI: 10.5937/spm80-43522
Приказ

Бојана Секулић*
Институт за политичке
студије, Београд

САВРЕМЕНЕ СОЦИОЛОШКЕ ТЕМЕ**

Mitrović Ljubiša, R. 2022.
*Sociološke marginalije na
savremene teme*. Novi Sad:
Prometej, 360 str.

Много је тема које завређују пажњу у савременој социологији, али је мало социолога који се озбиљно баве савременим друштвеним темама, нарочито

у домену теоријске социологије. Један од њих је професор емеритус Љубиша Митровић, доајен српске социологије чије је име препознатљиво и мимо граница Србије, нарочито на постјугословенском простору, у балканским земљама и у Русији. Крајем прошле године изашла је из штампе врло занимљива књига професора Митровића, под називом *Социолошке маргиналије на савремене теме (II)*. Реч је о једној у низу његових књига које се баве савременим социолошким темама, односно теоријским проблемима у социологији и савременим друштвеним проблемима. Структуру ове књиге чине Предговор, три поглавља, у којима се разматра мноштво различитих савремених социолошких тема; затим In memoriam, у коме је професор Митровић дао омаж недавно преминулим својим пријатељима и угледним социолозима: академику Анатолију Самарину Николајевичу, пријатељу Срба и промотеру идеје свесловенске сарадње Русије и балканских народа, и Зорану Видојевићу, угледном српском

* Имејл-адреса: bojana.sekulic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

социологу неомарксистичке теоријске оријентације. На крају књиге дат је списак коришћене литаратуре; Белешка о радовима; и Белешка о аутору. Ову књигу су рецензирани и за објављивање препоручили угледни социолози и универзитетски професори: Вјекослав Бутиган, Божо Милошевић, Љубинко Милосављевић и Урош Шуваковић.

У разматрањима савремених питања која су изложена у три поглавља, професор Митровић је приступио „комбинујући метод теоријске проблематизације уз где год је било могуће ослањањем на резултате емпиријских истраживања” (5), што је у социологији и многим другим друштвеним наукама најбоља методолошка комбинација. Теме које се овде разматрају груписане су у три тематске целине: 1) Друштвено-хуманистичке науке данас: између кризе, маргинализације и обнове савремене социологије; 2) Социолошке маргиналије на савремене теме; и 3) Осврти и прикази. У првом поглављу, аутор најпре указује на савремене студије о друштвеним променама које се налазе у координатама између технолошког оптимизма и социјалног песимизма, при чему указује и на „принцип наде” као антрополошко исходиште у неизмерним могућностима човека и његовим

способностима да се ангажује и оствари хумане циљеве у свом развоју. Затим, и овде, као и у неким ранијим делима, професор Митровић истиче „пледоаје за демаргинализацију друштвено-хуманистичких наука”, при чему критички преиспитује положај и улогу савремене социологије и позив социолога. У том контексту, он указује на значај мултидисциплинарне сарадње и трансдисциплинарних истраживања за превладавање кризе друштвених и хуманистичких наука у свету, свету који се брзо и радикално мења. При томе, он истиче потребу рехабилитације дијалектичког начела тоталитета за повратак социолошком гледишту у истраживању и интерпретацији савремених проблема, као и за реафирмацију хуманистичке и еманципаторске улоге социологије као науке и социолога као позива. Одбрана начела тоталитета у науци и повратак социолошком становишту је, према професору Митровићу, услов без кога нема продуктивног изласка из кризе, не само социологије, већ и других друштвено-хуманистичких наука. Зато се улога социологије у савременом друштву не сме редуковати на „пуко описивање и гомилање социјалних чињеница, већ у социолошком разумевању заробљених могућности у њима” (7), односно у открићу

потенцијалних актера у борби да свет буде бољи, праведнији и слободнији. Ово је кључно становиште о задацима социологије које се код професора Митровића провлачи, не само у овој књизи, већ и у ранијим његовим делима. Како би социологија изашла из постојеће кризе, према професору Митровићу, потребно је да она редефинише предмет свог научног истраживања, изгради плуралистичке интегрисане парадигме, реafirмише начело тоталитета у методологији, оствари мултидисциплинарну сарадњу у „универзуму наука”, као и да редефинише позив професионалног идентитета социолога, као критичког аналитичара и социјално ангажованог хуманисте.

У другом поглављу, професор Митровић разматра мноштво различитих питања из социологије друштвених промена у распону од глобализације, метаморфозе идентитета преко геокултуре, развоја српског питања у кључу културне политике, до узрока и последица пандемије COVID 19. Ово поглавље обухвата три тематска круга. Први круг су теме којима се елаборирају актуелна питања српског друштва и његовог окружења, као што су: значај културне политике за очување српског идентитета и јединства српског културног простора; проблеми транзиције у Србији и

на Балкану која траје тридесет година и која је непрестано у релацијама између илузије и обмане; геополитички контекст НАТО агресије на СРЈ; и проблеми Србије, „која је заглављена између зависне модернизације и рестаурације периферног капитализма” (157). Овде професор Митровић, у суштини, указује да је Србија у 20. веку доживела демографски слом и разарање националног идентитета, а потом је била суочена са „белом кугом” и „одливом мозга”, што је узроковано превасходно услед ратних сукоба и стратегија развоја. Зато се он залаже за изградњу националне стратегије у области демографске обнове и културне политике у циљу очувања националног идентитета. Осим тога, он истиче да је од великог значаја и редефинисање политике према дијаспори и изграђивање нових институционалних механизма и програма свакодневне и перманентне сарадње Матице и дијаспоре. Други тематски круг су питања која се тичу неких аспеката последица глобализације, као што су: утицај процеса асиметричне глобализације на „одлив мозга” у савремености, на мобилност друштвених група и на метаморфозу њихове идентитарне културе; успон глобалне стратегије конвергенције и партнерства за одрживи развој и мир

у свету; глобализацијски аспекти узрока и последица пандемије COVID 19 и питање глобалне солидарности; и глобализација, сеоба елита знања и нова колонија дијаспоре. У овом делу аутор истиче да у XXI веку, услед процеса глобализације, настају радикалне промене у свету, које су изражене у парадигми развоја, детериторијализацији суверенитета и метаморфози идентитарне културе друштвених група. Зато се често указује на успон геокултуре и значај питања која се тичу идентитета и проширења сукоба у блиској будућности, јер се показало да доминација једне стратегије развоја и једне силе доводи до неоимперијализма, интервенционизма и насиља, као и ратова у свету. Затим, да је постојећи модел асиметричне глобализације довео до великог раста друштвених и регионалних неједнакости у свету и због тога је нужно променити. Из овог тематског круга нарочито је занимљиво питање које се односи на друштвене аспекте пандемије COVID 19. Ову пандемију професор Митровић повезује са корпусом питања глобализације ризика и страха где је један од исхода и „глобализована смрт, која не зна за границе држава и континента, расу, нацију, религију, класу и идејно-политичке оријентације” (173). Затим, он истиче да је

ова пандемија превише политикована и да је трка за вакцином показала сурову конкуренцију на светском тржишту капитала између светских корпорација. И трећи тематски круг су питања, која се углавном односе на стање науке и универзитетског образовања, као и проблема савремене социологије и социолога, као што су: научно-истраживачка и социокултурна мисија Института (Центра) за социолошка истраживања у Нишу, где је дат осврт на развој ове научне установе поводом обележавања 35 година од његовог оснивања; питања односа савремене социологије између рада и капитала, социологије синдикализма и социологије техноменаџеризма; криза и обнова позива социолога данас; и на крају, разматра неке аспекте кризе универзитетског образовања, где се изричито залаже за демаргинализацију друштвено-хуманистичких наука и обнову улоге интелектуалца данас.

У трећем поглављу сабрани су осврти и прикази који су углавном раније објављени у различитим научним публикацијама, а многи од њих су саопштени на домаћим и међународним научним скуповима. То су текстови који носе следеће наслове: Допринос Петра Емила Митева афирмацији социолошке националне традиције и иновацијској

модернизацији у савременој социологији Бугарске; Пјер Бурдије о критичкој и хуманистичко-еманципаторској улози социологије, интелектуалаца и новог европског друштвеног покрета; Капиталан допринос студијама српске дијапоре – Осврт на монографију проф. др Владимира Гречића; Социолошка сага о „перачу шофершајбни на урбаном раскршћу“; Пledoаје за скидање стигми о „сумњивом лицу“ и „корисном идиоту“ једне професије; Доприноси и изазови социологије у Словенији; Допринос савременој комплексној социологији спорта; Власински сусрети социолога – балканско посело истраживача, заљубљеника села, промотера културе мира и трансграничне сарадње; и Поезија Бранка Миљковића у кључу херменеутике.

Основни закључак који се намеће након читања књиге *Социолошке маргиналије на савремене теме (II)*, професора Љубише Митровића јесте да је она јединствено научно дело у Србији, прожето социолошком имагинацијом, где се на јасан и аргументован начин

покрећу многе социолошке теме и друштвена питања, али и теоријски проблеми у социологији и другим друштвено-хуманистичким наукама, при чему су разматрана и најважнија актуелна питања савременог српског друштва и његовог окружења. Сви текстови објављени у овој књизи су јасно писани једним лепим, готово књижевним стилем, а изнети ставови су аргументовани и утемељени у релевантној теоријској литератури и резултати емпиријских истраживања. Закључци су разложни, тако да делују логично и уверљиво. Зато је ова књига врло инспиративна, тако да она може бити од велике користи првенствено социолозима и студентима социологије, али и многим интелектуалцима и истраживачима из других научних дисциплина друштвено-хуманистичких наука, креаторима јавних политика, као и ширем кругу читалаца. Дакле, реч је о веома занимљивој књизи коју треба читати и из које се може много сазнати.*

* Овај рад је примљен 20. марта 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године

Јелена Тодоровић Лазих*

*Институт за политичке
студије, Београд*

НАУКА И НАУЧНИЦЕ У СРБИЈИ И СВЕТУ**

На Институту за политичке студије 8. фебруара 2023. године одржана је панел-дискусија на тему *Наука и научнице у Србији и свету*. У сусрет обележавању 11. фебруара, Међународног дана жена и девојака у науци који је установила Генерална скупштина УН 2015. године, одржана је ова дискусија чији је један од циљева био да сагледа не само наслеђе развоја науке и друштва у контексту положаја и улоге жена и девојака у науци, већ и да се позабави и савременим и будућим изазовима у овом контексту. Скупом је модерирала др Александра Колаковић, виша научна сарадница на Институту за политичке студије, која је на отварању, између осталог, рекла да би волела да се током дискусије посебан фокус стави и на кључне проблеме као

што су: мизогинија, патријархат, дискриминација, неједнакост и стереотипи. У дискусији је учествовало седам жена које се баве науком у Србији. То су: др Ивана Пантелић, научна сарадница на Институту за савремену историју, проф. др Соња Авлијаш, доцент на Економском факултету у Београду, др Газела Пудар Драшко, директорка Института за филозофију и друштвену теорију, проф. др Јасна Милошевић Ђорђевић, редовни професор на Факултету за медије и комуникације, др Марина Костић Шулејић, научна сарадница на Институту за међународну политику и привреду, проф. др Ана Банко, вирусолошкиња, доцент на Медицинском факултету у Београду и др Јелена Тодоровић Лазих, виша научна сарадница на Институту за политичке студије.

На почетку дискусије публици се обратила модераторка др Колаковић која се најпре осврнула на своје искуство жене у историјској науци. Она је истакла да није баш размишљала да ли је историја „мушка професија” када је уписала тај факултет, али да

* Имејл-адреса: todorovic.j82@gmail.com.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновације.

је припремајући испите на петом спрату Филозофског факултета у библиотеци приметила да на зиду где се налазе велики историчари (тамо где су урамљене фотографије Радована Самарџића, Михаила Динића и других) нема жена. Такође, др Колаковић се у свом обраћању дотакла и колегиница историчарки које раде у институтима и на факултетима за које је рекла да зна да су вредне научнице, да већина њих прати савремене научне трендове, а опет, да их нема на управљачким позицијама иако можда највише знају о борби жена да постану део научног света. Она је затим дала реч историчарки др Ивани Пантелић која је публици у кратким цртама приближила како је то било бити образована жена и научница у прошлости говорећи о неким студијама случаја. Смиља Костић Јоксић је тако била једна од жена у науци из прошлости о којој је ова учесница говорила. Др Пантелић је говорила и о томе колико смо далеко одмакли од чланка „Образовање женскиња у Србији”, које је 1905. године написала Мага Магазиновић и закључила да смо у неким категоријама доста напредовали с обзиром да је почетком 20. века било само 7,4% писмених жена (мушкараца 15%), а да је основну школу похађало само 17% жена, затим да се напредовало и на

основу начина на који се тада улазило у мушки свет образовања и науке али да и данас остају актуелна нека питања са почетка прошлог века, посебно када је реч о дискриминацији жена у науци.

Наредна учесница која се обратила публици била је др Авлијаш. Њено школовање и усавршавање обележиле су, пре свега, Велика Британија и Француска, али и САД, Пољска и још бројни међународни пројекти. Она је, такође, добитница најпознатијих и најугледнијих стипендија међу којима једна од њих носи име велике Марије Склодовске Кири. Др Авлијаш је са осталим учесницама и публиком поделила своје лично искуство научног рада у иностранству и у Србији. Упоредо, она је говорила и о свом искуству у пракси у спровођењу јавних политика, саветодавним и консултативним услугама које је обављала за Владу али и неке друге државне институције. На крају, она је говорила и о свом искуству активисткиње у области родне равноправности.

Након тога, модераторка је истакла да истраживања показују да је дужина научних каријера мушкараца и жена слична, али да постоје разлике у њиховом развојном путу. Мушкарци брже напредују до виших позиција, а у просеку објављују од 15% до 20% више радова него жене

(наравно у истом временском периоду, а постоје и варијације у различитим научним областима). Када жене нису заступљене на лидерским позицијама или у процесима доношења одлука, логично је да њихове потребе немају визибилност. Ово све се надовезало на излагање др Пудар Драшко која припада малом броју жена у Србији која се налази на месту за доношење одлука с обзиром да је тренутно на месту директорке научне установе. Др Пудар Драшко се у свом излагању осврнула на лична искуства о перцепцијама и очекивањима, затим и на свој лични доживљај научне и менаџерске одговорности. Поред тога, она је говорила о резултатима Истраживања која је урадио њен матични Институт - Институт за филозофију и друштвену теорију када је реч о улози жена научница у интелектуалном ангажману, друштвеним покретима, али и о изазовима за жене и девојке у науци у постјугословенском периоду у данашњим државама некадашње Југославије. Један од закључака који је др Пудар Драшко изнела у свом излагању је да су на основу њеног искуства, научнице у Србији у великој мери солидарне.

Након излагања др Пудар Драшко, модераторка се позабавила проблемом недовољне заступљености жена у одређеним

научним дисциплинама као што су СТЕМ науке (физика, математика, инжењерство), иако је један од глобалних трендова да се младе девојке охрабре да се баве поменутиим наукама. Поред тога, потребно је још више радити на унапређењу и у другим областима, тамо где се спајају наука, култура и уметност. Истраживања показују да је мања вероватноћа да ће жена наставити да објављује радове у односу на мушкарце, без обзира на годину када су започеле научну каријеру. Са тим у вези, следећа учесница др Милошевић Ђорђевић је на основу сопственог искуства у раду са младима, студентима и студенткињама, говорила о томе шта су главни разлози због којих се талентоване, паметне и образоване девојке не одлучују за науку или од ње одустају и одлазе у неке друге области где граде каријере. Др Милошевић Ђорђевић је са публиком на петом спрату зграде у Добрињској 10, поделила важна запажања на тему науке и научница, рода и лидерства из угла своје професије - професије социјалног психолога. Она је направила и компарацију када је реч о положају жена и девојака научница запослених на факултетима и институтима у Србији.

Потом је реч преузела модераторка која је инсистирала да се истакне да у Швајцарској

постоји посебни фонд владе који је намењен женама да се након дужег одсуства било ради родитељства или из других приватних разлога, врате у научни живот. Жене могу да предлажу самосталне пројекте које Влада финансира током 4 године и тиме им омогућава да се и финансијски осигурају, али и да унапреде своју каријеру. На светском нивоу сматра се да постоје науке у којима жене и девојке нису довољно присутне. Обично се ово односи на електротехнику, нове технологије и слично. Међутим и у области друштвено-хуманистичких наука понекад се јављају стереотипи и постављају питања да ли је жени научници место у сектору анализе међународних односа и безбедности. Чак су и жене практичари, политичарке и саветнице у овим секторима неретко оспораване. Следећа учесница дискусије била је др Костић Шулејић, која се бави између осталог и појединим аспектима међународних односа и безбедности за које се мисли да су типично мушке теме - непролиферацијом и разорујањем. Она је са публиком и осталим учесницама поделила и искуство баланса професионалног и приватног живота. Др Костић Шулејић се посебно позабавила евентуалним корекцијама у начину напредовања жена у научној хијерархији у

смислу бонус бодова које би добиле жене које иду на трудничка и породилска боловања.

Др Колаковић је потом говорила о томе да је њој лично било важно да на овој панел дискусији повеже научнице из свих области. То је био леп увод у излагање једине учеснице која долази из области медицинских наука - др Банко. Она је говорила о томе како је то бити научница у домену медицине у периоду када се сусрећемо са негацијом целокупне медицине. Пандемија корона вируса утицала на појачано интересовање јавности генерално за науку, али је и створила проблеме неразумевања онога што научници говоре. Др Банко се осврнула и на то колико је компликовано за жене да трагају за научном истином, да обезбеде лабораторијско истраживање, да изађу из оквира националне науке у оквиру светских истраживања, а све то ускладити и са приватном сфером. Такође, сазнали смо од др Банко да постоји разлика између жена у друштвено-хуманистичким и медицинским наукама јер жене у медицинским наукама имају обавезне активности као клиничари и додатне активности као научнице те је њима још компликованије да ускладе дупле професионалне обавезе са приватном сфером живота. Треба напоменути да је

др Банко била руководилац пројекта РОЛЕРС који је финансирао српски Фонд за науку па је тим поводом са публиком поделила и то своје искуство у руковођењу пројектом.

На основу истраживања из 2007. године Србија је, и поред позитивног напретка, била на зачељу европских земаља са индексом 1,01 када се посматра однос укупног броја жена на свим нивоима образовања према броју жена са највишим степеном образовања. Тај индекс за Румунију је био 1,4 Турску 1,1 а за земље ЕУ је био 2,1. Нешто више о положају жена у науци на нивоу Европске уније као и о родној једнакости говорила је др Тодоровић Лазић која се професионално бави темама у вези са Европском унијом.

Др Тодоровић Лазић је нагласила да је једнакост између жена и мушкараца једна од темељних вредности ЕУ и као таква је садржана у њеним Оснивачким уговорима. ЕУ је посвећена унапређењу родне равноправности у свим областима. Такође, ЕУ је предузела кораке да то учини и у оквиру сектора истраживања и иновација. Од 2012. године родна равноправност и укључивање родних питања у истраживање су један од приоритета у реализацији Европског истраживачког простора. ЕУ и њене државе чланице оствариле су значајан

напредак у развоју и имплементацији политике родне равноправности. Усвајање Европског пакта за родну равноправност и Стратегије ЕУ за родну равноправност 2020–2025 представљају конкретне кораке ЕУ у овој области. Међутим, многи изазови и даље ометају реализацију родне равноправности у ЕУ. То укључује, између осталог, трајне односе моћи и структурну неједнакост између жена и мушкараца као и широко распрострањено родно засновано насиље.

Усвајање нове Стратегије родне равноправности ЕУ утрло је пут за неколико неопходних активности у области истраживања и иновација. Прво, обновљен је приоритет родне равноправности у оквиру Европског истраживачког простора. Друго, појачане су одредбе о родној равноправности у новом Оквирном програму за истраживање и иновације - Хоризонт Европа и треће, покренута је потпуно нова шема финансирања за подршку стартап компанијама које воде жене. Европска комисија има дугогодишњу посвећеност промовисању родне равноправности у области истраживања и иновација. Њен циљ је да се створи правичан систем високог образовања у којем жене и мушкарци истраживачи имају једнаке могућности и једнаки третман у својим научним каријерама.

Публикација *She figures* коју објављује Комисија једном у три године, користи најновију доступну статистику за праћење стања родне равноправности у домену истраживања и иновација широм Европе и тако нам пружа могућност да упоредо пратимо податке за 88 индикатора. Подаци из најновије публикације за 2021. показују да је ЕУ скоро постигла родни паритет међу дипломцима докторских студија. Тачније, 2018. године жене су чиниле 48,1% свршених студената докторских студија на европском нивоу, а њихов удео био је родно избалансиран у већини држава чланица ЕУ-27 и придружених земаља (између 40% и 60%). У 2018. години жене чиниле више од 40% академског особља. Међутим, постојале су значајне разлике по разредима. Док су жене представљале скоро половину запослених у Ц и Д разреду (46,6% особља Ц разреда и 47,1% особља Д разреда) и више од 40% особља разреда Б (40,3%), оне су заузимале само око четвртину особља А разреда (26,2%) – еквивалентно звању редовног професора односно научног саветника.

На крају дискусије формулисани су неки основни закључци,

препоруке и договори који се одnose на даље активности у циљу унапређења положаја девојака и жена у науци у Србији. Међу препорукама налазе се следеће:

1) панел дискусије организовати почетком фебруара сваке године. Некада то могу бити и предавања са дискусијом. Могли бисмо и ротирати Институте или факултете као домаћине овог догађаја. Гостујућа предавања из иностранства су, такође, пожељна;

2) предложити доносиоцима одлука формирање посебног фонда за жене и финансирање њихових пројеката по узору на швајцарски модел;

3) покушати да се издејствује успостављање награде која би обухватила све жене у науци или пак одвојити награде по научним областима а које би додељивало Министарство науке и технологије. За сада се зна да постоји награда за жене из природних наука, али је потребно да Министарство јасније афирмише и жене из друштвено-хуманистичких наука тако што би и оне добијале награде за допринос у овим областима;

4) појачати медијску присутност жена у науци.*

* Овај рад је примљен 30. априла 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Српска политичка мисао* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 15. јануар, 15. април, 15. јул и 15. септембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови се Редакцији достављају њиховим постављањем на CEON платформу користећи следећи линк: <https://asestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Српска политичка мисао* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Milisavljević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milisavljević i dr. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

(Stepić 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija.” *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Đurić i Stojadinović 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*.
Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018. *Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije.

(Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – прво навођење

(MEIRS 2018) – свако следеће навођење

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – прво навођење

(ISO 2019) – свако следеће навођење

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „тач.“, „Art.“, „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила“ и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 98/06.

(Ustav Republike Srbije 2006, čl. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja [ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, čl. 17, st. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga.” *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – *prvo navođenje*

(IPS, n.d.) – *svako sledeće navođenje*

Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove.” 28. novembar 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Tanjug 2019)

Посебни случајеви навођења референци

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milomir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup.” *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije.” *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

(Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Subotića (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Subotić (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна. Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.
(Stepić 2015, 61; Knežević 2014, 158)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обработити у програму *Word*, на следећи начин:

- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- сачувати рад у формату .doc.

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта и приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити слику предње корице**;

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања.
Наслов. Место издања:
издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

За детаљно упутство о цитирању и форматирању видети на интернет презентацији часописа (https://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/)

AUTHOR GUIDELINES

The journal *Serbian Political Thought* publishes papers that represent the results of the latest theoretical and empirical scientific research in the field of political science. When writing papers, authors should refer mainly to the results of scientific research published in scientific journals, primarily in political science journals.

Papers are published in Serbian and Cyrillic script or in English.

The journal is published four times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are: January 15th, April 15th, July 15th, and September 15th.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://asees-tant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

All submitted works are checked for plagiarism or auto-plagiarism.

Research article can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions *of the Rulebook on procedure, method of evaluation and quantitative presentation of scientific research results*.

Review can have up to 15,000 characters with spaces.

Book review can have up to 10,000 characters with spaces.

CITING AND REFERENCING

The journal *Serbian political thought* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the author-date system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples of citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis, as a rule, is set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt et al. 2005)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. “Title of the chapter.” In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article.” *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5-14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Corporate author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Legal Documents

Sections, articles or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Web sources

Surname, Name or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the web site*. Date of creation, modification or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference.” May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

Special cases of referencing

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia." *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. doi: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citation as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "..."

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or

at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, while the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semi-colons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

TEXT FORMATTING

General guidelines in writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the first author**

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Name and surname of the second author

Affiliation

TITLE OF THE PAPER**

** In the footnote: Optionally, include one of the following (or similar) information: 1) name and number of the project on which the paper was written; 2) the previous presentation of the paper on a scientific conference as an oral presentation under the same or similar name; or 3) the research presented in the paper was conducted while writing the PhD dissertation of the author.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The paper can have maximum of three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in roman font;

- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source:* Processed by the author.

Use in-text references according to *Citing and referencing*.

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, prior to the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left intended, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Име и презиме другог аутора

НАСЛОВ

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Key words should be written in roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out abstract, keywords and resume.

Book review preparation

Book review should be prepared in the following manner:

Split the text into **two columns**.

*Name and surname
of the author**

* In the footnote: E-mail address:
The institutional e-mail address is
strongly recommended.

Affiliation

**TITLE OF THE BOOK
REVIEW**

Below the title **place the image
of the front cover**;

Below the image of the front cover
list the book details according
to the following rule:

Name and surname of the author.
Year of publication. *Title of
the book*. Place of publication:
Publisher, total number of pages.

The text of the book review should
be prepared following the guidelines
of the research article preparation.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у обасмера. Рок зарецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме: У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно: Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао = Serbian Political Thought / главни и одговорни уредник Миша Стојадиновић. - Vol. 1, бр. 1/4 (1994)- .
- Београд : Институт за политичке студије, 1994- (Београд : Донат граф). - 23 cm

Тромесечно. - Текст на срп. и енгл. језику. - Преузео је: Serbian Political Thought = ISSN 1450-5460. - Друго издање на другом медијуму: Српска политичка мисао (CD-ROM изд.) =

ISSN 1452-3108

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао

COBISS.SR-ID 102782215

1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ISSN 0354-5989 UDK 32 година XXX vol. 80 број 2/2023.

9 770354 598003